

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

32
Brooks Schoonmeersen
X 1000 Gent
1000 Gent
1000

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | april-juni 2011 | P 702166 |

Volume 53

2011/2

acco

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur

Carl DEVOS (Universiteit Gent)

Redactiesecretaris

Hilde VAN LIEFFERINGE (Universiteit Gent)

Redactie

Peter BURSENS (Universiteit Antwerpen), Gustaaf GEERAERTS (Vrije Universiteit Brussel),
Eelke HEEMSKERK (Universiteit van Amsterdam), Herman LELIEVELDT (Roosevelt Academy Middelburg),
Petra MEIER (Universiteit Antwerpen), Jan ORBIE (Universiteit Gent), Martin ROSEMA (Universiteit Twente),
Paul VAN DER BIJL (Hogeschool van Amsterdam), Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactieadres

Universiteitstraat 8, B-9000 Gent
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag
tel. + 31 70 386 88 54
fax + 31 70 386 14 98
e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 45	€ 110	€ 35
Abroad (EC members)	€ 85	€ 115	/
Abroad (non EC members)	€ 135	€ 135	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden stilzwijgend voor één jaargang verlengd tenzij per e-mail opgezegd ten laatste 31 januari van de lopende jaargang. Opzeggen kan enkel per e-mail op dit adres: uitgeverij@acco.be.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,
Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
IBAN-code: BE26000096450029
SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,
Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

ISBN 978 90 334 8508 4, D/2011/0543/193

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 53 – 2011/2

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikels

- De impact van party magnitude op het aantal vrouwelijke verkozenen. Gender quota in België kritisch bekeken – *Sandra Sliwa, Petra Meier en Peter Thijssen* 141
- Maken sterke lijsten een verschil? Een analyse van de lijsten bij de federale en regionale verkiezingen in het Vlaams Gewest (2003-2010) – *Bart Maddens en Gert-Jan Put* 165
- Stedelijke context en steun voor de PVV. Interetnische nabijheid, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden – *Jeroen van der Waal, Willem de Koster en Peter Achterberg* 189

Deel 2 — Rubrieken

- Essay: De permanente crisis van de democratie – *Jacques Thomassen* 211
- Symposium: Populisme: zegen of vloek? – *Jack de Vries, Paul Frissen, Herman Lelieveldt, Marco Pastors, Julien van Ostaaijen en Rinus van Schendelen* 229

Onderzoek uitgelicht

- Populistisch radicaalrechts: een pathologische normaliteit – *Cas Mudde* 245
- Politieke onvrede: wat we kunnen leren door met burgers te praten – *Margit van Wessel* 248
- Waarom nationale belangengroepen aan 'multi-level venue-shopping' doen – *Jan Beyers en Bart Kerremans* 251
- Auteursinfo 255

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700
PB-PP B-21
P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

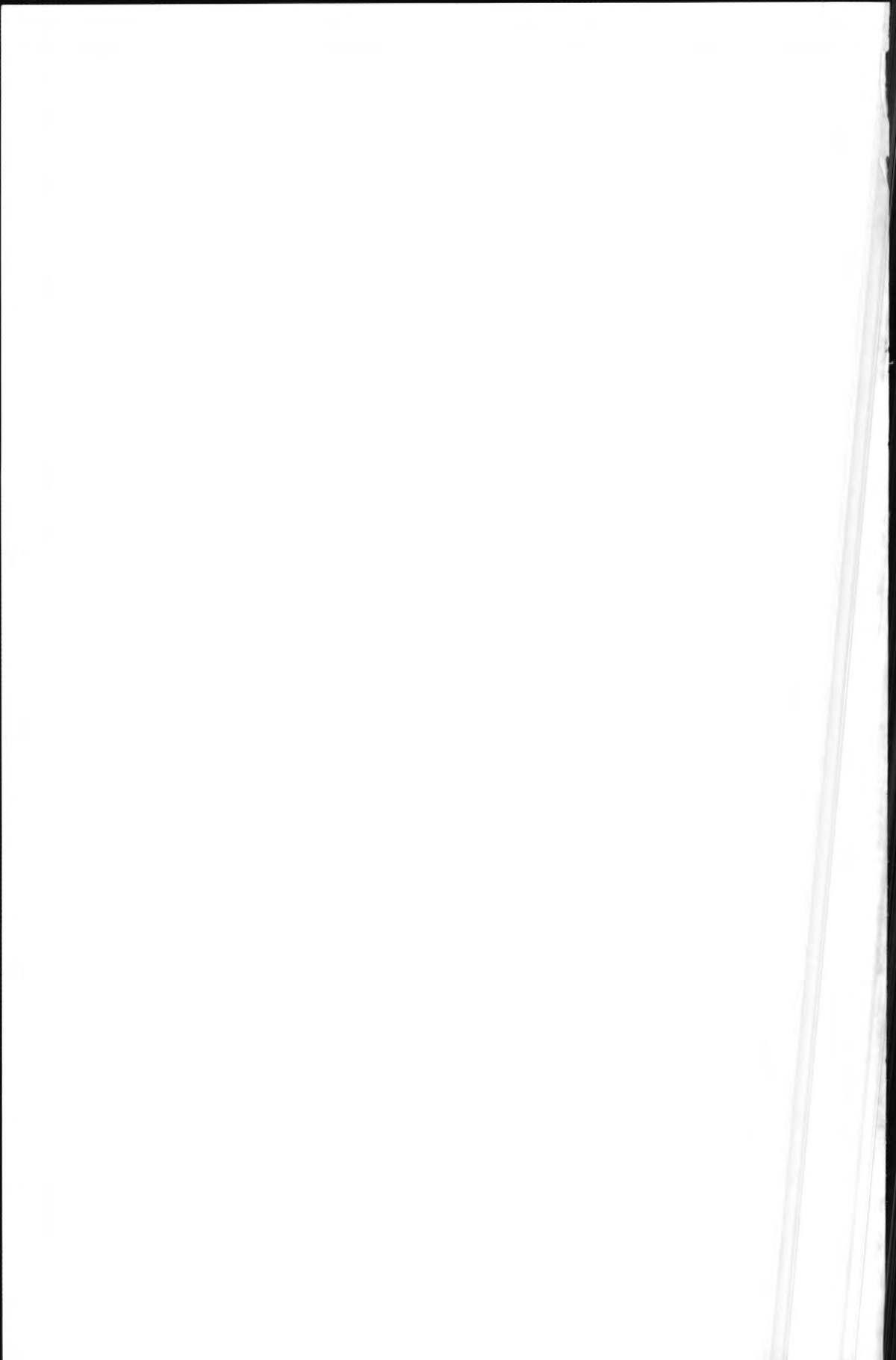
Coverfoto: Vlaams Parlement

© Marnix Van Esbroeck

© 2011 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

INHOUD

De impact van party magnitude
op het aantal vrouwelijke
verkozenen 141

Gender quota in België kritisch bekeken

Sandra Sliwa, Petra Meier en Peter Thijssen

Maken sterke lijsten een verschil? 165

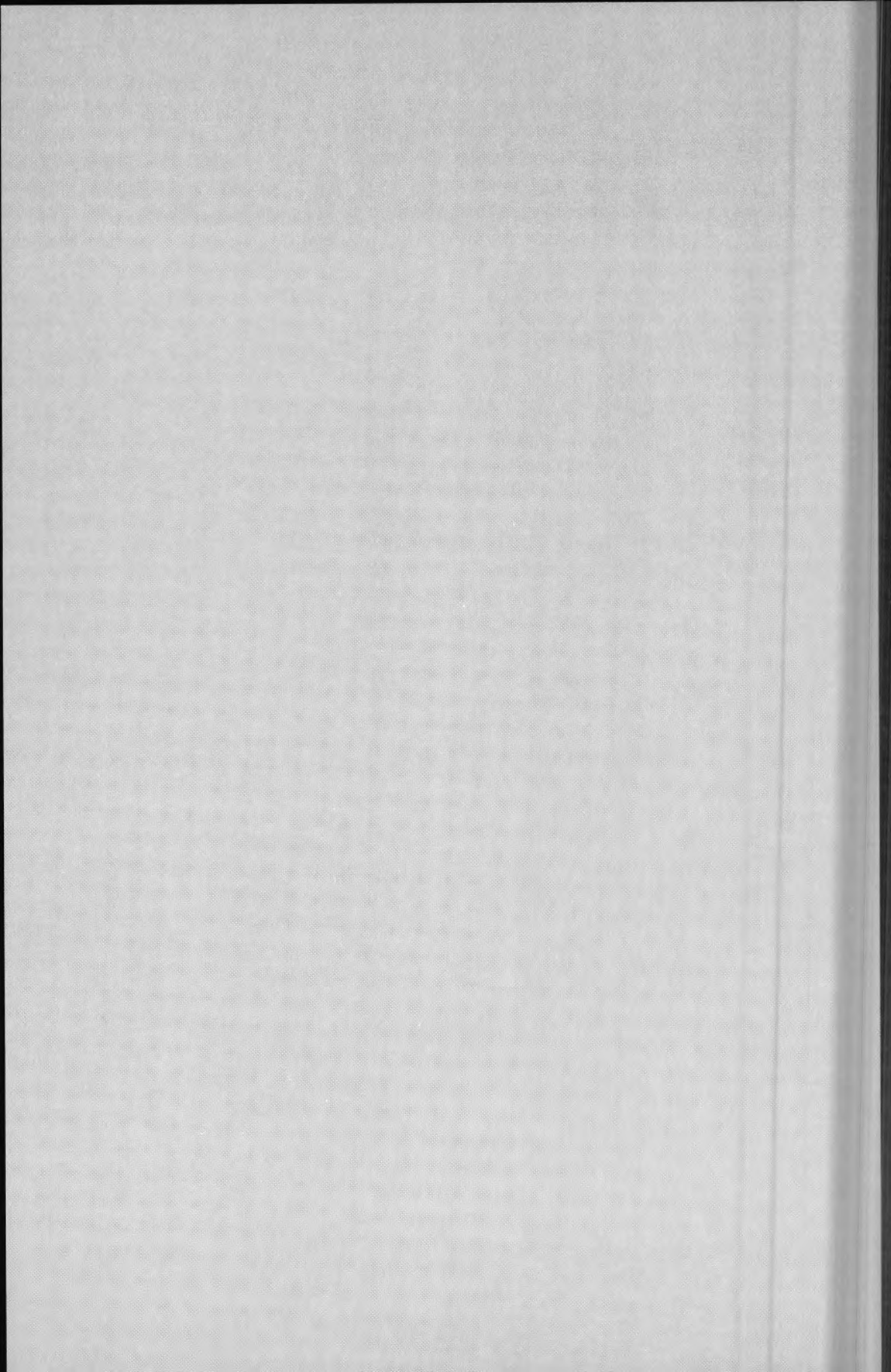
*Een analyse van de lijsten bij de federale en
regionale verkiezingen in het Vlaams
Gewest (2003-2010)*

Bart Maddens en Gert-Jan Put

Stedelijke context en steun
voor de PVV 189

*Interetnische nabijheid, economische kansen en
cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden*

Jeroen van der Waal, Willem de Koster
en Peter Achterberg

De impact van party magnitude op het aantal vrouwelijke verkozenen

Gender quota in België kritisch bekeken¹

Sandra Sliwa, Petra Meier en Peter Thijssen

ABSTRACT

In the literature on the impact of gender quota party magnitude appears as one of the most critical explanatory variables. A high party magnitude has long been argued to be a necessary condition for quota to be effective. However, recently a number of studies have shown that gender quota can be equally effective in the case of low party magnitude. An analysis of the Belgian regional elections for the years 1999, 2004 and 2009 shows that for quota to be effective it is crucial that they are tailored to the electoral system in which they are applied. Quota prove to be particularly effective when party magnitude is high while a placement mandate is effective when it covers a substantial part of the eligible list positions. We therefore conclude that effective quota can be designed for both high and low party magnitude.

Keywords: gender quota, Belgium, impact, party magnitude, women in politics

1. Inleiding

Met 18,9% vrouwelijke parlementsleden zijn vrouwen vandaag nog steeds sterk ondervertegenwoordigd in nationale parlementen (Inter-Parliamentary Union, 2010). Gender quota zijn sinds een aantal jaren wereldwijd een populair instrument ter bevordering van hun aanwezigheid. Anno 2011 heeft ongeveer de helft van alle landen ter wereld een vorm van gender quota aangenomen (Dahlerup, 2008).

Sinds 1994 zijn ook in België quotawetten aangenomen met als doel de deelname van vrouwen aan de politiek te bevorderen. In 1994 voerde de wet-Smet-Tobback² de eerste quota voor kandidatenlijsten in: ten hoogste twee derde van de kandidaten op een kieslijst mag van hetzelfde geslacht zijn. Deze wet werd echter snel

door de voorstanders van gender quota beschouwd als een maatregel met onvoldoende slagkracht. Enerzijds voorzag de wet niet in een paritaire samenstelling van de kieslijsten, anderzijds repte de wet met geen woord over verkiesbare plaatsen. Sinds 2002 is een nieuwe reeks quotawetten³ van kracht, die twee belangrijke aanpassingen inhoudt ten opzichte van de wet-Smet-Tobback. De nieuwe quotawet bepaalt namelijk dat kieslijsten een gelijk aantal mannelijke en vrouwelijke kandidaten moeten bevatten. Ook moeten de eerste twee plaatsen op de kieslijsten worden ingevuld met personen van een verschillend geslacht. De nieuwe quotawet was voor het eerst volledig van toepassing bij de federale verkiezingen van 10 juni 2007 en bij de regionale en Europese verkiezingen van 7 juni 2009. De quotawetten van 2002 bevatten immers een overgangsbepaling die stelt dat bij de eerstvolgende verkiezingen na het van kracht worden van deze wetten, in dit geval de federale verkiezingen van 2003 en de regionale en Europese verkiezingen van 2004, niet de eerste twee maar de eerste drie plaatsen op de lijst moeten worden ingevuld met personen van een verschillend geslacht.

Sinds de aanneming van de eerste quotawetten in 1994 is het effect van deze wetten op het aantal vrouwelijke verkozenen na elke verkiezing geëvalueerd (Carton, 1995 en 2001; Peirens, 1999; Mateo-Diaz, 2002 en 2004; Meier, 2003; Fiers, Servranckx, Pilet, Hondeghe, Delwit, Maddens & Gerard, 2006). De moeilijkheid bij het bepalen van de werkelijke impact van quota is echter dat deze moet worden onderscheiden van de gelijktijdige invloed van andere factoren die de verkiezing van vrouwelijke kandidaten beïnvloeden. De invoering van en de wijzigingen aan de quotawetten zijn namelijk telkens gepaard gegaan met andere wijzigingen aan het kiesstelsel. De Belgische quotawet wordt steeds stringenter, maar het kiesstelsel is in de afgelopen tien jaar ook op andere manieren 'vrouwvriendelijker' geworden en het is net voor die verkiezingen waar ook de modaliteiten van het kiesstelsel zijn gewijzigd dat we de sterkste toename van het aantal vrouwelijke verkozenen waarnemen. Er zijn sterke indicaties dat meer bepaald de verruiming van de kieskringen, en als gevolg hiervan de verhoging van de party magnitude, dit is het aantal kandidaten dat wordt verkozen per lijst, niet zonder gevolg is gebleven voor de verkiezing van vrouwelijke kandidaten. De vraag dient zich dan ook aan wat hier precies de oorzakelijke factor is. Welke impact heeft de Belgische quotawet op het aantal vrouwelijke verkozenen in verhouding tot de party magnitude? De stelling die we hier willen aandragen is dat het quotum dat wordt opgelegd door de Belgische quotawetten beter werkt waar de party magnitude hoog is. Concreet betekent dit dat het percentage verkozen vrouwen groter zal zijn naarmate de omvang van de kieskring maar ook en vooral naarmate het aantal verkozenen per lijst toeneemt. De verplichte rits voor de eerste twee plaatsen zal daarentegen vooral effect sorteren bij een heel kleine party magnitude.

We testen deze hypothese op basis van een analyse van de regionale verkiezingen in België, meer bepaald die van het Vlaams Parlement, het Waals Parlement, het Brussels Hoofdstedelijk Parlement en het Parlement van de Duitstalige Gemeenschap. De volgende sectie bevat een overzicht van de literatuur met betrekking tot de effectiviteit van quota en welke factoren hiervoor bepalend zijn, en vooral party magnitude. De derde sectie beschrijft data en methode. De resultaten hiervan worden beschreven in de vierde sectie, alvorens in de vijfde de ruimere draagwijdte van de bevindingen aangegeven wordt.

2. Overzicht van de literatuur: het omstreden belang van party magnitude

Naarmate sinds het midden van de jaren 90 steeds meer landen een vorm van quota zijn gaan invoeren, hebben politicologen dit verschijnsel uitvoerig bestudeerd. Terwijl aanvankelijk vooral de vraag werd gesteld waarom landen of politieke partijen gender quota aannemen (Caul, 2001; Krook, 2006; Lovenduski & Norris, 1993), wordt in de recente literatuur de aandacht steeds meer gericht op de concrete vormgeving van quota en de effectiviteit hiervan (Schwindt-Bayer, 2009; Tripp & Kang, 2008; Dahlerup, 2006a; Dahlerup & Freidenvall, 2005; Krook, 2007). Een van de belangrijkste bevindingen in het onderzoek naar de effectiviteit van quota is precies dat er grote verschillen zijn in het percentage verkozen vrouwen na de aanname van gender quota. Niet alle quota zijn met andere woorden even effectief (voor een goed overzicht: Dahlerup, 2006b; Tremblay, 2008a).

Een van de eerste vergelijkende studies naar de effectiviteit van gender quota betreft het onderzoek van Htun en Jones (2002) over Latijns-Amerika, dat de hoogste concentratie aan gender quota ter wereld heeft (Araújo & García, 2006). Htun en Jones wijzen in de eerste plaats op het belang van een grote district magnitude, dit is het aantal zetels dat wordt verkozen per kieskring. Het is voldoende vaak vastgesteld dat wanneer partijen meer kandidaten kunnen aanbieden aan de kiezer, ze meer geneigd zijn hun kieslijsten op een sociodemografisch en ideologisch gebalanceerde manier samen te stellen om bepaalde subgroepen in het electoraat aan te spreken. Dit biedt onder andere meer kansen voor vrouwen (Salmond, 2006; Tremblay, 2008b). Een rechtstreeks gevolg van deze logica is trouwens dat vrouwen over het algemeen gemakkelijker worden verkozen in proportionele kiesstelsels, waar meerdere zetels worden begeben per kieskring, dan in meerderheids-systemen, waar verkiezingen meestal worden georganiseerd op basis van single member districts (Matland, 2005).

In de tweede plaats stellen Htun en Jones dat quota effectiever zijn als wordt gewerkt met gesloten lijsten. Als wordt gewerkt met open lijsten is er niet alleen competitie tussen lijsten maar ook tussen de verschillende kandidaten *binnen* lijsten. Aangezien vrouwen nieuwkomers zijn in de politiek, doorgaans beschikken over minder organisatorische en financiële middelen en minder uitgebreide netwerken hebben, is competitie tussen kandidaten van eenzelfde lijst meestal in hun nadeel.

De effectiviteit van quota wordt in de derde plaats bepaald door een zogenaamd 'placement mandate'. Een wet bepaalt dan niet alleen hoeveel mannelijke en vrouwelijke kandidaten op een lijst moeten staan, maar ook hoe deze moeten worden verdeeld over de verkiesbare plaatsen. Het opleggen van dergelijke dubbele quota moet voorkomen dat partijen het opgelegde percentage vrouwelijke kandidaten bundelen onderaan de kieslijst. De mogelijkheid om vrouwen te verzekeren van een minimumaandeel van de verkiesbare plaatsen, is een factor die eveneens bijdraagt aan de vermeende hogere effectiviteit van gesloten lijsten. Het toewijzen van verkiesbare plaatsen op de lijst aan vrouwelijke kandidaten heeft weinig zin in een zuiver open lijststelsel.

De laatste voorwaarde voor de effectiviteit van quota heeft betrekking op de implementatie ervan door de politieke partijen. Een goede implementatie wordt bevorderd door het voorzien van strenge sancties ingeval de partijen de quotawet niet respecteren.

Het werk van Htun en Jones kent een brede verspreiding, maar de voorwaarden die zij formuleren zijn niet onomstreden. Zo is Matland (1993 en 2006) van mening dat niet zozeer een grote district magnitude maar wel een grote party magnitude een voorwaarde is voor effectiviteit. Later stelt ook Jones (2004, 1216) dat party magnitude eigenlijk de relevante variabele is. De twee concepten zijn doorgaans (sterk) gerelateerd maar ze zijn inderdaad niet zonder meer inwisselbaar. Zo wordt party magnitude niet alleen bepaald door de district magnitude maar ook door andere factoren zoals het aantal effectieve partijen en het aanwezig zijn van een kiesdrempel die de kleinste partijen uitsluit. Waar het om gaat, stelt Matland (1993, 752), is niet hoeveel zetels worden begeven in de kieskring maar wel hoeveel zetels een partij heeft om te verdelen over de verschillende belangen binnen de partij. Als de kieskring groot is maar er zijn veel effectieve partijen, met als gevolg dat elke partij maar één of twee zetels verwacht te halen, dan doen ze immers nog steeds niet aan 'ticket balancing'.⁴

Het belang van een grote party magnitude wordt ook nog op een andere manier duidelijk. Gegeven dat vrouwen over het algemeen een lagere plaats op de lijst innemen dan mannen, zullen vooral vrouwen er wel bij varen als een partij meer ze-

tels behaalt. In dit geval zullen immers niet alleen de kandidaten op de topplaatsen worden verkozen maar ook de kandidaten die een plaats innemen midden of lager op de lijst. In kleine kieskringen daarentegen worden vaak slechts één of twee kandidaten verkozen, waardoor zelfs gebalanceerde lijsten kunnen resulteren in een klein aantal vrouwelijke verkozenen. Ook op deze manier wordt duidelijk dat het mechanisme waardoor vrouwen makkelijker worden verkozen in grote kieskringen zich *de facto* situeert op het niveau van de partijlijsten (Salmond, 2006). Het heeft met andere woorden maar zin om veel vrouwen op de kieslijsten te zetten als ook het gemiddeld aantal verkozen kandidaten per lijst hoog is.

Matland (2006) vindt het verder onterecht dat Htun en Jones de geformuleerde voorwaarden voorstellen als noodzakelijk voor de effectiviteit van quota. De voorwaarden worden volgens hem best begrepen als voldoende maar niet noodzakelijk. Een quotawet die aan alle voorwaarden voldoet, leidt inderdaad bijna zeker tot een toename van het aantal vrouwelijke parlementsleden totdat dit het percentage van het quotum benadert. Deze voorwaarden zijn volgens Matland echter enkel noodzakelijk in een context waarin partijen niet geneigd zijn om de quotawet na te leven en waarin er weinig publieke steun is voor quota. Anders kunnen quota ook effectief zijn ondanks het feit dat niet aan alle voorwaarden voldaan is.

Matland formuleert zelf een versoepelde versie van deze voorwaarden. Quota werken volgens hem het best in proportionele kiesstelsels die een hoge party magnitude genereren en indien partijen voldoende goede wil tonen om de quota correct te implementeren. Matland neemt dus afstand van de voorwaarde van gesloten lijsten. Aangezien het geslacht van een kandidaat niet de doorslaggevende factor is bij het stemmen, zullen open lijsten vrouwen niet onevenredig benadelen. Matland herneemt ook de voorwaarde van de sancties niet. Deze zijn immers niet noodzakelijk effectief.

Het belang van een effectieve sanctionering blijkt echter in de praktijk. In Latijns-Amerika is het succes van quota sterk afhankelijk gebleken van de wettelijk voorziene sancties en van de bereidheid van de rechterlijke macht om de quotawet strikt te handhaven (Araújo & García, 2006). Ook Frankrijk biedt een vermeldenswaardig voorbeeld van hoe het ontbreken van een adequate sanctionering het effect van een quotawet kan ondermijnen. Voor grote partijen weegt de financiële sanctie niet op tegen het strategische voordeel van het niet naleven van de quotawet (Meier, 2004; Sgier, 2003).

De resultaten zijn echter minder eenduidig wat betreft het effect van party magnitude en het effect van open en gesloten lijsten op de verkiezing van vrouwelijke kandidaten. Party magnitude wordt vaak beschouwd als een van de belangrijkste

variabelen ter verklaring van de effectiviteit van quota (Schmidt, 2008; Salmond, 2006). In de praktijk wordt echter een aantal belangrijke tegenvoorbeelden gevonden. Zo komen Schmidt en Saunders (2004) tot de conclusie dat de toepassing van quota in de Peruviaanse lokale verkiezingen het grootste effect heeft gehad precies waar de party magnitude het kleinst is. De reden hiervoor is dat de winnende partij steeds de helft plus één zetel krijgt. In combinatie met een 25% quotum dat toegepast wordt op gesloten lijsten, tellen winnende partijen over het algemeen minstens één vrouw onder hun verkozenen. Ook het voorbeeld van de Argentijnse Senaat illustreert dat een grote party magnitude geen voorwaarde is opdat quota effect sorteren. In kieskringen van telkens drie zetels worden aan de winnende partij twee zetels toegekend terwijl de derde zetel naar de tweede partij gaat. De Argentijnse quotawet legt een quotum van 30% vrouwelijke kandidaten op, maar de eerste vrouw komt minstens op de tweede plaats. Als gevolg hiervan stuurt de winnende partij stevast een man en een vrouw naar de Senaat. Hieruit blijkt dat een grote party magnitude op zich geen noodzakelijke voorwaarde is om het percentage vrouwelijke verkozenen te verhogen. Waar het vooral om gaat, is dat de quotawet inspeelt op de modaliteiten van het kiesstelsel (Meier, 2004).

Hoewel de stelling dat gesloten lijsten beter zijn voor de verkiezing van vrouwen sinds het midden van de jaren 90 de meest aanvaarde is (Schmidt, 2008), bevestigt een aantal studies dat quota wel degelijk succesvol kunnen zijn in een open lijststelsel. Zo vindt Schmidt (2003a en; 2003b) dat quota in Peru wel hebben geresulteerd in een sterke toename van het aantal vrouwelijke parlementsleden, ondanks het feit dat Peru een open lijststelsel heeft. De verklaring hiervoor wordt gevonden in de specifieke kenmerken van het Peruviaanse kiesstelsel. Zo kunnen kiezers niet één maar twee voorkeurstemmen uitbrengen. Als ze beschikken over twee stemmen zijn kiezers wellicht sneller geneigd één hiervan aan een vrouw te geven dan wanneer ze maar één stem hebben. Dit laatste is bijvoorbeeld het geval in Brazilië, een land dat ook een open lijststelsel heeft maar tevens een van de laagste percentages vrouwelijke parlementsleden in Latijns-Amerika telt. Zoals een grote party magnitude partijen de kans geeft een gebalanceerde lijst samen te stellen, geeft een systeem van meervoudige voorkeurstemmen de kiezer de kans om een 'gebalanceerde keuze' te maken (Sacchet, 2008; Araújo & García, 2006).

De resultaten van empirische studies zijn dus soms tegenstrijdig. De vaststelling dat quota tegen de intuïtie in toch effectief kunnen zijn, ondanks de zogenaamd ongunstige context, wijst precies op het belang van deze context. Eerder dan algemeen geldende noodzakelijke of voldoende voorwaarden op te stellen, lijkt het belangrijker dat wordt gekeken naar de randvoorwaarden – het kiesstelsel, het partijlandschap en de politieke cultuur – en hoe quota hierop inspelen (Dahlerup, 2006a; Larsrud & Taphorn, 2007).

3. Data en methodologie: afhankelijke en onafhankelijke variabelen

In dit artikel stellen we de vraag wat de impact is van de Belgische quotawet op het aantal vrouwelijke verkozenen in relatie tot de impact van party magnitude sinds 1999, de eerste regionale verkiezingen waarop gender quota van toepassing waren.⁵ Wat de regionale verkiezingen vooral interessant maakt, is de variantie qua party magnitude, die vergelijkbaar is met de variantie in crossnationaal onderzoek (zoals bijvoorbeeld in dat van Jones, 2009 en dat van Matland, 1993). Die variantie uit zich op twee manieren. Enerzijds verschillen de regionale parlementen beduidend qua party magnitude. Anderzijds wijzigt die party magnitude doorheen de tijd. De verkiezing van het Vlaams Parlement gebeurt sinds 2004 op basis van provinciale kieskringen. Het aantal zetels te begeven per kieskring varieert van 6 in de kleinste kieskring (Brussel) tot 33 in de grootste kieskring (Antwerpen). De verkiezingen van 1999 daarentegen zijn gehouden op basis van de 11 kleine arrondissementele kieskringen waarbij de district magnitude varieert van 5 (Brugge) tot 19 (Antwerpen). De verkiezing van het Waals Parlement gebeurt in 2009 nog altijd op basis van de oude 13 kleinere kieskringen. In de kleinste kieskring (Neufchâteau-Virton) zijn twee zetels te begeven, in de grootste kieskring (Luik) zijn dit er 13. Enkele verschuivingen in de zetelverdeling als gevolg van een wijzigende bevolkingsomvang terzijde gelaten, is de district magnitude van de verschillende Waalse kieskringen niet gewijzigd sinds 1999. Voor de verkiezing van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement geldt slechts één kieskring. Alle partijen dienen dus één lijst in. De lijsten van de Franstalige partijen bestaan uit 72 kandidaat-effectieven en de lijsten van de Nederlandstalige partijen bevatten 17 kandidaat-effectieven. Ten opzichte van de verkiezingen van 1999 is de district magnitude toegenomen. Bij de verkiezingen van 1999 werden 75 in plaats van 89 zetels begeven, waarvan ongeveer 11 voor de Nederlandstalige en 64 voor de Franstalige lijsten (die aantallen werden niet bij wet vastgelegd). De verkiezing van het Parlement van de Duitstalige Gemeenschap ten slotte gebeurt op basis van één kieskring waarin 25 zetels worden begeven.

Door de regionale verkiezingen te bestuderen kunnen we het effect van de aanpassingen aan de quotawet bestuderen en een aantal belangrijke contextvariabelen zoals de politieke cultuur, het niveau van socio-economische ontwikkeling, de status van vrouwen in de maatschappij, de sterkte van de vrouwenbeweging en de mate van institutionalisering van politieke partijen constant houden.⁶ Wel heeft de halvering van de impact van de lijststem in 2000 en 2002 gezorgd voor een (beperkte) opening van de kandidatenlijsten doorheen de tijd. Als gevolg hiervan is de voorraad lijststemmen sneller uitgeput, waardoor een groter aantal kandidaten erin slaagt de lijstvolgorde te doorbreken en te worden verkozen op basis van hun voorkeurstemmen. Dit geldt echter voor alle regionale parlementen.

Een troef van dit artikel betreft de data. Omdat het verzamelen van gegevens betreffende party magnitude een zeer tijdrovende bezigheid is (Salmond, 2006), wordt in internationaal vergelijkend onderzoek vaak gebruikgemaakt van district magnitude als proxy voor party magnitude. Wij beschikken over een databestand waarin voor elke lijst de party magnitude gekend is. We kunnen dus nauwkeurig de impact van party magnitude nagaan. We zouden trouwens geen beroep kunnen doen op kieskringen als proxy, gezien de omvang van de kieskringen in sommige gevallen wijzigt doorheen de tijd zonder dat het aantal partijen mee evolueert.

De lijsten en resultaten van de regionale verkiezingen van 13 juni 2004 en 7 juni 2009 zijn beschikbaar via de website van de FOD Binnenlandse Zaken (respectievelijk <http://verkiezingen2004.belgium.be/nl/index-2.html> en <http://verkiezingen2009.belgium.be/nl/>). De lijsten en resultaten van de verkiezingen van 13 juni 1999 zijn beschikbaar in brochurevorm (Vlaams Parlement, 1999; Conseil régional Wallon, 1999) of op aanvraag (Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Duitstalige Gemeenschap).

We bespreken eerst de evolutie in institutionele context en percentage vrouwelijke verkozenen voor de verschillende regionale parlementen. Vervolgens testen we de bevinding dat de Belgische quotawet een verschillende impact heeft gehad in de verschillende regio's aan de hand van een Ordinary Least Squares (OLS) regressieanalyse.⁷ De eenheid van analyse is de kieslijst. De afhankelijke variabele is het percentage verkozen vrouwen per kieslijst. De onafhankelijke variabelen bestaan uit twee categorieën. De eerste groep onafhankelijke variabelen zijn dummy's ter aanduiding van het jaar van verkiezing.⁸ Aan de hand van deze variabelen kan de impact van de bij elke verkiezing strenger wordende quotawet worden nagegaan. Aangezien we verkiezingen bestuderen binnen één land, worden, zoals hoger vermeld, een aantal van de belangrijkste contextvariabelen onder controle gehouden. De belangrijkste verklarende factor die varieert over de tijd en tussen de verschillende regio's is party magnitude en het effect hiervan bestuderen we door deze aan het model toe te voegen als onafhankelijke variabele in een tweede submodel.⁹

4. Resultaten

A. *Wijziging in institutionele context en evolutie percentage vrouwen*

Tabel 1 bevat een overzicht van de wijzigingen in de institutionele context met betrekking tot de regionale verkiezingen in België voor de periode 1999-2009. Het percentage vrouwelijke verkozenen bij de verkiezingen van 1995 is opgenomen ter

vergelijking. De meest opvallende vaststelling is dat het totale percentage verkozen vrouwen zowel bij de verkiezingen van 2004 als bij de verkiezingen van 2009 aanzienlijk is toegenomen: van 21,5% in 1999 naar 32,3% in 2004 en 39,6% in 2009. Het is echter evenzeer duidelijk dat de eerste toepassing van gender quota in België, het in werking treden van de wet-Smet-Tobback bij de verkiezingen van 1999, geen groot succes kan worden genoemd. De toename in het percentage verkozen vrouwen bij de verkiezingen van 1999 bedraagt nog geen drie procentpunten.

Algemeen beschouwd zijn deze cijfers goed nieuws. Bij de verkiezingen van 2009 zijn in totaal bijna dubbel zo veel vrouwen verkozen als bij de verkiezingen van 1999. 40% vrouwelijke verkozenen is ook een behoorlijk hoog percentage. Bovendien blijkt uit de tabel dat de kloof tussen het meest en het minst 'vrouwvriendelijke' parlement de afgelopen 15 jaar sterk is afgenomen. Dit is een niet onbelangrijke vaststelling gegeven dat het doel van gender quota er precies in bestaat de aanwezigheid van vrouwen te verhogen waar dit niet spontaan gebeurt. In 1995 telde het Brussels Hoofdstedelijk Parlement (met het hoogste percentage vrouwelijke verkozenen) driemaal zoveel vrouwen als het Waals Parlement (met het laagste percentage vrouwelijke verkozenen). In 2009 telt het minst vrouwvriendelijke Parlement van de Duitstalige Gemeenschap slechts een kwart minder vrouwen dan het meest vrouwvriendelijke Brussels Parlement.

Niettemin kan bij deze cijfers een kanttekening worden geplaatst. Niet alleen verschilt het percentage vrouwelijke verkozenen sterk voor de verschillende parlementen, ook de evolutie in dit percentage verloopt niet analoog voor alle parlementen. De Belgische quotawet is niet voor alle parlementen even effectief (geweest). Zo is het duidelijk dat de wet-Smet-Tobback in 1999 enkel een onmiskenbaar effect heeft gehad bij de verkiezing van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement. In de drie andere regionale parlementen stijgt het percentage verkozen vrouwen nauwelijks en in het Waals Parlement is er zelfs een lichte afname. Na de toepassing van de nieuwe quotawetten in 2004 zien we opnieuw een sterke toename in het Brussels Hoofdstedelijk Parlement en ook in het Vlaams Parlement, dat sinds 2004 wordt verkozen op basis van verruimde (provinciale) kieskringen. Na het wegvallen van de overgangsbepaling van de nieuwe quotawetten in 2009 ten slotte, neemt het percentage verkozen vrouwen opnieuw toe in het Vlaams Parlement maar vooral in het Waals Parlement.

Bij de verkiezingen van 1999 en 2004 zien we duidelijk de sterkste toename van het percentage vrouwelijke verkozenen in die parlementen waarvoor de party magnitude het grootst is. Bij de verkiezingen van 2009, met toepassing van een rits voor de eerste twee lijstplaatsen, zien we ook – en misschien vooral – een toename van het percentage verkozen vrouwen in die parlementen waar de party magnitude klein is. Het is inderdaad zo dat het Vlaams Parlement in 2009 nog steeds wordt

TABEL 1. Wijzigingen in de institutionele context met betrekking tot de regionale verkiezingen in België, voor de periode 1999-2009.

	Verklarende factoren en aantal en % vrouwen verkozen	1995	1999	2004	2009
Gemeensch. voor alle parlementen	Quotawet	Geen quota van toepassing	Smet-Tobback – 33% quotum – Geen dubbele quota	Nieuwe quotawetten – 50% quotum – Dubbele quota: eerste drie kandidaten niet van hetzelfde geslacht	Nieuwe quotawetten – 50% quotum – Dubbele quota: rits voor de eerste twee plaatsen op de lijst
	Devolut. kracht lijststem	100%	100%	50% (+ invoering kiesdrempel)	50% (+ kiesdrempel)
	% verkozen vrouwen	18,8%	63/293 = 21,5%	101/313 = 32,3%	124/313 = 39,6%
	District magnitude		– 1 kieskring: district magnitude: 25 – Franstalige zetels: 64 – Nederlandstalige zetels: 11	– 1 verruiming kieskring: district magnitude 89 – Franstalige zetels: 72 – Nederlandstalige zetels: 17	– 1 verruiming kieskring: district magnitude: 89 – Franstalige zetels: 72 – Nederlandstalige zetels: 17
Brussels Hoofdstedelijk Parlement	Aantal effectieve partijen		– 11 partijen – 4 Nederlandstalige – 7 Franstalige	– 10 partijen – 5 Nederlandstalige – 5 Franstalige	– 10 partijen – 6 Nederlandstalige – 4 Franstalige
	Gemidd. party magnitude		– Gemiddelde party magnitude: 6,8 – Nederlandst. partijen: 2,8 – Franstalige partijen: 9,1	– Gemiddelde party magnitude: 9 – Nederlandst. partijen: 3,4 – Franstalige partijen: 14,5	– Gemiddelde party magnitude: 8,1 – Nederlandst. partijen: 2,4 – Franstalige partijen: 18
	% vrouwen verkozen	26,7%	26/75 = 34,7%	41/89 = 46,1%	39/89 = 43,8%
	District magnitude		– 11 arrondissementele kieskringen – Kleinste kieskring: 5 – Grootste kieskring: 10 – Gemiddelde district magnitude: 10,7	– Invoering provinciale kieskringen – Kleinste kieskring: 6 – Grootste kieskring: 33 – Gemiddelde district magnitude: 20,7	– Provinciale kieskringen – Kleinste kieskring: 6 – Grootste kieskring: 33 – Gemiddelde district magnitude: 20,7
Vlaams Parlement		– Brusselse leden niet rechtstreeks verkozen	– Rechtstreekse verkiezing Brusselse leden	– Rechtstreekse verkiezing Brusselse leden	

Verklarende factoren en aantal en % vrouwen verkozen		1995	1999	2004	2009	
Waals Parlement	Aantal effectieve partijen		- 7 partijen	- 6 partijen - Kartelvorming	- 8 partijen: grotere fragmentatie - Uiteenvallen kartels - Electoraal succes N-VA - Oprichting Lijst Dedecker	
	Gemidd. party magnitude		1,7	4	2,9	
	% vrouwen verkozen	17,8%	23/118 = 19,5%	40/124 = 32,3%	51/124 = 41,1%	
	District magnitude		- 13 kleine kieskringen - Kleinste kieskring: 2 - Grootste kieskring: 13 - Gemiddelde district magnitude: 5,8	- 13 kleine kieskringen - Kleinste kieskring: 2 - Grootste kieskring: 14 - Gemiddelde district magnitude: 5,8	- 13 kleine kieskringen - Kleinste kieskring: 2 - Grootste kieskring: 14 - Gemiddelde district magnitude: 5,8	
	Aantal effectieve partijen		- 5 partijen	- 5 partijen	- 4 partijen	
	Gemidd. party magnitude		1,2	1,2	1,4	
	% vrouwen verkozen	12%	8/75 = 10,7%	14/75 = 18,7%	26/75 = 34,7%	
	District magnitude		- 1 kieskring: district magnitude 25	- 1 kieskring: district magnitude 25	- 1 kieskring: district magnitude 25	
	Parlement Duitstalige Gemeenschap	Aantal effectieve partijen		- 5 partijen	- 6 partijen	- 6 partijen
		Gemidd. party magnitude		5	4,2	4,2
% vrouwen verkozen		20%	6/25 = 24%	6/25 = 24%	8/25 = 32%	

verkozen op basis van de verruimde provinciale kieskringen maar zoals blijkt uit tabel 1 is de gemiddelde party magnitude in 2009 kleiner dan bij de verkiezingen van 2004. Alleen het Parlement van de Duitstalige Gemeenschap, waar de party magnitude relatief hoog is, vormt een uitzondering op deze regel. De reden hiervoor wordt wellicht gevonden in het kleinschalige karakter van de Duitstalige kieskring. Bovendien maken Duitstalige kandidaten (in tegenstelling tot Nederlandstalige en Franstalige) zelden de overstap naar het federale niveau. Op die manier kunnen kandidaten voor het Parlement van de Duitstalige Gemeenschap incumbency opbouwen met als gevolg dat kiezers – ondanks de invoering van (dubbele) quota – massaal blijven stemmen op de bekende mannelijke kandidaten. Dat mannelijke kandidaten de nuttige lijstvolgorde vaak doorbreken, bevestigt dit vermoeden.

B. *De impact van quota bij de regionale verkiezingen*

Bovenstaande bevinding wordt bevestigd in een OLS-regressieanalyse. Tabel 2 bevat de resultaten van een regressieanalyse met het percentage vrouwelijke verkozenen als afhankelijke variabele en de variabelen ter aanduiding van het jaar van de verkiezing¹⁰ en de waarde van party magnitude als onafhankelijke variabelen.

TABEL 2. **Gestandaardiseerde en ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten ter aanduiding van het effect van de quotawet en party magnitude op het percentage vrouwelijke verkozenen bij de regionale verkiezingen in België in 1999, 2004 en 2009 (N = 309).**

Model	Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaard. coëfficiënten	t	Sig.
	B	Standaard afwijking	Beta		
(Constant)	15,361	2,417		6,356	,000
2004	9,152	3,767	,147	2,429	,016
2009	19,408	3,609	,325	5,378	,000
(Constant)	11,813	2,583		4,574	,000
2004	7,268	3,740	,117	1,944	,053
2009	18,294	3,559	,307	5,140	,000
party magnit	1,490	,427	,189	3,487	,001

In het eerste submodel, wanneer we enkel de onafhankelijke variabele 'jaar van verkiezing' opnemen, hebben beide verkiezingsjaren een statistisch significant en positief effect op het percentage vrouwelijke verkozenen. Zowel bij de verkiezingen van 2004 als bij de verkiezingen van 2009 is het percentage vrouwelijke verkozenen met andere woorden significant hoger dan bij de verkiezingen van 1999 (het referentiejaar). Op het eerste gezicht leidt dit ons tot de bevinding dat de quotawet een positief effect heeft gehad op het percentage vrouwelijke verkozenen. In het licht van

de hoger beschreven bevinding, waarbij we tot de vaststelling kwamen dat zowel in 1999 als in 2004 de sterkste toename van het percentage verkozen vrouwen zich voordoet bij de verkiezing van de parlementen waarvoor ook de party magnitude (ver)hoog(d) is, voegen we in een tweede submodel de onafhankelijke variabele ter aanduiding van party magnitude toe aan de analyse. Zoals blijkt uit tabel 2, is het effect van de quotawet in 2004 ('2004') niet langer significant na controle voor party magnitude. Hieruit volgt dat de toename van het percentage vrouwelijke verkozenen bij de verkiezingen van 2004 vooral een gevolg is van de hoge party magnitude. Het effect van de quotawet in 2009 ('2009'), dat overigens in het eerste submodel reeds sterker is dan het effect van de quotawet in 2004, blijft wel behouden nadat de onafhankelijke variabele ter aanduiding van party magnitude aan de analyse is toegevoegd. Dit toont aan dat de toename in het percentage vrouwelijke verkozenen bij de verkiezingen van 2009 niet enkel een gevolg is van de hoge party magnitude maar ook van de van toepassing zijnde quotawet.

Dat de verklaring voor de verschillende impact van de quotawet in de verschillende regio's een gevolg is van de verschillende party magnitude, wordt verder bevestigd als we bovenstaande analyse overdoen voor het Vlaams (tabel 3) en het Waals (tabel 4) Parlement afzonderlijk.

TABEL 3. Gestandaardiseerde en ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten ter aanduiding van het effect van de quotawet en party magnitude op het percentage vrouwelijke verkozenen bij de verkiezing van het Vlaams Parlement in 1999, 2004 en 2009 (N = 132).

Model	Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaard. coëfficiënten	t	Sig.
	B	Standaard afwijking	Beta		
(Constant)	15,476	3,137		4,933	,000
2004	10,930	5,587	,172	1,956	,053
2009	21,892	5,034	,381	4,349	,000
(Constant)	7,845	3,791		2,069	,041
2004	1,140	6,131	,018	,186	,853
2009	16,893	5,075	,294	3,329	,001
party magnit	4,074	1,223	,302	3,331	,001

In het eerste submodel zien we dat er in 2004 geen significant effect is van de quotawet op het percentage vrouwelijke verkozenen. In 2009 daarentegen resulteert de quotawet wel in een significante toename van het percentage vrouwelijke verkozenen. Als ook 'party magnitude' als onafhankelijke variabele wordt opgenomen in het model, verliest het effect van de quotawet in 2004 veel aan sterkte, terwijl een hoge party magnitude bijzonder bevorderlijk blijkt voor de verkiezing van vrouwelijke kandidaten.

TABEL 4. Gestandaardiseerde en ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten ter aanduiding van het effect van de quotawet en party magnitude op het percentage vrouwelijke verkozenen bij de verkiezing van het Waals Parlement in 1999, 2004 en 2009 (N = 129).

Model	Ongestandaardiseerde coëfficiënten		Gestandaard. coëfficiënten	t	Sig.
	B	Standaard afwijking	Beta		
(Constant)	8,598	4,283		2,008	,047
2004	7,865	6,167	,124	1,275	,205
2009	22,538	6,057	,361	3,721	,000
(Constant)	1,162	5,934		,196	,845
2004	7,321	6,121	,115	1,196	,234
2009	22,538	6,004	,361	3,754	,000
party magnit	4,362	2,432	,150	1,794	,075

Ook uit de analyse van de resultaten van de verkiezing van het Waals Parlement blijkt dat de quotawet in 2004 geen effect heeft gehad op de verkiezing van vrouwelijke kandidaten (de coëfficiënt van de variabele '2004' is noch in het eerste noch in het tweede submodel significant). Bij de verkiezingen van 2009 daarentegen blijkt dat de quotawet wel resulteert in de verkiezing van een significant hoger percentage vrouwelijke kandidaten. Hieruit volgt dat de quotawet verantwoordelijk is voor de toename van het percentage vrouwelijke verkozenen in 2009 en dat een hoge party magnitude geen noodzakelijke voorwaarde is om het percentage verkozen vrouwen te doen toenemen, mits een quotawet aangepast is aan de party magnitude.

De regressieanalyse bevestigt dus wat we eerder reeds constateerden. Bij de verkiezingen van 1999 en 2004 is het percentage vrouwelijke verkozenen groter naarmate de party magnitude toeneemt, terwijl bij de verkiezingen van 2009 niet enkel een grote maar ook een heel kleine party magnitude bevorderlijk is voor de verkiezing van vrouwen. Wat we uit dit alles vooral leren, is dat de impact van de Belgische quotawetten in sterke mate bepaald wordt door de party magnitude.

c. Verklaring van de verschillende impact: interactie tussen quota en party magnitude

De wet-Smet-Tobback bepaalde enkel dat vrouwelijke kandidaten recht hadden op ten minste een derde van de plaatsen op de kieslijsten. Zoals blijkt uit tabel 1, zien we bij de verkiezingen van 1999 alleen een duidelijke toename van het percentage verkozen vrouwen in het Brussels Hoofdstedelijk Parlement, waar de gemiddelde party magnitude, in het bijzonder voor de Franstalige partijen, beduidend groter is

dan bij de andere regionale parlementen. Hieruit blijkt dat het verhogen van het percentage vrouwen op de kieslijsten enkel een zichtbaar effect sorteert als partijen voldoende zetels behalen.

Bij de verkiezingen van 2004, waarbij de nieuwe quotawetten van toepassing zijn inclusief de bepaling dat de eerste drie lijstplaatsen niet mogen worden ingenomen door personen van hetzelfde geslacht, neemt het percentage vrouwelijke verkozenen opnieuw sterk toe in het Brussels Hoofdstedelijk Parlement alsook in het Vlaams Parlement. De toename in het Brussels Hoofdstedelijk Parlement wordt opnieuw verklaard door de grote gemiddelde party magnitude. Hier blijkt nogmaals dat het verhogen van het percentage vrouwelijke kandidaten bijzonder effectief is wanneer kandidaten verkozen worden tot diep in de lijst. De Brusselse case toont duidelijk aan dat het paritair samenstellen van de kandidatenlijsten heel goed werkt als de party magnitude groot is. De door het quotum opgelegde sekseverhouding bij de kandidaten vertaalt zich bij de verkiezing van het Brussels Parlement bijna volledig naar dezelfde sekseverhouding bij de verkozenen.

Vooraf interessant in het licht van bovenstaande logica echter is de toename in het Vlaams Parlement. De verkiezingen van 2004 zijn namelijk ook de eerste verkiezingen voor het Vlaams Parlement die worden georganiseerd op basis van de provinciale kieskringen. In combinatie met het feit dat zowel CD&V als SP.a in 2004 naar de verkiezingen trekken in kartel met een kleinere partij (respectievelijk N-VA en Spirit) resulteert dit in een grotere gemiddelde party magnitude, zoals blijkt uit tabel 1: de gemiddelde party magnitude neemt toe van 1,7 in 1999 naar 4 in 2004. Als gevolg van de verruiming van de kieskringen neemt het aantal lijsten waarop één, twee of drie kandidaten worden verkozen sterk af (van 58 lijsten in 1999 naar tien lijsten in 2004), terwijl het aantal lijsten met een party magnitude van meer dan vier aanzienlijk toeneemt (van één lijst in 1999 naar 13 lijsten in 2004).

Een analyse van de verkiezingsuitslag wijst erop dat de toename van het percentage vrouwelijke verkozenen in het Vlaams Parlement vooral een gevolg is van de toename van het aantal lijsten met een grote party magnitude. Waar slechts één kandidaat verkozen was, was dat in alle gevallen een man. Wanneer twee, drie, vier of zelfs vijf kandidaten verkozen waren, was hierbij bijna steevast slechts één vrouwelijke verkozene. Om systematisch meer dan één verkozen vrouw te hebben, moest een lijst al meer dan vijf verkozen kandidaten hebben. Bij de verkiezingen in 1999 waren 17 vrouwen verkozen op lijsten met een party magnitude kleiner dan vier; bij de verkiezingen in 2004 zijn dit er nog slechts drie. Het dubbel quotum, of de bepaling dat de eerste vrouw ten laatste op de derde plaats moet staan, zou immers vooral een effect hebben gehad voor die lijsten waarop drie kandidaten zijn

verkozen. Het zijn echter precies deze lijsten die als gevolg van de verruiming van de kieskringen (en de kartelvorming) zeer weinig voorkomen. Het is duidelijk dat de mogelijk sterke impact van het dubbel quotum hier geneutraliseerd is door de gelijktijdige verruiming van de kieskringen. Het resultaat is natuurlijk hetzelfde, er zijn meer vrouwen verkozen, maar dit is niet de verdienste van de quotawet.

Bij de verkiezingen van 2009 springt zonder twijfel de scherpe toename van het percentage vrouwelijke verkozenen in het Waals Parlement in het oog. Na een toename met acht procentpunten bij de verkiezingen van 2004 stijgt het percentage vrouwelijke verkozenen in 2009 verder van 18,7% tot maar liefst 34,7%; dit is bijna een verdubbeling. De verkiezingen van 2009 zijn de eerste verkiezingen waarbij de eerste twee lijstplaatsen niet mogen worden ingenomen door personen van hetzelfde geslacht. Gegeven dat bij een zeer kleine party magnitude de lijstvolgorde maar zelden doorbroken wordt, betekent dit dat als op een lijst twee kandidaten verkozen zijn, bijna altijd één hiervan een vrouw is. De verkiezingsresultaten van 7 juni 2009 bevestigen dit: van de 24 lijsten waarop twee kandidaten verkozen zijn, zijn er 23 met één vrouwelijke en één mannelijke verkozen kandidaat. Slechts één van deze lijsten heeft twee mannelijke verkozenen.

De kieslijsten waarop geen enkele kandidaat verkozen is buiten beschouwing gelaten, heeft meer dan 80% van de kieslijsten voor het Waals Parlement een party magnitude van één of twee. Bij elke verkiezing van het Waals Parlement sinds 1999 heeft ongeveer een derde van de lijsten maar één verkozen kandidaat. In de absolute meerderheid van de gevallen gaat het hier, ook in 2009 nog, om een man.

Bij een party magnitude van twee zien we echter een spectaculair verschil met beide voorgaande verkiezingen. In 1999 zijn er 16 lijsten met twee verkozen kandidaten. Van deze 16 zijn er vier waarop één man en één vrouw verkozen zijn, op alle andere lijsten zijn telkens twee mannen verkozen. In 2004 zijn er 13 lijsten waarop twee kandidaten verkozen zijn. Van deze 13 lijsten zijn er drie waarop één man en één vrouw verkozen zijn, op alle andere lijsten zijn telkens weer twee mannen verkozen. In 2009 ten slotte zijn er 15 lijsten met twee verkozen kandidaten. Op maar liefst 14 van deze lijsten zijn één man en één vrouw verkozen; er is maar één lijst waarop twee mannen verkozen zijn. Ook al hebben quota betrekking op het niveau van de kandidaten en niet op dat van de verkozenen, wanneer de voorkeurstemmen niet doorwegen¹ garandeert de huidige rits bijna dat de helft van de verkozen kandidaten vrouwen zijn ingeval de party magnitude twee is. De verkiezingsuitslag voor het Waals Parlement in 2009 vormt een duidelijke bevestiging van de hypothese dat dubbele quota een optimaal effect sorteren als zij betrekking hebben op een groot deel van de verkiesbare plaatsen.

Opmerkelijk in het licht van bovenstaande redenering is dat ook het percentage verkozen vrouwen in het Vlaams Parlement aanzienlijk toeneemt in 2009, ook al wordt dit nog steeds verkozen op basis van de provinciale kieskringen. Opnieuw staat deze bevinding niet los van de evolutie in de party magnitude. Zoals weergegeven in tabel 1 is de gemiddelde party magnitude bij de verkiezingen van 2009 immers opnieuw kleiner dan bij de verkiezingen van 2004 (2,9 in 2009 ten opzichte van 4 in 2004). Enerzijds is dit een gevolg van het uiteenvallen van de kartels CD&V-N-VA en SP.a-Spirit, anderzijds is er het electorale succes van N-VA en de oprichting van Lijst-Dedecker en hiermee de grotere fragmentatie van de politieke rechterzijde. De vaststelling dat ondanks de daling van de gemiddelde party magnitude het percentage verkozen vrouwen voor het Vlaams Parlement in 2009 toch verder toeneemt, vindt minstens gedeeltelijk een verklaring in de wettelijk verplichte toepassing van de rits op de eerste twee lijstposities. We zien immers dat in 2009 het aantal lijsten met twee (van twee lijsten in 2004 naar zeven in 2009) en vooral het aantal lijsten met drie verkozen kandidaten (van twee lijsten in 2004 naar tien in 2009) opnieuw toeneemt en één van deze verkozenen is telkens een vrouw.

In absolute aantallen worden bij de verkiezingen van 2009 11 vrouwen meer verkozen in het Vlaams Parlement dan bij de verkiezingen van 2004. Als we kijken naar de lijsten waarop deze extra vrouwen worden verkozen, levert dit een interessant beeld op. De toename van het aantal verkozen vrouwen in 2004 was vooral een gevolg van het feit dat veel vrouwen werden verkozen op lijsten met een party magnitude van vier of meer. Het zijn de lijsten met een party magnitude kleiner dan vier die in 2009 verantwoordelijk zijn voor de toename van het aantal verkozen vrouwen: op deze lijsten zijn niet minder dan 17 vrouwen meer verkozen dan in 2004. Anders gesteld, de gemiddelde party magnitude neemt dus af, wat op zichzelf beschouwd nadelig is voor de verkiezing van vrouwelijke kandidaten, maar als gevolg van het dubbel quotum – dat precies effect heeft bij zeer kleine party magnitude – neemt het aantal vrouwelijke verkozenen toch verder toe (en niet weinig). Ook al is de huidige rits eigenlijk niet aangepast aan de grote provinciale kieskringen, op die manier heeft deze toch een (onverwacht) effect gehad op het percentage verkozen vrouwen in het Vlaams Parlement.

Naast de parlementen waar we wel een toename zien, is het ook interessant te kijken naar het parlement waar we bij de verkiezingen van 2009 geen toename meer zien. Het percentage vrouwelijke verkozenen in het Brussels Hoofdstedelijk Parlement neemt bij de laatste verkiezingen zelfs licht af. Dit wijst er wellicht op dat het percentage vrouwelijke verkozenen in Brussel een plafond heeft bereikt. De sekseverhouding in het Brussels Parlement benadert de pariteit. Het voorbeeld

van het Brussels Parlement toont ook aan dat het opleggen van een dubbel quotum voor de eerste twee plaatsen geen bijkomend effect sorteert bij verkiezingen met een grote party magnitude.

Meer algemeen kunnen we dus stellen dat het opleggen van een quotum in de eerste plaats een effect heeft bij een grote party magnitude. Het opleggen van een beperkt dubbel quotum heeft daarentegen geen effect bij een grote party magnitude. Omgekeerd is een quotum minder effectief bij een heel kleine party magnitude maar werkt een dubbel quotum wel. De impact van een dubbel quotum wordt namelijk bepaald door het aandeel van de verkiesbare plaatsen waarop het betrekking heeft. Een dubbel quotum heeft een groter effect naarmate het betrekking heeft op een groter aandeel van de verkiesbare plaatsen.

5. Conclusie

In dit artikel stond de impact van de quotawet in relatie tot de impact van party magnitude bij de regionale verkiezingen in België centraal. De Belgische case bevestigt de tegenstrijdige bevindingen uit de literatuur. Quota kunnen zowel bij grote als bij kleine party magnitude effect sorteren. In de literatuur wordt vaak benadrukt dat een grote party magnitude essentieel is voor de verkiezing van vrouwelijke kandidaten. Uit onze resultaten blijkt dat dit zonder toepassing van een (adequate) quotawet inderdaad zo is. Zonder quotawet of met een quotawet maar zonder dubbele quota blijkt een grote party magnitude in België zonder twijfel de meest gunstige situatie voor de verkiezing van vrouwen. In dit opzicht zijn de resultaten ook van belang voor kiesstelsels zonder quota. Ze bevestigen weer eens dat een grote party magnitude in proportionele kiesstelsels bevorderlijk is voor het percentage verkozen vrouwen. De verkiezingen van 2009 tonen echter evenzeer aan dat een grote party magnitude geen absolute voorwaarde is voor effectieve quota. De invoering van een dubbel quotum dat betrekking heeft op een groot deel van de verkiesbare plaatsen, bleek bevorderlijk voor de verkiezing van vrouwelijke kandidaten precies op de lijsten waar de party magnitude zeer klein is. Ook al is een kleine party magnitude op zichzelf nadelig voor de verkiezing van vrouwen, het blijkt wel degelijk mogelijk quota zo te ontwerpen dat ze deze nadelige invloed gedeeltelijk neutraliseren.

In dit opzicht nuanceert de Belgische case de bevindingen uit de literatuur. Het is vooral belangrijk dat er bij het formuleren van een quotawet rekening wordt gehouden met de modaliteiten van het bestaande kiesstelsel. De regionale verkiezingen in België tonen duidelijk aan dat verkiezingen waar de party magnitude klein

is een andere quotawet vereisen dan verkiezingen waar de party magnitude groot is. Er bestaat dus niet zoiets als een per definitie ‘gunstige’ of ‘ongunstige’ context voor quota. Indien zij rekening houdend met de context worden ontworpen, zijn gender quota per definitie een effectief instrument ter bevordering van het percentage verkozen vrouwen. Daarbij zou de volgende algemene stelregel geformuleerd kunnen worden. Bij grote party magnitude volstaat een quotum, voor zover het groot genoeg is, maar moet geen energie gestoken worden in het verkrijgen van een dubbel quotum. Bij kleine party magnitude is een groot quotum niet nodig, maar moet er wel een dubbel quotum zijn dat betrekking heeft op de schaarse verkiesbare plaatsen.

De draagwijdte van deze bevinding mag niet onderschat worden. Ten slotte wordt het kiesstelsel algemeen beschouwd als een van de belangrijkste factoren ter verklaring van het percentage vrouwelijke verkozenen. Als de literatuur het over één ding eens is, dan wel over het feit dat proportionele kiesstelsels die een hoge party magnitude genereren de beste voorwaarden bieden voor de verkiezing van vrouwen. Hoewel in de praktijk herhaaldelijk is vastgesteld dat vrouwen inderdaad makkelijker worden verkozen onder dergelijke omstandigheden, hoeft dit niet per definitie zo te zijn. Het is duidelijk dat quota de mogelijkheid hebben om vastgestelde verbanden tussen bepaalde modaliteiten van het kiesstelsel (*in casu* party magnitude) en de mate waarin vrouwen verkozen worden te doorbreken.

Noten

1. Deze bijdrage vloeit voort uit een onderzoek naar de politieke deelname van vrouwen na de verkiezingen van 7 juni 2009, dat plaatsvond in opdracht van en gefinancierd werd door het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
2. De wet van 24 mei 1994 ter bevordering van een evenwichtige verdeling van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen (BS 1 juli 1994).
3. Wet van 18 juli 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten van de kandidaturen voor de verkiezingen van de federale Wetgevende Kamers en van de Raad van de Duitstalige Gemeenschap (BS 28 augustus 2002); Bijzondere wet van 18 juli 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten van de kandidaturen voor de verkiezingen van de Waalse Gewestraad, de Vlaamse Raad en de Brusselse Hoofdstedelijke Raad (BS 13 september 2002); Wet van 17 juni 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten voor de verkiezingen van het Europees Parlement (BS 28 augustus 2002).

4. Als maar één zetel wordt begeven per kieskring, betekent een vrouwelijke kandidaat selecteren voor deze ene plaats dat een mannelijke kandidaat niet wordt geselecteerd.
5. Idealiter zouden ook de verkiezingen van 1995 worden opgenomen in de analyse. De data hiervoor zijn echter niet beschikbaar in de daartoe benodigde vorm. We beschikken voor 1995 wel over geaggregeerde data, wat ons enigszins een ijkpunt geeft.
6. Deze variabelen worden in verband gebracht met de politieke vertegenwoordiging van vrouwen: Jones (1998, 7 en 2004, 1208) en Matland (1993, 741).
7. Gegeven dat de verdeling van de afhankelijke variabele afwijkt van een normale verdeling en gegeven dat we met een relatief klein databestand werken, is een OLS-regressie in dit geval strikt gezien niet geschikt. Een Poisson-regressie met het aantal vrouwelijke verkozenen als afhankelijke variabele bevestigt de verkregen resultaten echter volledig.
8. Deze variabelen zijn gecodeerd als volgt: een lijst krijgt waarde 1 voor de variabele '1999' als het gaat om een lijst bij de verkiezingen van 1999 en waarde 0 als het gaat om een lijst bij de verkiezingen van 2004 of 2009; een lijst krijgt waarde 1 voor de variabele '2004' als het gaat om een lijst bij de verkiezingen van 2004 en waarde 0 als het gaat om een lijst voor de verkiezingen van 1999 of 2009; een lijst krijgt waarde 1 voor de variabele '2009' als het gaat om een lijst bij de verkiezingen van 2009 en waarde 0 als het gaat om een lijst bij de verkiezingen van 1999 of 2004.
9. De waarde van de variabele komt overeen met het aantal verkozen kandidaten op de lijst in kwestie.
10. De verkiezingen van 1999 vormen de referentiecategorie.
11. Bij de verkiezing van het Waals Parlement wordt de lijstvolgorde maar zelden doorbroken. In 2009 zijn slechts vijf van de 75 verkozen kandidaten verkozen van een plaats buiten de nuttige volgorde, waarvan één vrouw en vier mannen.

Bibliografie

- Araújo, C. & García, A. (2006). Latin America. The Experience and the Impact of Quotas in Latin America. In D. Dahlerup (Ed.), *Women, Quotas and Politics* (pp. 83-111). Londen: Routledge.

- Carton, A. (1995). Paritaire democratie: een definitieve stap vooruit? In *Nederlands-talige Nationale Vrouwenraad, Jaarboek van de vrouw 1994* (pp. 71-89). Leuven: Acco.
- Carton, A. (2001). The General Elections in Belgium in June 1999: A Real Breakthrough for Women Politicians? *The European Journal of Women's Studies*, 8 (1), 127-135.
- Caul, M. (2001). Political Parties and the Adoption of Candidate Gender Quotas: A Cross-National Analyses. *The Journal of Politics*, 63 (4), 1214-1229.
- Celis, K. & Meier, P. (2006). *De macht van het geslacht. Gender, politiek en beleid in België*. Leuven: Acco.
- Conseil régional Wallon (1999). *Election du 13 juin 1999. Résultats officiels*. Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Dahlerup, D. (2006a). Introduction. In D. Dahlerup (Ed.), *Women, Quotas and Politics* (pp. 3-31). Londen: Routledge.
- Dahlerup, D. (Ed.). (2006b). *Women, Quotas and Politics*. Londen: Routledge.
- Dahlerup, D. (2008). Gender Quotas – Controversial but Trendy. On Expanding the Research Agenda. *International Feminist Journal of Politics*, 10 (3), 322-328.
- Dahlerup, D. & Freidenvall, L. (2005). Quotas as a “Fast Track” to Equal Representation for Women. Why Scandinavia is no longer the Model. *International Feminist Journal of Politics*, 7 (1), 26-48.
- Fiers, S., Servranckx, E., Pilet, J., Hondeghem, A., Delwit, P., Maddens, B. & Gerard, E. (2006). *De deelname van mannen en vrouwen aan de Belgische politiek*. Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Htun, M. & Jones, M. (2002). Engendering the Right to Participate in Decision-making: Electoral Quotas and Women's Leadership in Latin America. In N. Craske & M. Molyneux (Eds.), *Gender and the Politics of Rights and Democracy in Latin America* (pp. 32-56). New York: Palgrave Macmillan.
- Inter-Parliamentary Union (2010). *Women in National Parliaments*. Beschikbaar op: <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>.
- Jones, M. (1998). Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women. *Comparative Political Studies*, 31 (1), 3-21.
- Jones, M. (2004). Quota Legislation and the Election of Women: Learning from the Costa Rican Experience. *The Journal of Politics*, 66 (4), 1203-1233.
- Jones, M. (2009). Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women. Evidence from the Latin American Vanguard. *Comparative Political Studies*, 42 (1), 56-81.
- Krook, M.L. (2006). Reforming Representation: The Diffusion of Candidate Gender Quotas Worldwide. *Politics & Gender*, 2 (3), 303-327.
- Krook, M.L. (2007). Candidate Gender Quotas: A Framework for Analysis. *European Journal of Political Research*, 46 (3), 367-394.
- Larserud, S. & Taphorn, R. (2007). Designing for Equality. Best-fit, Medium-fit and Non-favourable Combinations of Electoral Systems and Gender Quotas. Stockholm:

- IDEA. Beschikbaar op: http://www.idea.int/publications/designing_for_equality/upload/Idea_Design_low.pdf.
- Lovenduski, J. & Norris, P. (1993). *Gender and Party Politics*. Londen: Sage.
- Mateo-Diaz, M. (2002). Do Quotas Matter? Positive Actions in the Belgian Parliament. *Res Publica*, 44 (1), 49-72.
- Mateo-Diaz, M. (2004). *Searching for the Panacea of Long-Term Equality: On the Art of Combining Quick-fix Solutions and Structural Measures to Increase the Presence of Women in Parliament*. EUI Working Papers No. 2004/07, Firenze: EUI.
- Matland, R. (1993). Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway. *The Journal of Politics*, 55 (3), 737-755.
- Matland, R. (2005). Enhancing Women's Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems. In J. Ballington & A. Karam (Eds.), *Women in Parliament: Beyond Numbers* (pp. 93-111), Stockholm: IDEA. Beschikbaar op: <http://www.idea.int/publications/wip2/>.
- Matland, R. (2006). Electoral Quotas: Frequency and Effectiveness. In D. Dahlerup (Ed.), *Women, Quotas and Politics* (pp. 275-292). Londen: Routledge.
- Meier, M. (2003). *Gender Quotas and Electoral Reform: Why More Women Got Elected During the 2003 Belgian Federal Elections*. Paper delivered at the Politicologenetmaal, Dordrecht, May 2003.
- Meier, P. (2004). De kracht van de definitie: een vergelijking van de quotawetten in Argentinië, België en Frankrijk. *Res Publica* 46 (1), 80-100.
- Peirens, K. (1999). Vrouwelijke parlementsleden na de verkiezingen van 13 juni 1999: Analyse van de toegang tot een parlementair mandaat. *Res Publica*, 41 (4), 481-498.
- Salmond, R. (2006). Proportional Representation and Female Parliamentarians. *Legislative Studies Quarterly*, 31 (2), 175-204.
- Schmidt, G. (2003a). *Unanticipated Successes: Lessons from Peru's Experiences with Gender Quotas in Majoritarian Closed List and Open List PR Systems*. Paper presented at international IDEA workshop, 23-24 februari, Peru.
- Schmidt, G. (2003b). *The Implementation of Gender Quotas in Peru: Legal Reform, Discourses and Impacts*. Paper presented at international IDEA workshop, 23-24 februari, Peru.
- Schmidt, G. (2008). The Election of Women in List PR Systems: Testing the Conventional Wisdom. *Electoral Studies*, 28 (2), 190-203.
- Schmidt, G. & Saunders, K. (2004). Effective Quotas, Relative Party Magnitude, and the Success of Female Candidates: Peruvian Municipal Elections in Comparative Perspective. *Comparative Political Studies*, 37 (6), 704-724.
- Schwindt-Bayer, L. (2009). Making Quotas Work: The Effect of Gender Quota Laws on the Election of Women. *Legislative Studies Quarterly*, 34 (1), 5-28.
- Sgier, L. (2003). *From Gender Quotas to Gender Equality?* Paper presented at ECPR General Conference, 18-21 september 2003, Marburg, Duitsland.

- Tremblay, M. (Ed.). (2008a). *Women and Legislative Representation. Electoral Systems, Political Parties, and Sex Quotas*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tremblay, M. (2008b). Introduction. In Tremblay, M. (ed.), *Women and Legislative Representation. Electoral Systems, Political Parties, and Sex Quotas* (pp. 1-22). New York: Palgrave Macmillan.
- Tripp, A. & Kang, A. (2008). The Global Impact of Quotas. On the Fast Track to Increased Female Representation. *Comparative Political Studies*, 41 (3), 338-361.
- Vlaams Parlement (1999). *Uitslagen van de verkiezingen van 13 juni 1999*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Beschikbaar op: http://www.vlaamsparlement.be/vp/informatie/verkiezingen/uitslagen_verkiezingen.html).

Maken sterke lijsten een verschil?

Een analyse van de lijsten bij de federale en regionale verkiezingen in het Vlaams Gewest (2003-2010)

Bart Maddens en Gert-Jan Put

ABSTRACT

Theories on ticket balancing assume that the success of a list in an open list PR system is related to the distribution of the candidates on the list according to variables such as age, gender, professional background and residence. To test these assumptions data were collected about 179 lists for the 2003, 2007 and 2010 federal and 2004 and 2009 regional elections, in the Flemish region of Belgium. A multivariate analysis shows that a list is more successful compared to the other lists of the party in the election if there are more incumbents and aldermen or majors on the list, and less young candidates. A similar analysis with the relative swing as dependent variable suggests that only the age and the number of aldermen or majors have a causal effect on the success. The success of a list does not seem to depend on the visibility of woman candidates, the professional profiles of the candidates, their geographical dispersion or the total campaign expenditures.

1. Inleiding

De zoektocht naar de factoren die bepalend zijn voor het resultaat van de verkiezingen heeft al heel wat politiek-wetenschappelijke inkt doen vloeien. Dit onderzoek is in de eerste plaats toegespitst op het resultaat van de politieke partijen als geheel. Zo kan worden gezocht naar verklaringen op het niveau van de individuele kiezer (waardenoriëntaties, houding ten aanzien van issues, partij-identificatie, ...) op basis van survey-onderzoek, of naar verklaringen op een geaggregeerd niveau (macro-economische variabelen, sociale samenstelling van het electoraat, ideologische positionering van de partijen, enz.) (zie Evans, 2003 voor een omvattend overzicht). Ander onderzoek is toegespitst op het resultaat van individuele kan-

didaten. Dat is een voor de hand liggende benadering in meerderheidssystemen, waar kan worden onderzocht welke kenmerken van kandidaten bepalend zijn voor het al dan niet in de wacht slepen van de ene zetel in de kieskring. Maar ook in open of halfopen proportionele systemen kan worden onderzocht welke factoren een effect hebben op het aantal voorkeurstemmen dat een kandidaat haalt (Taebel, 1975; Miller & Krosnick, 1998; Maddens *et al.*, 2006).

Het onderzoek naar electoraal succes situeert zich met andere woorden ofwel op het niveau van de partij, ofwel op dat van de individuele kandidaten, maar zelden of nooit op dat van de lijst. Dit soort van onderzoek is natuurlijk zonder voorwerp in meerderheidssystemen (waarbij er enkel kandidaten en geen lijsten zijn) of in proportionele systemen met één kieskring (waarbij het niveau van de partijen samenvalt met dat van de lijsten). In proportionele systemen met verschillende kieskringen lijkt het daarentegen wel zinvol om onderzoek te doen op lijstniveau. Dat geldt des te meer voor open lijstsystemen, waarbij mag worden verondersteld dat het succes van een lijst mee wordt bepaald door de kenmerken van de kandidaten. Tenminste, dat is waar politici en journalisten vanuit blijken te gaan als ze een onderscheid maken tussen 'sterke' en 'zwakke' lijsten. Daarbij nemen ze bijvoorbeeld aan dat een lijst met veel politieke zwaargewichten (zoals burgemeesters, uittredende ministers of parlementsleden) een beter resultaat zal halen. De sterkte van een kandidaat kan ook worden afgemeten aan de kostprijs van zijn of haar campagne. Als veel kandidaten een dure campagne voeren, dan zal dat allicht ook afstralen op de lijst als geheel. Partijen lijken ook uit te gaan van de intuïtie dat lijsten met veel jonge kandidaten, of met veel vrouwen, of met veel dynamische zelfstandigen beter zullen scoren. En ten slotte wordt er ook enig electoraal heil verwacht van een optimale geografische spreiding van de kandidaten.

De wetenschappelijke pendant van deze intuïtieve veronderstellingen over sterke en zwakke lijsten is eerder beperkt. De bestaande literatuur hierover is verouderd en empirisch weinig onderbouwd. Een aantal auteurs uit het onderzoeksdomein over eliterekrutering en kandidatenselectie binnen politieke partijen gaven een eerste aanzet tot theorievorming en het formuleren van toetsbare hypothesen. Zo stelde Seligman in zijn theoretisch model over eliterekrutering dat het selecteren van kandidaten op kieslijsten verloopt aan de hand van twee groepen van criteria: enerzijds de beschrijvende of objectieve kenmerken (zoals leeftijd, geslacht, religie en woonplaats) en anderzijds de prestatiegerelateerde of subjectieve persoonskenmerken (zoals communicatie- en onderhandelingsvaardigheden, partijachtergrond en ideologische overtuiging) (Seligman, 1971, 11-12). Volgens Gallagher worden beide types van criteria gebruikt bij het samenstellen van kieslijsten voor meernamige kieskringen (Gallagher, 1988, 6-7). Bovendien zal de partij bij dat lijstvormingsproces trachten een zo goed mogelijke balans te realiseren, met het oog op

het aanspreken van een zo groot mogelijk deel van het electoraat. Deze moeilijke evenwichtsoefening voor de partijen wordt ook wel het proces van *ticket balancing* genoemd. Dit concept is vooral relevant in open lijst PR systemen, waar de samenstelling van de lijst een belangrijke electorale impact kan hebben. De veronderstelling is dan dat een lijst een groter electoraal appel heeft naarmate de uiteenlopende subgroepen in het electoraat (volgens sociale klasse, leeftijd, geslacht, woonplaats) evenwichtiger vertegenwoordigd zijn bij de kandidaten (Cornwell, 1980; Matland & Studbar, 1996; Salmond, 2006). Maar of er effectief een verband bestaat tussen de samenstelling van de lijst en het resultaat ervan is nog nooit empirisch onderzocht.

In deze bijdrage doen we een eerste poging om deze vraag te beantwoorden, en dit voor de Kamerverkiezingen (in het Vlaams Gewest) van 2003, 2007 en 2010, en voor de regionale verkiezingen van 2004 en 2009. Het onderzoek heeft betrekking op 179 lijsten¹ met in totaal 5595 kandidaatstellingen.² We buigen ons eerst over de vraag wat de afhankelijke variabele kan zijn van zo een onderzoek. Daarna gaan we na in welke mate deze afhankelijke variabele kan worden verklaard op basis van een aantal onafhankelijke variabelen op lijstniveau. Het gaat meer bepaald om het uitgavenniveau, de sociale samenstelling van de lijst (geslacht, leeftijd en beroep van de kandidaten), het politieke profiel van de lijst (aantal lokale en nationale mandatarissen) en de geografische spreiding van de kandidaten.³

2. De afhankelijke variabelen

We trappen een open deur in als we schrijven dat het resultaat van een lijst in de eerste plaats afhankelijk is van het resultaat van de partij in het algemeen. Zeker in sterk 'genationaliseerde' partijsystemen (Caramani, 2004; Deschouwer, 2009) zal zich in de verschillende kieskringen een min of meer uniforme tendens aftekenen. Het kan altijd gebeuren dat het resultaat van een lijst indruist tegen de algemene trend, maar dit zal eerder de uitzondering zijn dan de regel. Rekening houdend daarmee heeft het weinig zin om het ruwe stemmenpercentage van een lijst in de kieskring als afhankelijke variabele te nemen. De verhoudingen tussen de partijen liggen min of meer vast, en het zou niet realistisch zijn om te verwachten dat een lijst van een kleine partij die verhoudingen helemaal op hun kop zou kunnen zetten in een kieskring door uit te pakken met een optimaal samengestelde lijst.

Wat we wel kunnen verwachten is dat een 'sterke' lijst in een bepaalde kieskring relatief sterk zal scoren in vergelijking met het algemene resultaat van de partij. Met

andere woorden, misschien heeft Agalev in 2003 de electorale schade wat kunnen beperken in de kieskringen waar die partij een uittredend minister op de lijst had staan. Dit betekent dat we de verhouding tussen het percentage van de lijst in de kieskring en het resultaat van de partij in heel Vlaanderen als afhankelijke variabele moeten nemen.⁴ Dit relatieve resultaat van een lijst meten we op basis van de verhouding tussen het stemmenpercentage van de lijst in de kieskring en het stemmenpercentage van de partij in het Vlaams Gewest. We nemen met andere woorden het algemene percentage als referentie en meten in hoeverre een lijst verhoudingsgewijs hoger of lager scoort. We baseren ons op de verhouding eerder dan op het absolute verschil, omdat we op die manier kunnen controleren voor de grootte van de partij.

De mate waarin deze score varieert per partij en per verkiezing kan worden beschouwd als een indicator voor de graad van 'nationalisatie' van een politieke partij. Een hoge standaarddeviatie betekent dat het resultaat van een partij sterk schommelt tussen de kieskringen, en dat een partij bijgevolg weinig 'genationaliseerd' is. Dit is vooral het geval voor de kleinere partijen. LDD (met een gemiddelde standaarddeviatie van 0,46) is de partij met de grootste variatie tussen de kieskringen, gevolgd door SLP (0,30) en Groen! (0,23). Bij de N-VA was de schommeling aanvankelijk ook groot (0,22 in 2003), maar in 2010 is die al veel beperkter (0,09) en vergelijkbaar met de traditionele partijen. Van de drie traditionele partijen is de variatie tussen de kieskringen gemiddeld over de vijf verkiezingen het kleinst bij CD&V (gemiddelde standaarddeviatie 0,14). Het zijn de drie LDD-lijsten in West-Vlaanderen (in 2007, 2009, 2010) die telkens de hoogste relatieve score halen. De rangschikking wordt aangevoerd door de West-Vlaamse LDD-lijst van 2010: de score in heel Vlaanderen bedroeg toen slechts 3,7%, terwijl die in West-Vlaanderen meer dan dubbel zo hoog was (7,67%). Dit levert een relatief resultaat op van $7,67/3,7 = 2,073$. Ook bij de slechtst scorende lijsten zijn de kleine partijen, voornamelijk Groen!, LDD en SLP, oververtegenwoordigd.

Op basis van die eerste afhankelijke variabele kunnen we nagaan in hoeverre er een verband bestaat tussen de relatieve sterkte van de lijst en de kenmerken ervan. Dit betekent echter nog niet dat dit verband ook causaal is, in de zin dat de kenmerken van de lijst aan de basis liggen van het succes. We weten immers dat de verschillen tussen de kieskringen in grote mate vast liggen en historisch gegroeid zijn. CD&V scoort traditioneel bijvoorbeeld heel sterk in West-Vlaanderen. Het is goed mogelijk dat de CD&V-lijsten in West-Vlaanderen juist als gevolg daarvan een aantal specifieke kenmerken vertonen, zoals een relatief groot aantal uittredende parlementsliden en ministers, of een hoog uitgavniveau. Om hiervoor te controleren moeten we werken met een relatieve maat die het resultaat van verkiezing t vergelijkt met die van t-1. We berekenen de electorale swing tussen twee verkiezingen door het resultaat van verkiezing t te delen door het resultaat van verkiezing

t-1.⁵ Ook hier moeten we natuurlijk controleren voor het algemene resultaat van de lijst. Daarom berekenen we de relatieve electorale swing: dit is de electorale swing van de lijst in de kieskring gedeeld door de electorale swing van de partij in het Vlaams Gewest. Dit is onze tweede afhankelijke variabele. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat het berekenen van die electorale swing niet altijd evident is. Om te beginnen moeten we voor de verkiezingen van 2003 het resultaat van de provinciale lijsten vergelijken met de samengevoegde arrondissementele lijsten van 1999. Daarnaast moeten we een aantal kunstgrepen uithalen om de relatieve swing te berekenen voor de resultaten van het kartel CD&V-N-VA.⁶ Het alternatief zou zijn om die lijsten gewoonweg buiten beschouwing te laten. Maar in dat geval verliezen we te veel eenheden uit de dataset. Partijen die voor de eerste keer deelnemen aan een bepaalde verkiezing (LDD in 2007 en 2009, SLP in 2009) moeten we immers sowieso laten vallen. Het aantal eenheden wordt op die manier beperkt tot 163.

Het is bij de partijen waarvan het algemene resultaat het meest schommelde in de onderzochte periode dat de electorale swing ook het sterkst varieert tussen de kieskringen. Dat is het geval bij N-VA (met een gemiddelde standaarddeviatie van 0,249) en LDD (standaarddeviatie van 0,188 in 2010). Bij CD&V en VLD/Open VLD zijn de winst- en verliescijfers het meest gelijklopend in de uiteenlopende kieskringen. De gemiddelde standaarddeviatie bedraagt respectievelijk 0,069 en 0,07 voor die partijen. De meest succesvolle lijsten (gemeten op basis van de relatieve swing) zijn overwegend kleine lijsten die hetzij relatief goed standhouden bij een algemeen verlies van de partij, hetzij een inhaalbeweging maken bij een algemeen succes van de partij. Een voorbeeld van het eerste scenario is de N-VA-lijst van 2003 in West-Vlaanderen, die het hoogst scoort op deze tweede variabele. De N-VA haalde in 2003 7% in West-Vlaanderen, terwijl VU-ID in 1999 8,2% haalde in die provincie, dit is een verhouding van 0,85. In heel Vlaanderen haalde de N-VA 4,8% tegenover 8,8% voor VU-ID in 1999, dit is een verhouding van 0,55. De relatieve swing bedraagt bijgevolg $0,85/0,55 = 1,55$. De minst succesvolle lijsten zijn opnieuw vooral lijsten van hoofdzakelijk kleine partijen die hetzij de algemene stijging van de partij niet kunnen bijbenen omdat ze voordien al relatief sterk stonden in de kieskring hetzij nog verder wegzakken in een kieskring in vergelijking met heel Vlaanderen. Een voorbeeld van dat laatste scenario is LDD in Antwerpen in 2010, de vierde slechtst presterende lijst. In heel Vlaanderen haalde LDD nog 3,7% tegenover 6,4% in 2007, dit is een verhouding van 0,58. Maar in Antwerpen haalde LDD slechts 2,29% tegenover 5,42% in 2007, dit is een verhouding van 0,42. De relatieve swing bedraagt in dit geval dus $0,42/0,58 = 0,72$.

De twee afhankelijke variabelen (relatief succes en relatieve swing) staan niet helemaal los van elkaar. De correlatie ertussen bedraagt 0,367 ($p = 0,0001$). Dat komt omdat grote verschillen in relatieve swing vaak voortvloeien uit de ongelijkmatige

verdeling van de stemmen over de kieskringen. Zoals gezegd scoren lijsten vaak sterk omdat ze een inhaalbeweging maken in kieskringen waar ze relatief zwak stonden, of zwak omdat ze de algemene stijging niet kunnen bijbenen in kieskringen waar ze al relatief sterk stonden.

3. De uitgaven

Sinds 1989 moeten zowel de individuele kandidaten als de partijen hun verkiezingsuitgaven declareren.⁸ Wettelijk gezien gebeuren er dus geen uitgaven op lijstniveau. We weten echter dat de uitgaven die door de kandidaten worden aangegeven voor een deel bestaan uit lijstuitgaven. Uitgaven op het niveau van de lijst (bijvoorbeeld voor een provinciale campagne) moeten fictief worden uitgesmeerd over de verschillende individuele aangiften van de kandidaten. Die bedragen verschijnen dan op de aangiften van de kandidaten als individuele uitgaven betaald door de partij. Het is echter niet mogelijk om de individuele uitgaven te onderscheiden van de verdoken lijstuitgaven (Weekers & Maddens, 2009, 67-92). Anderzijds mogen we er wel van uitgaan dat ook de echte individuele uitgaven ten goede komen aan de lijst als geheel. Daarom is het zinvol om alle gedeclareerde individuele uitgaven te aggregeren op het niveau van de lijst. De vraag is dan of een lijst beter scoort naarmate alle kandidaten samen een duurdere campagne hebben gevoerd.

Het is aangewezen om ons hierbij te baseren op een relatieve uitgavenmaat. In de eerste plaats moeten we controleren voor de verschillen tussen de kieskringen. Hoe meer kiezers in de kieskring, hoe duurder de communicatie. Daarbij komt dat er in grotere kieskringen, met meer te begeven zetels, ook meer kandidaten zijn en dus automatisch ook meer individuele uitgaven. Daarnaast is het ook belangrijk dat we controleren voor de aanzienlijke verschillen in uitgavenniveaus tussen de partijen. Bij een partij als Agalev/Groen!, bijvoorbeeld, zijn de individuele uitgaven altijd uiterst beperkt. Vraag is dan of een lijst die, in vergelijking met de andere groene lijsten, een wat duurdere campagne voert, ook een hogere relatieve score zal halen.⁹ Zoals hoger al aangegeven, aggregeren we alle individuele uitgaven op het niveau van de lijst.¹⁰ Om te controleren voor inflatie rekenen we deze uitgaven om in prijzen van juni 2010. Vervolgens berekenen we per lijst het uitgegeven bedrag (uitgedrukt in eurocent) per ingeschreven kiezer in de kieskring.¹¹ Dit bedrag wordt ten slotte gerelateerd aan de totale uitgaven van de partij per ingeschreven kiezer in het Vlaams Gewest.

Bij de grote partijen is de standaarddeviatie van deze uitgavenmaat over het algemeen kleiner, wat betekent dat de uitgaven minder variëren tussen de kieskringen. Bij de kleinere partijen zijn die verschillen niet alleen groter maar ook minder

stabiel tussen de verkiezingen. Zowel bij N-VA als bij Groen! tekent er zich een geleidelijke daling af: het uitgavenpatroon varieert in 2010 beduidend minder dan in 2003. Dit kan te maken hebben met een grotere centrale sturing van de uitgaven.

Louter bivariaat bekeken blijkt het inderdaad zo te zijn dat de meest succesvolle lijsten ook het meest uitgeven: de correlatiecoëfficiënt tussen beide variabelen bedraagt 0,28 en is significant op het 0,0001-niveau. Het is echter nog maar zeer de vraag of dit ook een causaal verband is, in de zin dat meer uitgeven leidt tot meer succes. We weten immers dat er ook voor een stuk een omgekeerd causaal verband speelt, in die zin dat het uitgavenniveau mee wordt bepaald door het succes van de lijst bij de vorige verkiezingen. Dit uitgavenniveau stijgt naarmate meer kandidaten het hoogste maximumbedrag mogen uitgeven, en dit aantal kandidaten is gelijk aan het aantal bij de vorige verkiezingen verworven zetels plus één. De correlatie tussen het relatieve uitgavenniveau en het relatieve aantal kandidaten dat het maximum mag uitgeven is dan ook aanzienlijk, namelijk 0,37 ($p = 0,0001$). Het vermoeden dat er geen oorzakelijk verband bestaat tussen het uitgavenniveau en het succes van een lijst wordt bevestigd door het feit dat de correlatie tussen de relatieve swing en het uitgavenniveau niet significant blijkt.

4. De sociale samenstelling van de lijst

We hebben informatie over het beroep, de leeftijd en het geslacht van de kandidaten. Omwille van de quotaregeling is het percentage vrouwen op de lijsten een constante (Wauters *et al.*, 2010). Lijsten verschillen echter wel volgens de mate waarin vrouwelijke kandidaten op prominente plaatsen staan. Als maatstaf voor de 'vrouwelijkheid' van een lijst werken we met een puntenindex, waarbij een vrouwelijke kandidaat op de eerste plaats drie punten oplevert, een op tweede plaats twee, en een vrouw op de derde plaats, als lijstduwer of als eerste of tweede opvolger telkens één punt. Een lijst komt gemiddeld aan 3,46 punten (Tabel 1). Bij Agalev/Groen! (4,46) en SLP (4,4) is het vrouwelijke gehalte van een lijst gemiddeld het grootst, bij Vlaams Blok/Belang (2,75) en VLD/Open VLD (3,11) het kleinst. Vanaf de verkiezingen van 2007 is de quotaregeling aangescherpt en moest één van de twee hoogstgeplaatste kandidaten een vrouw zijn (tegenover één van de drie hoogstgeplaatste voordien). Dit vertaalt zich logischerwijze in een stijging van de gemiddelde vrouwelijkheidsindex (van 3 in 2003 en 2,52 in 2004 naar 3,75 in 2007, 3,85 in 2009 en 3,81 in 2010).

Om na te gaan in hoeverre lijsten met meer vrouwen ook meer succes hebben gebruiken we opnieuw een relatieve maat. We baseren ons daarbij op de verhouding

tussen de vrouwelijkheidsindex van de lijst en de gemiddelde vrouwelijkheidsindex van alle lijsten van de partij bij de betrokken verkiezing. Vraag is dus of bijvoorbeeld een Vlaams Belang-lijst waar de vrouwelijke kandidaten op een relatief zichtbare plaats staan in vergelijking met de andere Vlaams Belang-lijsten ook een beter resultaat zal halen dan die andere lijsten. Het antwoord is negatief: er blijkt geen significant verband te bestaan tussen de relatieve vrouwelijkheid van een lijst en het relatieve succes ervan of de relatieve swing.

TABEL 1. Mate waarin vrouwen prominente plaatsen hebben op de lijst, procent in verschillende beroeps- en leeftijdscategorieën, gemiddelde leeftijd, per partij.

	CD&V	VLD	SP.A	VLB	GROEN	N-VA	LDD	SLP	Totaal
Vrouwen op prominente plaatsen (index)	3.32	3.11	3.46	2.75	4.46	3.41	3.59	4.40	3.46
% bedienden	30.9	17.7	41.2	31.4	38.6	33.7	31.6	33.4	32.1
% zelfstandigen	27.8	45.9	16	18.4	13.4	25.8	31.1	16.4	24.9
% ambtenaren	14.6	9.8	16.3	4.9	24.2	14.9	4.5	20.3	13.3
% arbeiders	1.1	0.5	2.8	8.1	1.7	1.8	7.8	4.6	3.3
% beroeps politici	8.2	9.4	6.7	8.7	5.4	6.6	1.4	1.5	6.8
% niet-actieven	6.1	3.3	4.7	21.7	11.5	13.4	6.9	18.3	9.8
% < 25 jaar	2.5	2.5	3.3	2.3	4.9	2.7	3.9	11.6	3.4
% < 35 jaar	24.9	21.4	26.6	15.3	21.3	19.9	16.4	26.2	21.3
% < 45 jaar	30.1	31.2	32.1	29	25.9	22.9	33.8	24.3	29.3
% < 55 jaar	28.2	29.5	26.5	28	33.6	30.3	25.9	21.7	28.7
% < 65 jaar	12.2	12.6	10.5	18.5	12.5	18.4	18.3	8.7	14.1
% ≥ 65 jaar	2.1	2.7	1	6.9	1.8	5.8	1.8	7.4	3.2
Gemiddelde leeftijd	42.3	43.2	41.3	46.1	42.7	45.2	43.9	40.6	43.3
Gemiddelde standaarddeviatie leeftijd	10.69	10.68	10.18	11.96	10.81	12.09	10.64	13.09	11.02

Voor de beroepen werken we met zes grote groepen (Verleden *et al.*, 2009). Tabel 1 bevat het gemiddelde percentage kandidaten op een lijst dat tot één van die zes categorieën behoort. Bedienden (inbegrepen kaderleden) vormen de hoogste categorie met een gemiddelde van 32,1%. Vooral Agalev/Groen! (38,6%) en SP.A (41,2%) scoren hoog wat het aantal bedienden betreft, terwijl de VLD/Open VLD-lijsten (17,7%) opvallend weinig bedienden bevatten. Zelfstandigen (inbegrepen de kandidaten met een vrij beroep en de landbouwers) vormen de tweede grootste groep met 24,9%. De verwachting dat vooral een liberale partij veel zelfstandigen zal aantrekken wordt ruimschoots bewaarheid: een VLD-lijst bevat gemiddeld 45,9% zelfstandigen. Op afstand volgt LDD met 31,1%. De Agalev/Groen!-lijsten (13,4%) bevatten gemiddeld het kleinste aantal zelfstandigen. Een lijst bevat gemiddeld 13,3% ambtenaren (inbegrepen onderwijzend personeel), maar bij Agalev/Groen! (24,2%) en SLP (20,3%) is dit percentage een stuk hoger. De niet-actieven (thuis-

werkenden, gepensioneerden, studenten, werklozen) vullen gemiddeld 9,3% van de plaatsen op de lijst, en hier valt vooral de hoge score bij Vlaams Blok/Belang (21,7%) en SLP (18,3%) op. Beroeps politici (kabinets- of partijmedewerkers, in totaal 6,8%) zijn iets sterker vertegenwoordigd op de lijsten van de grotere partijen. Ten slotte is gemiddeld slechts 3,3% van de kandidaten op een lijst arbeider (geschoold of ongeschoold). De partijen die, wat hun kandidaten betreft, het meest als arbeiderspartij beschouwd kunnen worden zijn Vlaams Blok/Belang (8,1%) en LDD (7,8%).

Enkel het relatieve percentage niet-actieven op een lijst blijkt significant samen te hangen met het resultaat ervan (correlatie = $-0,19$, $p = 0,0124$): hoe meer niet-actieven op een lijst (in vergelijking met het gemiddelde voor de partij) hoe lager het relatieve succes. Een causaal verband is dat allicht niet, aangezien de relatieve swing niet significant correleert met het percentage niet-actieven.

De gemiddelde leeftijd van alle kandidaten op een lijst is 43,3 jaar. Dit cijfer varieert maar beperkt tussen de partijen. De SLP-kandidaten zijn (met 40,6 jaar) gemiddeld het jongst, die van Vlaams Blok/Belang (46,1 jaar) en N-VA (45,2 jaar) het oudst. SLP heeft, samen met Agalev/Groen! het hoogste percentage jongeren op de lijsten: respectievelijk 11,6% en 4,9%, tegenover een algemeen gemiddelde van 3,4%. Het is opmerkelijk dat SLP ook de partij is met het grootste aantal 65-plussers op de lijsten, namelijk 7,4%, tegenover een algemeen gemiddelde van 3,2%. Ook bij Vlaams Blok/Belang en N-VA is de oudste leeftijdsgroep (met respectievelijk 6,9% en 5,8%) relatief goed vertegenwoordigd. De mate waarin de kandidaten van een lijst gespreid zijn over uiteenlopende leeftijdsgroepen kunnen we afleiden uit de gemiddelde standaarddeviatie. De leeftijdsvariatie blijkt het hoogst bij de partijen met een relatief groot aantal oudere kandidaten, namelijk SLP (13,09), Vlaams Blok/Belang (11,96) en N-VA (12,09).

Een lijst met relatief meer oudere kandidaten scoort relatief beter: de correlatie met de gemiddelde leeftijd bedraagt 0,254 ($p = 0,0006$). De spreiding van de kandidaten qua leeftijd (gemeten op basis van de standaarddeviatie) blijkt dan weer negatief gecorreleerd met het succes ($-0,171$, $p = 0,022$): een relatief betere spreiding valt samen met een slechter resultaat. Als we de afzonderlijke leeftijdscategorieën correleren aan het electorale resultaat, zien we waarom: hoe meer jonge kandidaten op de lijst (in vergelijking met het gemiddelde van de partij), hoe slechter het resultaat. De correlatie met het percentage 25-34-jarigen bedraagt $-0,285$ ($p = 0,0001$). Anderzijds scoort een lijst beter naarmate de groep kandidaten van middelbare leeftijd (45-54 jaar) toeneemt (0,216, $p = 0,0037$). Het negatieve verband tussen het aantal jonge kandidaten (18-25 jaar) op de lijst en het succes ervan blijft intact als we de relatieve swing als afhankelijke variabele nemen ($-0,21$, $p = 0,0059$).

Ook het negatieve verband met de spreiding blijft behouden ($-0,177$, $p = 0,0240$). Dit is een indicatie dat het dit keer wel om een causaal verband gaat: te veel jonge kandidaten op de lijst vermindert de kansen op succes.

5. De geografische spreiding van de kandidaten

In de literatuur over *ticket balancing* wordt er ook van uitgegaan dat de partijen streven naar een optimale geografische spreiding van de kandidaten (Gallagher & Marsh, 1988). In tegenstelling tot eerder onderzoek naar de geografische inbedding van kandidaten (Jacobs, 2006; Wauters *et al.*, 2003; Pilet *et al.*, 2007) beschouwen we de mate van geografische spreiding of concentratie als een kenmerk van de lijst als geheel. Die variabele kan echter op twee manieren worden opgevat. Je kan de spreiding definiëren als de mate waarin alle gemeenten in de kieskring worden afgedekt: hoe meer gemeenten vertegenwoordigd zijn op een lijst, hoe beter de spreiding. Dit is de benadering die we hebben gehanteerd in eerder onderzoek naar de geografische spreiding van kandidaten (Put *et al.*, 2011). Een alternatief uitgangspunt is echter dat de samenstelling van de lijst zoveel mogelijk de verdeling van de bevolking over de verschillende gemeenten moet weerspiegelen: de spreiding wordt dan beter naarmate de verschillende gemeenten worden vertegenwoordigd in verhouding tot hun omvang. De stad Antwerpen, die 28% van de bevolking van de kieskring Antwerpen omvat, zou dan idealiter 28% van de kandidaten moeten krijgen.

Die twee benaderingen komen overeen met twee verschillende 'geopolitieke' strategieën die de partijen kunnen hanteren. Ze kunnen proberen om de lijst zo representatief mogelijk te maken voor het electoraat, en bijvoorbeeld de grote steden ook een groot gewicht geven op de lijst. Maar dat zal dan onvermijdelijk ten nadele gaan van de kleinere gemeenten. Dit zou je de *bevolkingsstrategie* kunnen noemen. Het alternatief is dat ze proberen om een zo groot mogelijke dekkingsgraad te bereiken: beter uit zoveel mogelijk gemeenten één kandidaat dan meerdere kandidaten uit de grotere gemeenten. Dit noemen we de *gemeentenstrategie*. Hieronder zullen we eerst onderzoeken in welke mate de spreiding van de kandidaten bij de verschillende partijen eerder in de lijn ligt van de gemeentenstrategie dan wel van de bevolkingsstrategie.

De mate waarin een lijst beantwoordt aan de gemeentenstrategie kan eenvoudig worden uitgedrukt als het aantal gemeenten vertegenwoordigd op de lijst (dit wil zeggen met minstens één kandidaat op de lijst) als percentage van het aantal gemeenten in de kieskring. Dit is de *gemeentenindex*. De mate waarin een lijst beantwoordt aan de bevolkingsstrategie is iets moeilijker te kwantificeren. Hiervoor

moeten we werken met een dissimilariteitsmaat. Daarbij tellen we voor alle gemeenten de verschillen op tussen het percentage kandidaten waarop een gemeente recht heeft op basis van haar bevolking en het werkelijke percentage kandidaten uit die gemeente op de lijst.¹² Dit is de *bevolkingsindex*. Beide indexen zijn uiteraard sterk gecorreleerd met de omvang van de kieskring en, samenhangend daarmee, het aantal gemeenten. Hoe groter de kieskring, hoe meer plaatsen beschikbaar zijn op de lijst en hoe gemakkelijker het is om ervoor te zorgen dat hetzij zoveel mogelijk gemeenten op de lijsten vertegenwoordigd zijn, hetzij de gemeenten vertegenwoordigd zijn in verhouding tot hun bevolking. Gegeven een bepaalde omvang van de kieskring zal het ook moeilijker zijn om tot een maximale spreiding te komen naarmate er meer gemeenten zijn. Om die automatische samenhang met de kieskringgrootte en het aantal gemeenten te neutraliseren gebruiken we in de analyse niet de ruwe indexen, maar de indexen gecontroleerd voor het aantal plaatsen op de lijst en het aantal gemeenten in de kieskring.¹³ Om beide indexen gemakkelijker te kunnen vergelijken keren we de waarden van de bevolkingsindex om. In de twee gevallen stemt een hogere waarde dan overeen met een betere geografische spreiding.¹⁴

TABEL 2A. De gemiddelde geografische spreiding op basis van de gemeentenindex, per partij.

	2003	2004	2007	2009	2010	Totaal
CD&V	0,06	0,07	0,03	0,09	0,06	0,06
VLD	0,03	0,03	0,03	0,08	0,05	0,05
SPA	-0,01	0,00	-0,04	-0,01	0,00	-0,01
VLB	-0,02	-0,04	0,00	-0,01	0,02	-0,01
GROEN	-0,01	-0,05	-0,05	-0,02	-0,02	-0,03
N-VA	0,03	-	-	0,05	0,04	0,04
LDD	-	-	-0,09	-0,07	-0,06	-0,07
SLP	-	-	-	-0,20	-	-0,20

CD&V slaagt er bij elke onderzochte verkiezing het best in om zoveel mogelijk gemeenten aan bod te laten komen op de lijsten (tabel 2a). De partij wordt op de voet gevolgd door VLD/Open VLD, en dit eveneens bij elke verkiezing. CD&V haalt over alle lijsten en verkiezingen heen een gemiddelde van 0,06, VLD/Open VLD een gemiddelde van 0,05. N-VA komt op de derde plaats met een algemeen gemiddelde van 0,04. Aan het andere uiterste vinden we SLP (-0,20 in 2009) en vanaf 2007 ook LDD (met een gemiddelde van -0,07). In deze partijen is de geografische dekkingsgraad van de lijsten dus relatief klein. We kunnen deze verschillen tussen de partijen gemakkelijker illustreren op basis van de ruwe cijfers en percentages (Put *et al.*, 2011). CD&V plaatste bij de Vlaamse verkiezingen van 2004 en 2009 res-

pectievelijk 169 en 174 verschillende Vlaamse gemeenten op de lijst, wat neerkomt op een percentage van 80,5% en 82,9% ten opzichte van het maximaal mogelijke aantal gemeenten op de lijst.¹⁵ Ook bij de Kamerverkiezingen ligt dat percentage steeds gevoelig hoger dan bij de andere partijen: in 2003 is dat maar liefst 88,7% en in 2010 86,8%. Daartegenover laten LDD en SLP de laagste scores optekenen: SLP plaatst maar 86 verschillende gemeenten op de kieslijsten in 2009, wat resulteert in een score van 41%. LDD doet amper beter, maar slaagt er wel in het percentage geleidelijk op te trekken. In 2010 vonden we 102 verschillende gemeenten terug op de lijsten van LDD, goed voor 64,2%.

De geografische spreiding van de lijsten, uitgedrukt op basis van het aantal vertegenwoordigde gemeenten, blijkt echter niet significant samen te hangen met het resultaat. Noch het relatieve succes, noch de relatieve swing correleren significant met deze variabele.

TABEL 2B. De gemiddelde geografische spreiding op basis van de bevolkingsindex, per partij.

	2003	2004	2007	2009	2010	Totaal
CD&V	0,99	0,97	0,99	1,03	1,01	1,00
VLD	1,05	1,13	1,05	1,11	1,07	1,08
SPA	1,03	1,09	1,03	1,10	1,03	1,06
VLB	1,03	1,04	1,05	1,00	1,03	1,03
GROEN	1,05	1,00	0,99	1,06	1,01	1,02
N-VA	1,00	–	–	0,97	0,94	0,97
LDD	–	–	0,76	0,92	0,90	0,86
SLP	–	–	–	0,54	–	0,54

We krijgen echter een ander beeld als we kijken naar de bevolkingsindex, die weergeeft in welke mate de gemeenten vertegenwoordigd zijn in verhouding tot hun bevolking. Op basis daarvan blijkt CD&V nu relatief zwak gespreide lijsten te hebben. Zowel in 2003 en 2004 scoort die partij het slechtst op dit vlak. Vanaf 2007 doen enkel LDD, N-VA en SLP het slechter dan de CD&V. De partij met de best gespreide lijsten is nu VLD/Open VLD, die bij elke verkiezing de hoogste score haalt. Voor alle verkiezingen samen haalt VLD/Open VLD een gemiddelde van 1,08 tegenover 1,00 voor CD&V. SPA staat op de tweede plaats met 1,06. Ook bij elke afzonderlijke verkiezingen blijkt deze partij een redelijk hoge spreiding te halen.

De relatieve mate van spreiding volgens bevolking blijkt licht samen te hangen met het succes van de lijst. De correlatie bedraagt 0,15 ($p = 0,0434$): hoe evenwichtiger de geografische spreiding van de kandidaten (in vergelijking met de andere

lijsten van de partij) hoe beter het relatieve resultaat. Maar de correlatie wordt insignificant als we ons baseren op de relatieve swing, wat erop wijst dat dit zwakke verband niet causaal is.

Hoe komt het dat CD&V volgens de eerste index de kampioen is van de spreiding en volgens de tweede zo zwak scoort? De eerste index weerspiegelt vooral het feit dat CD&V relatief veel kandidaten uit platteland en buitengebied op de lijsten plaatst. Daardoor komen veel kleine gemeenten aan hun trekken, maar raken de grote steden ondervertegenwoordigd. Een analyse op basis van de VRIND-classificatie van gemeentetypes wees inderdaad op een gevoelig tekort aan CD&V-kandidaten uit vooral Gent en Antwerpen: deze grootsteden kregen slechts 55% van de kandidaten waarop zij op basis van de bevolking recht hadden (Put *et al.*, 2011). De wanverhouding tussen de spreiding van de bevolking en van de kandidaten op de lijst is het grootst in de kieskring Antwerpen. Hier wordt zoveel plaats ingeruimd voor kandidaten uit de kleinere gemeenten dat er veel te weinig ruimte overblijft om de stad Antwerpen, waar 28% van de bevolking woont, voldoende gewicht te geven op de lijst.

Dit is meteen een mooie illustratie van het strategische dilemma waar de partijen voor staan bij de lijstvorming: hoe meer gemeenten ze aan bod willen laten komen, hoe minder ruimte er is om de steden voldoende te laten doorwegen. VLD/Open VLD is de partij die er kennelijk het best in slaagt om hier een evenwicht te vinden: de partij zet kandidaten uit relatief veel gemeenten op de lijst maar realiseert tegelijkertijd een goede spreiding volgens bevolking.

6. De politieke samenstelling van de lijst

De gemiddelde lijst bestaat voor 50,6% uit kandidaten met een lokaal mandaat: 33,4% van de plaatsen wordt bezet door gemeente- of OCMW-raadsleden, 11,7% door schepenen en 6% door burgemeesters. Het totale percentage is het hoogst bij CD&V (71,26%), maar ook bij de andere grote partijen worden de lijsten voor om en bij de zestig procent bezet door lokale mandatarissen, waarvan (bij de drie traditionele partijen) ongeveer de helft politici met een uitvoerend mandaat. CD&V en VLD/Open VLD vallen daarbij op door het hoge gemiddelde percentage burgemeesters (respectievelijk 15,7 en 13,7%).

Een lijst bestaat gemiddeld voor 14% uit al dan niet uittredende parlementsleden. Bij de vier grote partijen schommelt dit rond 20%. 1,6% van de plaatsen wordt bezet door al dan niet uittredende ministers. Bij VLD/Open VLD en SP.A, de enige partijen die gedurende de volledige onderzochte periode ministers hebben geleverd

op federaal of Vlaams niveau, stijgt dit cijfer naar respectievelijk 3,8 en 3,3%. Uitgedrukt in absolute cijfers bevat een lijst gemiddeld een halve minister, een cijfer dat stijgt tot 1,2 bij VLD en 1 bij SP.A. Dit uiterst lage aantal ministers noopt ons ertoe bij de verdere analyse te werken met een samengevoegde categorie *incumbents*, bestaande uit zowel de ministers als de parlementsleden.

TABEL 3. **Gemiddeld procent gemeenteraadsleden, schepenen, burgemeesters, parlementsleden en ministers op de lijst, per partij.**

	CD&V	VLD	SP.A	VLB	GROEN	N-VA	LDD	SLP	Totaal
% gemeenteraadsleden	33	36,8	31,6	60,9	31,6	18,4	11,1	10,3	33,4
% schepenen	22,5	17,1	21,7	0	5,9	10,1	1,2	2,4	11,7
% burgemeesters	15,7	13,7	6,7	0	0,3	2	0,5	0	6
% parlementsleden	18,9	19,2	18,1	19,3	6,2	7,6	4,7	0,9	14
% ministers	2,4	3,8	3,3	0	0,6	0,2	0	0	1,6
abs.aantal	(0,7)	(1,2)	(1)	0	(0,2)	(0,1)	0	0	(0,5)

Het komt niet als een verrassing dat lijsten met een groter politiek gewicht ook betere resultaten boeken in vergelijking met de partij als geheel. De correlatie stijgt met het gewicht van de functie: van 0,168 ($p = 0,0246$) voor de gemeenteraadsleden, 0,222 ($p = 0,0029$) voor de schepenen, 0,276 ($p = 0,0002$) voor de burgemeesters, tot 0,415 ($p = 0,0001$) voor de parlementsleden of ministers.¹⁶ Maar als we het succes meten op basis van de relatieve swing, dan blijkt enkel de correlatie met het aantal schepenen significant (0,18, $p = 0,0189$). In grote mate lijkt het politieke gewicht van een lijst dus eerder het gevolg te zijn van het succes ervan dan omgekeerd: een lijst bevat relatief veel parlementsleden en burgemeesters omdat de partij relatief sterk staat in de kieskring. Enkel in het geval van de schepenen vinden we een aanwijzing voor een causaal effect. Dat we dit effect wel vinden voor de schepenen maar niet voor de burgemeesters kan te maken hebben met het beduidend hogere aantal schepenen op de lijsten. Het is mogelijk dat een lijst pas extra stemmen wint wanneer er een voldoende kritische massa is van kandidaten met een uitvoerend lokaal mandaat. Dat vermoeden wordt bevestigd door het feit dat de correlatie met de relatieve swing stijgt naar 0,217 ($p = 0,0053$) wanneer we werken met een categorie van kandidaten met een uitvoerend lokaal mandaat, dus burgemeesters en schepenen samen.

7. Multivariate analyse

Via een regressieanalyse gaan we ten slotte na wat het netto-effect is van elk van de hoger besproken variabelen op het resultaat van een lijst, enerzijds gemeten op basis van het relatieve succes, anderzijds op basis van de relatieve swing. Aan de

hierboven besproken onafhankelijke variabelen voegen we één bijkomende dummyvariabele toe, namelijk of een lijst al dan niet het campagneboegbeeld van de partij bevat.¹⁷ Op zich is het een open deur intrappen dat de lijst met het boegbeeld sterker zal scoren dan de andere lijsten van de partij. Maar om het effect van de andere variabelen correct te kunnen inschatten leek het ons aangewezen dit voor de hand liggende boegbeeldeffect mee op te nemen in het model.

TABEL 4. **Regressiemodel met relatieve succes van lijst als afhankelijke variabele en besproken variabelen als verklarende variabelen.**

	Relatief resultaat		Relatieve swing	
	Parameter	Partiële r ²	Parameter	Partiële r ²
Intercept	1,068		1,122***	
Lijst getrokken door boegbeeld	0,115*	0,040	0,094**	0,068
Vrouwelijkheid	0,011	0,000	0,011	0,001
% < 25 jaar	-0,021	0,014	-0,021*	0,037
% < 35 jaar	-0,171*	0,034	-0,030	0,003
% < 45 jaar	-0,123	0,011	-0,016	0,000
% < 55 jaar	-0,032	0,001	-0,034	0,002
% < 65 jaar	-0,032	0,003	-0,047	0,017
% ≥ 65 jaar	-0,018	0,011	0,002	0,000
% bedienden	0,010	0,002	0,016	0,002
% zelfstandigen	0,016	0,001	0,028	0,007
% ambtenaren	0,006	0,000	0,026	0,017
% arbeiders	0,001	0,000	0,003	0,001
% beroepspolitici	-0,014	0,004	-0,006	0,002
% niet-actieven	-0,014	0,003	0,001	0,000
% gemeenteraadsleden	0,039	0,006	0,022	0,004
% burgemeesters of schepenen	0,089***	0,103	0,048*	0,038
% parlementsleden of ministers	0,094**	0,058	-0,011	0,001
Uitgavenniveau	0,072†	0,019	-0,031	0,009
Geografische spreiding (bevolking)	0,019	0,000	-0,092	0,010
Gecorrigeerde R ²		0,352		0,123
N		179		163

***: $p < 0,0001$, **: $p < 0,005$, *: $p < 0,05$, †: $p < 0,10$.

De verklarende kracht van het eerste model, met het relatieve resultaat als afhankelijke variabele ($R^2 = 0,352$, zie tabel 4), is beduidend hoger dan het tweede, met de relatieve swing als afhankelijke variabele ($R^2 = 0,123$). Als we ervan uitgaan dat het tweede model veel beter het causale verband vat tussen de sterkte van de lijsten en het resultaat ervan, dan komen we tot een nogal ontzuisterende conclusie: de samenstelling van de lijst maakt niet zo bijster veel uit voor het resultaat ervan.

Er zijn een hele reeks variabelen die er helemaal niet toe doen, onafgezien van de keuze of we het relatieve resultaat of de relatieve swing als afhankelijke variabele nemen. De zichtbaarheid van de vrouwelijke kandidaten, de samenstelling van de lijst qua beroepsprofiel, het aantal gemeenteraadsleden en de geografische spreiding van de kandidaten volgens de bevolking maken niets uit. Ook als we de geografische spreidingsindex op basis van het aantal gemeenten opnemen is er geen effect.¹⁸ Louter bivariaat bekeken was de correlatie tussen de bevolkingsindex en het relatieve resultaat wel significant. Dit beperkte effect wordt echter helemaal weggeveegd van zodra we het relatieve aantal parlementsleden of ministers mee opnemen in het model. Dit komt omdat laatstgenoemde variabele significant correleert (0,312, $p = 0,0001$) met de bevolkingsindex: hoe hoger het aantal uit-tredende parlementsleden, hoe beter de geografisch spreiding van de kandidaten, rekening houdend met de bevolking. Dit wordt veroorzaakt doordat er meer verkozen kandidaten zijn uit de steden dan uit plattelandsgemeenten (Dandoy *et al.*, 2007; Verleden *et al.*, 2009; Vanlangenakker *et al.*, 2010). Het gevolg is dat hoe meer *incumbents* er op de lijst staan, hoe beter het demografische overwicht van de steden wordt weerspiegeld op de lijst.

Die samenhang tussen het grotere aantal *incumbents* en het relatieve succes van de lijsten is kennelijk niet causaal, want het effect valt weg in het tweede model. Daarentegen blijkt het aantal kandidaten met een uitvoerend lokaal mandaat er wel toe te doen. Dit vrij robuuste effect in het eerste model blijft overeind in het tweede. Dit is een aanwijzing dat een groter aantal schepenen of burgemeesters op de lijst wel degelijk een beter resultaat oplevert.

Ook het leeftijdsprofiel maakt een verschil. Partijen lijken er soms vooral op uit om jongere kandidaten aan te trekken, maar nu blijkt dat de lijsten met een relatief jong profiel juist slechter scoren. Aangezien dit leeftijdseffect overeind blijft in het tweede model, is er zelfs een sterke aanwijzing voor een causaal verband: lijsten met te veel zeer jonge kandidaten scoren daardoor zwakker.¹⁹ Het is kennelijk niet zo dat we dit leeftijdseffect weg kunnen verklaren door het feit dat jongere kandidaten over het algemeen minder politieke functies bekleden of omdat ze nog geen beroep uitoefenen. Want in ons model controleren we voor die variabelen.

Het effect van het relatieve uitgavenniveau op het relatieve resultaat is nog niet significant op het 0,10-niveau. Dit effect daalt sterk van zodra het aantal *incumbents* aan het model wordt toegevoegd.²⁰ Het valt helemaal weg als we in de plaats daarvan rekening houden met het aantal kandidaten dat het hoogste maximumbedrag mag uitgeven. De samenhang tussen een hoog uitgavenniveau en een relatief succes van de lijst weerspiegelt dus vooral het feit dat een lijst, wegens het sterke resultaat bij de vorige verkiezing, meer kandidaten bevat die het hoogste bedrag

mogen uitgeven. Dit wordt bevestigd door het feit dat het uitgaveneffect helemaal verdwijnt wanneer we de relatieve swing als afhankelijke variabele nemen.²¹

Lijsten die worden aangevoerd door het boegbeeld van de partij scoren duidelijk sterker. In het model met het relatieve succes als afhankelijke variabele neemt die variabele slechts tien procent van de totale verklaarde variantie voor haar rekening. In het tweede model daarentegen weegt die variabele, met 55% van de totale verklaarde variantie, veruit het zwaarst door. Een model met enkel die variabele komt al uit op een R^2 van 0,081. Lijsten die een relatief grote swing willen realiseren moeten dus vooral het boegbeeld van de partij zien te leveren of aan te trekken. Daarnaast helpt het ook een beetje om veel burgemeesters of schepenen en niet te veel jongeren als kandidaat te hebben.

8. Besluit

Intuïtief gaan politici en waarnemers er vaak vanuit dat er zoets bestaat als 'sterke' en 'zwakke' lijsten. Uit onze analyse blijkt dat dit sterk moet worden gerelativeerd, ook al is de intuïtie niet helemaal zonder grond. Voor een stuk liggen de resultaten in de lijn van die voorwetenschappelijke veronderstellingen. Lijsten die worden getrokken door het boegbeeld van de partij, veel uittredende parlementsleden of ministers bevatten of veel politici met een uitvoerend lokaal mandaat, scoren beter in vergelijking met het algemene resultaat van de partij. Toch gaat het hier niet noodzakelijk om een causaal effect van de samenstelling op het resultaat. Misschien is het net omgekeerd en zijn het de lijsten die traditioneel sterk scoren in de kieskring die als gevolg daarvan ook meer uittredende parlementsleden en ministers bevatten. We hebben daarvoor gecontroleerd door niet het relatieve resultaat maar wel de relatieve swing als afhankelijke variabele te nemen, dit is de mate waarin een lijst een grotere swing kan realiseren in de kieskring in vergelijking met de algemene swing voor de partij. Als we werken met die tweede afhankelijke variabele, dan blijkt het *incumbent*-effect inderdaad weg te vallen. Enkel wat betreft het boegbeeld en het aantal kandidaten met een lokaal uitvoerend mandaat is er een aanwijzing van een echt causaal effect. Lijsten die hun resultaat willen opkrikken moeten dus vooral zoveel mogelijk burgemeesters en schepenen aantrekken.

Wellicht verrassender is het resultaat dat een lijst beter scoort naarmate die minder jonge kandidaten bevat. Dit leeftijdseffect blijft significant als we de relatieve swing als afhankelijke variabele nemen. Ook hier vinden we dus een aanwijzing van een causaal effect: veel zeer jonge kandidaten leiden tot een zwakkere score. Dit effect blijft intact als we controleren voor de politieke en professionele positie van de

kandidaten. Wellicht trekken jongere kandidaten minder stemmen aan omdat hun sociaal netwerk over het algemeen kleiner is, maar dit is slechts een werkhypothese die nader zou moeten worden onderzocht.

Een aantal andere contra-intuïtieve resultaten hebben te maken met het ontbreken van significante effecten. Zo blijkt het uitgavenniveau van de lijst er niet toe te doen. Het is wel zo dat lijsten die een relatief hoog percentage halen ook een duurdere campagne voeren. Maar dit is een gevolg van het feit dat die meer succesvolle lijsten meer uittredende parlementsleden hebben en dus ook meer kandidaten die het maximumbedrag mogen uitgeven. Op de relatieve swing heeft het uitgavenniveau geen effect. Ook de mate waarin vrouwen een prominente plaats innemen op de lijst speelt geen rol. Maar vermoedelijk heeft dit ook te maken met de quotawetgeving, die ervoor heeft gezorgd dat de genderverschillen tussen de lijsten veel kleiner zijn geworden. De samenstelling van de lijst volgens beroep hangt evenmin samen met het succes ervan. Het is dus vergeefse moeite voor de partijen om, bijvoorbeeld, zoveel mogelijk zelfstandigen op de lijst te zetten.

Met name in de literatuur over *ticket balancing* wordt daarnaast ook aangenomen dat lijsten beter zullen scoren naarmate de kandidaten beter over de kieskring zijn gespreid. Het operationaliseren van dit concept 'geografische spreiding' blijkt echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Partijen kunnen immers verschillende 'geopolitieke' strategieën volgen: ze kunnen streven naar een vertegenwoordiging van zoveel mogelijk gemeenten op de lijst of ze kunnen ervoor zorgen dat grotere gemeenten ook een groter gewicht krijgen op de lijst. Uit onze data blijkt dat CD&V duidelijk kiest voor de eerste strategie: er zijn uitzonderlijk veel gemeenten vertegenwoordigd op de CD&V-lijsten, waardoor de partij laag scoort wat betreft de spreiding volgens bevolking. SP.A vertoont eerder een tegenovergesteld profiel: de geografische spreiding op de lijst weerspiegelt redelijk goed de spreiding van de bevolking, maar het aantal gemeenten dat aan bod komt is eerder beperkt. VLD/Open VLD is de enige partij die een soort van geografisch evenwicht bereikt en op beide criteria behoorlijk scoort.

Maar hoe interessant deze univariate resultaten ook zijn, ze dragen weinig of niets bij tot het verklaren van het succes van de lijst: lijsten met een betere geografische spreiding (in de twee betekenissen) scoren daarom niet beter. Nochtans blijkt uit eerder onderzoek (Put *et al.*, 2011) dat partijen wel degelijk een inspanning doen om een aanzienlijke geografische spreiding te realiseren. Het kan zijn dat de partijen de electorale impact van een goede spreiding overschatten. Waarschijnlijker is echter dat die spreiding vooral moet dienen om interne conflicten over de lijstvorming te voorkomen. In die zin levert die spreiding onrechtstreeks toch een electorale bonus op: door zoveel mogelijk steden en gemeenten aan hun trekken

te laten komen verkleinen de partijen de kans op vervelend geruzie in de directe aanloop naar de verkiezingen.

Deze analyse op lijstniveau werpt een nieuw licht op eerder onderzoek naar de factoren die bepalend zijn voor het aantal voorkeurstemmen voor individuele kandidaten. Op basis van onderzoek op individueel niveau is het moeilijk uit te maken in welke mate kandidaten putten uit een gegeven aantal stemmen voor de lijst, dan wel het aantal stemmen op de lijst doen toenemen. De vraag is met andere woorden in hoeverre de effecten op het aantal voorkeurstemmen voor de kandidaten zich ook vertalen in een geaggregeerd effect op lijstniveau. Zo stelden we eerder vast dat de politieke functie een belangrijke determinant is van het aantal voorkeurstemmen (Maddens *et al.*, 2006 en 2010). Maar het is enkel in het geval van een uitvoerend lokaal mandaat dat dit blijkbaar doorwerkt op lijstniveau. Dit is een aanwijzing dat sterk zichtbare lokale politici er inderdaad in slagen om externe kiezers aan te trekken en op die manier het resultaat van de lijst op te krikken. Omgekeerd zien we dat de kostprijs van de campagne wel een effect heeft op kandidatenniveau maar niet op lijstniveau. Dit suggereert dat de kandidaten die zwaar investeren in de campagne vooral stemmen aantrekken van kiezers die hoe dan ook op de lijst zouden stemmen. De uitgaven beïnvloeden kennelijk enkel de allocatie van voorkeurstemmen binnen de lijst. Het meest intrigerend is ten slotte de impact van de leeftijd. Want hier vinden we eigenaardig genoeg wél een effect op lijstniveau maar niet op kandidatenniveau. Voor het aantal voorkeurstemmen maakt de leeftijd van de kandidaat hoegenaamd geen verschil uit. Als we controleren voor de al vermelde variabelen (politieke functie, uitgaven, enz.) dan blijken jonge kandidaten niet minder voorkeurstemmen te halen dan oudere. Maar anderzijds was één van de meest robuuste resultaten van het onderzoek op lijstniveau dat lijsten met relatief veel jonge kandidaten slechter scoren. Een te jong leeftijdsprofiel van de lijst blijkt externe kiezers af te schrikken maar op de interne allocatie van voorkeurstemmen heeft de leeftijd geen effect. Het noodzakelijke verdere onderzoek op dit terrein zal zich ongetwijfeld vooral moeten toespitsen op die complexe relatie tussen de electorale effecten op kandidaten- en lijstniveau.

Noten

1. We beperken ons tot de partijen die op het moment van de verkiezingen al vertegenwoordigd waren in hetzij de Kamer, de Senaat of het Vlaams Parlement. Concreet gaat het om CD&V/CD&V-N-VA, VLD/Open VLD, SP.A/SP.A-Spirit, Vlaams Blok/Be-lang, Agalev/Groen!, N-VA (enkel 2003, 2009 en 2010), LDD (enkel 2007, 2009 en 2010) en SLP (enkel 2009). In dit artikel gebruiken we 'CD&V' om te verwijzen naar zowel

de lijsten van CD&V als van CD&V-N-VA, en 'SP.A' om te verwijzen naar zowel de lijsten van SP.A als van SP.A-Spirit. Voor de regionale verkiezingen werden de lijsten in de kieskring Brussel (voor de zes vertegenwoordigers van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in het Vlaams Parlement) niet in de analyse opgenomen.

2. Voor het berekenen van de waarden op lijstniveau houden we rekening met de kandidaatstellingen en niet met de kandidaten. Als iemand zowel kandidaat is bij de effectieven als bij de opvolgers (wat eerder uitzonderlijk is), dan wordt die twee keer meegeteld, behalve voor het berekenen van de totale uitgaven per lijst.

3. Deze data werden verzameld in het kader van het KANDI-project van het Centrum voor Politicologie aan de K.U.Leuven.

4. Voor de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde stelt zich daarbij het probleem dat het percentage in de kieskring automatisch beduidend lager is dan het percentage in het Vlaams Gewest, enerzijds omdat de Vlaamse lijsten in het Brussels Gewest nauwelijks stemmen halen, maar anderzijds omdat de Franstalige lijsten in Halle-Vilvoorde rond de 20% halen. Om te vermijden dat de lijsten voor Brussel-Halle-Vilvoorde om die reden outliers worden, hebben we het stemmenpercentage voor die lijsten berekend op basis van het totale aantal stemmen in Brussel-Halle-Vilvoorde voor Vlaamse lijsten.

5. Het vergelijkingspunt is telkens het resultaat bij de vorige verkiezing voor dezelfde assemblee. Concreet betekent dit dat we het resultaat van 2007 vergelijken met dat van 2003, het resultaat van 2009 met dat van 2004, en het resultaat van 2010 met dat van 2007. Voor 2003 vormt de Kamerverkiezing van 1999 het vergelijkingspunt en voor 2004 de regionale verkiezing van 1999. Deze werkwijze heeft als voordeel dat de verkiezingsresultaten in BHV geen verdere manipulatie behoeven.

6. Het resultaat van de N-VA in 2003 wordt vergeleken met dat van VU-ID in 1999. Het percentage van het kartel CD&V-N-VA in 2004 en 2007 wordt verdeeld over CD&V en N-VA op basis van de verhouding tussen deze twee partijen bij de verkiezing van 2003.

7. Dit is de Pearson-correlatiecoëfficiënt, die we ook verder in het artikel zullen gebruiken.

8. Kandidaten moeten zich houden aan een uitgavenplafond. Voor de effectieve kandidaten plus de eerste opvolger bedraagt dit plafond 5000 euro, voor de andere opvolgers 2500 euro. Een beperkt aantal kandidaten mag een hoger bedrag uitgeven, berekend op basis van het aantal ingeschreven kiezers. Dit aantal kandidaten staat gelijk aan het aantal bij de vorige verkiezingen verworven zetels in de kieskring plus één (Weekers & Maddens, 2009, 67-92).

9. In 2003, bijvoorbeeld, bedroegen de totale uitgaven van alle Agalev-kandidaten samen 0,30 eurocent per (in het Vlaams Gewest) ingeschreven kiezer. In Limburg stijgt dit echter tot 0,73 eurocent per ingeschreven kiezer, wat een relatieve uitgave van $0,73/0,30 = 2,54$ oplevert.

10. Daarbij houden we enkel rekening met de individuele uitgaven en niet met de uitgaven van de partij als dusdanig.

11. Voor de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde stelt zich daarbij het probleem dat het totale aantal kiezers veel groter is dan het werkelijke doelpubliek van de lijsten, wat leidt tot een artificieel laag bedrag per ingeschreven kiezer. Omgekeerd wordt dit bedrag dan weer artificieel hoog als we het delen door het aantal geldige stemmen voor Vlaamse lijsten. Om dit effect te neutraliseren hebben we de uitgaven gedeeld door een fictief aantal ingeschreven kiezers, op zo een wijze dat de gemiddelde uitgave per kiezer voor de lijsten in Brussel-Halle-Vilvoorde gelijk is aan het gemiddelde voor respectievelijk 2003, 2007 en 2010 in de andere kieskringen. Voor 2003 gaat het om 771.717 kiezers, voor 2007 om 810.723 kiezers en voor 2010 om 741.795 kiezers.

12. Zoals gebruikelijk bij dissimilariteitsmaten worden de verschillen gekwadrateerd, zodat grote verschillen een groter gewicht krijgen. Bevolkingsindex $B = \sqrt{\sum(X_{pi} - X_n)^2}$, waarbij X_{pi} = het proportioneel aantal plaatsen waar gemeente i recht op heeft, X_n = het reëel aantal plaatsen toegewezen aan gemeente i .

13. De waarden voor deze gecontroleerde index zijn de residuen van een regressie-model met de ruwe index als afhankelijke variabele en als onafhankelijke variabelen het aantal plaatsen op de lijst en het aantal gemeenten in de kieskring. De geografische manoeuvreerruimte op de lijst wordt iets beter uitgedrukt door het aantal plaatsen op de lijst (effectieven én opvolgers) dan door het aantal zetels. De uitgezuiverde spreidingsindex drukt uit in welke mate de spreiding beter of slechter is dan wat we gegeven een bepaalde kieskringgrootte en een bepaald aantal gemeenten statistisch gezien kunnen verwachten.

14. In de kieskring BHV stelt zich het probleem dat de geografische spreiding artificieel laag is, omdat de Vlaamse partijen relatief weinig kandidaten uit het Brussels Gewest op de lijsten plaatsen. Voor de federale verkiezingen werken we daarom met een fictieve kieskring Halle-Vilvoorde, waarbij we enkel rekening houden met de kandidaten uit Halle-Vilvoorde. Als bijvoorbeeld 28 van de 34 plaatsen van een lijst in BHV worden bezet door kandidaten uit een niet-Brusselse gemeente, dan beschouwen we dit als een lijst met 28 kandidaten en dan berekenen we de index op basis daarvan, enkel rekening houdend met de gemeenten in Halle-Vilvoorde. Dat betekent meteen ook dat het aantal lijstplaatsen voor Halle-Vilvoorde varieert tussen de partijen.

15. Het totale aantal plaatsen op de lijsten bij Vlaamse verkiezingen bedraagt immers maar 210, wat onvoldoende is om alle 308 Vlaamse gemeenten aan bod te laten komen. Daarom wordt 210 gehanteerd als referentie om het aantal vertegenwoordigde gemeenten te berekenen. Eenzelfde probleem stelt zich bij de Kamerverkiezingen (159 plaatsen voor 327 gemeenten) (Put *et al.*, 2011).

16. Met het relatieve aantal ministers als aparte categorie is er geen significant verband. Dit kan te maken hebben met het extreem lage percentage ministers per lijst. Ook als we de analyse beperken tot de drie traditionele partijen, of tot SP.A en VLD (die bij elke onderzochte verkiezing minstens één minister op de lijsten hadden), of als we werken met het absolute aantal ministers in plaats van het relatieve, vinden we geen significante relatie op minstens het 0,10-niveau.

17. Het boegbeeld is de politicus die door de partij naar voor wordt geschoven als kandidaat-regeringsleider of, bij ontstentenis daarvan, de partijvoorzitter. Per partij en per verkiezing is er dus maar één boegbeeld.

18. In het hier gerapporteerde model hebben we de bevolkingsindex opgenomen, die een iets hogere, zij het wel erg beperkte, verklarende kracht heeft dan de gemeentenindex.

19. Die effecten van leeftijd en aantal schepenen of burgemeesters zijn vrij robuust. Op grond van een analyse van de extern gestudentiseerde residuen (Welkenhuysen-Gybels & Loosveldt, 2002, 334-345) kunnen drie observaties (namelijk N-VA West-Vlaanderen 2009 en 2003, en LDD Limburg 2010) als lichte outliers worden beschouwd. Wanneer we deze observaties verwijderen uit de dataset, blijven deze effecten ongewijzigd.

20. Wanneer het relatieve aantal ministers of parlementsleden wordt weggelaten uit het eerste model in tabel 4, dan bedraagt de parameter van het relatieve uitgavenniveau nog 0.102 ($p = 0.0135$, partiële $R^2 = 0.0376$).

21. Zoals eerder aangegeven, hangt het aantal uittredende parlementsleden op de lijsten immers nauw samen met het aantal kandidaten dat het maximumbedrag mag uitgeven, want dat wordt berekend op basis van het aantal bij de vorige verkiezingen verworven zetels.

Bibliografie

- Caramani, D. (2004). *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cornwell, E.E. (1980), Ethnic Group Representation: The Case of the Portuguese. *Polity*, 13 (1), 5-20.
- Dandoy, R., De Decker, N. & Pilet, J.B. (2007). Le profil des élus et des candidats Francophones aux élections fédérales du 10 Juin 2007. *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 36-37 (1981-1982), 5-62.
- Deschouwer, K. (2009). Towards a Regionalisation of Statewide Electoral Trends in Decentralised States? The Cases of Belgium and Spain. In W. Swenden & B. Maddens (Eds.), *Territorial Party Politics in Western Europe*. Houndmills: Palgrave-Macmillan, 31-46.
- Evans, J. (2003), *Voters and Voting. An Introduction*. London: Sage.
- Gallagher, M. (1988). Introduction. In M. Gallagher & M. Marsh (Eds.), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (pp. 1-19). Londen: Sage.
- Gallagher, M. (1988). Conclusion. In M. Gallagher & M. Marsh (Eds.), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (pp. 236-283). Londen: Sage.
- Jacobs, D. (2006). Een kandidaat uit mijn buurt? De scheve spreiding van kandidaten voor de Brusselse Gewestverkiezingen over armere en rijkere buurten. *Res Publica*, 48 (1), 25-39.
- Maddens, B., Wauters, B., Noppe, J. & Fiers, S. (2006). Effects of Campaign Spending in an Open List PR System: The 2003 Legislative Elections in Flanders/Belgium. *West European Politics*, 29 (1), 161-168.
- Maddens, B., Put, G. & Vanlangenakker, I. (2010). *Welke kandidaten zullen het meest voorkeurstemmen halen?* Onderzoeksnota. Leuven, Centrum voor Politicologie.
- Matland, R.E. & Studlar, D.T. (1996). The Contagion of Woman Candidates in Single-member District and Proportional Representation Electoral Systems: Canada and Norway. *The Journal of Politics*, 58 (3), 707-733.
- Miller, J. & Krosnick, J. (1998). The Impact of Candidate Name Order on Election Outcomes. *The Public Opinion Quarterly*, 62 (3), 291-330.
- Pilet, J.B., Wauters, B., Fiers, S. & Delwit, P. (2007). De impact van de kieskringgrootte op de geografische vertegenwoordiging in België. Een onderzoek bij de federale en regionale verkiezingen van 2003 en 2004. *Burger, Bestuur & Beleid*, 4 (4), 243-257.
- Put, G., Verleden, F., Maddens, B. & Vanlangenakker, I. (2011). De geografische spreiding van kandidaten op de Vlaamse kieslijsten (2003-2010). *Samenleving en Politiek*, 18 (5), ter perse.
- Salmond, R. (2006). Proportional Representation and Female Parliamentarians. *Legislative Studies Quarterly*, 31 (2), 175-204.
- Seligman, L.G. (1971), *Recruiting Political Elites*. New York: General Learning Press.
- Taebel, D. (1975). The Effect of Ballot Position on Electoral Success. *American Journal of Political Science*, 19 (3), 519-526.
- Vanlangenakker, I., Put, G. & Maddens B. (2010). *Het profiel van de gekozenen bij de federale verkiezingen van 13 Juni 2010*. Leuven: Centrum voor Politicologie.

- Verleden, F., Weekers, K., Maddens, B., Put, G. & Vanlangenakker, I. (2009). Een nieuwe legislatuur, een nieuw parlement? *Samenleving en Politiek*, 16 (7), 4-13.
- Wauters, B., Noppe, J. & Fiers, S. (2003). Nationale kopstukken, lokale sterkhouders en onbekende kandidaten. Een analyse van de lokale verankering van kandidaten en gekozenen bij de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003. *Belgeo*, 4 (2), 165-186.
- Wauters, B. Weekers K. & Maddens, B. (2010). Explaining the Number of Preferential Votes for Women in an Open List-PR System: The 2003 Federal Elections in Flanders (Belgium) *Acta Politica*, 45 (4), 468-490.
- Weekers, K. & Maddens, B. (2009). *Het Geld van de Partijen*. Leuven: Acco.
- Welkenhuysen-Gybels, J. & Loosveldt, G. (2002). *Regressieanalyse: Een Introductie in de Multivariabelenanalyse*. Leuven: Acco.

Stedelijke context en steun voor de PVV

Interetnische nabijheid, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden

Jeroen van der Waal, Willem de Koster en Peter Achterberg

ABSTRACT

Some studies find that interethnic propinquity leads to ethnic tolerance, while others conclude that it underlies ethnic conflict. Using data on 50 Dutch cities in 2006 and 2010, this article assesses whether the consequences of interethnic propinquity for votes for Wilders's PVV – the Dutch anti-immigrant party par excellence – are conditional on the economic and cultural urban contexts in which these contacts take place. In line with the 'conflict hypothesis' it is found that a higher level of interethnic propinquity leads to more support for the PVV in cities with a high level of unemployment and an intolerant cultural climate (as measured by the bohemian index and the gay-scene index), whereas the relationship is reverse in cities with low unemployment levels and a tolerant cultural climate (corroborating the 'contact hypothesis').

Keywords: anti-immigrant voting, interethnic contact, ethnic competition, urban cultural atmosphere, bohemian index, gay-scene index

1. Inleiding

In de meeste Europese landen hebben kwesties aangaande immigratie en de integratie van etnische minderheden de afgelopen decennia een belangrijke rol op het politieke toneel gekregen (Achterberg, 2006; Ignazi, 2003). Nederland springt hierbij bijzonder in het oog door de intensiteit van de daar waarneembare 'morele paniek' met betrekking tot deze thema's (Vasta, 2007). Een verhit debat over de vermeende 'vernietiging van de Nederlandse cultuur' door immigratie (Penninx, 2006, *cf.* Vasta, 2007) ging daar vergezeld van substantiële electorale steun voor Geert Wilders' Partij voor de Vrijheid (PVV) bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en 2010. De PVV kan beschouwd worden als de Nederlandse anti-immigratiepartij

bij uitstek, aangezien zij volgens internationale waarnemers 'een spraakmakende rol heeft gespeeld door het indienen van omstreden beleidsvoorstellen en door racistisch of xenofobisch taalgebruik' (ECRI, 2008, 37). Hoewel eerder onderzoek goed heeft gedocumenteerd dat steun voor zulke partijen, weinig verrassend, voor een groot deel wordt gevoed door onvrede over immigratie en etnische diversiteit (Ivarsflaten, 2008; Oesch, 2008), is het nog een open vraag hoe weerstand tegen immigratie en de electorale steun voor de PVV die daaruit voortkomt gerelateerd zijn aan interetnische nabijheid.

Onderzoek naar de invloed van het aandeel etnische minderheden in een buurt op het ethocentrisme van de daar woonachtige autochtonen heeft gemengde resultaten opgeleverd (Stein *et al.*, 2000; Oliver & Wong, 2003; Pettigrew & Tropp, 2006).¹ Sommige van deze zogeheten 'contextstudies' hebben empirische steun opgeleverd voor de conflicthypothese, die stelt dat een grotere mate van interetnische nabijheid onder autochtonen leidt tot meer ethocentrisme en meer steun voor anti-immigratiepartijen. Andere contextstudies hebben daarentegen juist bewijs verzameld voor de contacthypothese, volgens welke interetnische nabijheid zorgt voor wederzijds begrip en daarmee voor minder ethocentrisme en steun voor anti-immigratiepartijen onder autochtonen. Dit maakt duidelijk dat autochtonen die leven in buurten met de hoogste aandelen etnische minderheden niet noodzakelijkerwijs het meest ethocentrisch of het meest geneigd tot steun voor anti-immigratiepartijen zijn (*cf.* Rydgren, 2007, 250-1). Dit suggereert dat interetnische nabijheid onder bepaalde lokale omstandigheden leidt tot wederzijds begrip en daarmee tot minder steun voor anti-immigratiepartijen, terwijl interetnische nabijheid onder andere lokale omstandigheden juist leidt tot minder wederzijds begrip en daarmee tot meer steun voor anti-immigratiepartijen. Dit zou in overeenstemming zijn met het algemeen erkende idee dat lokale contexten belangrijk zijn voor het stemgedrag (Johnston & Pattie, 2006), aangezien het erop wijst dat het verband tussen interetnische nabijheid en stemmen op een anti-immigratiepartij wordt gevormd door andere contextuele factoren.

In dit artikel bouwen we op dit idee voort en bespreken we twee onderzoekslijnen die suggereren dat lokale economische en culturele omstandigheden invloed hebben op het verband tussen interetnische nabijheid en steun voor anti-immigratiepartijen. De substantiële maar lokaal sterk variërende electorale steun voor de PVV bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en 2010 biedt een uitgelezen kans om deze suggestie empirisch te toetsen. In het onderstaande zetten we de centrale theoretische ideeën uiteen aan de hand waarvan de gemengde resultaten van de genoemde contextstudies zouden kunnen worden begrepen, en vervolgens toetsen we deze door na te gaan of de invloed van interetnische nabijheid in Nederlandse steden op steun voor de PVV inderdaad afhankelijk is van lokale economische en culturele omstandigheden.

2. Het belang van stedelijke context: economische kansen en cultureel klimaat

Een eerste reden waarom er gemengde resultaten worden gevonden in contextstudies die etnocentrisme of steun voor anti-immigratiepartijen proberen te verklaren aan de hand van de conflict- en de contacthypothese, zou kunnen zijn dat lokale economische omstandigheden niet in ogenschouw worden genomen. Sommige regio's of steden vergaat het in economisch opzicht beter dan andere, en onderzoek heeft aangetoond dat dit een belangrijke determinant van stemgedrag is (Johnston & Pattie, 2001). Dit zou van invloed kunnen zijn op het effect van interetnische nabijheid op steun voor anti-immigratiepartijen, en het centrale mechanisme dat aan de basis van deze verwachting ligt is het idee van 'sociale sluiting' (Weber, [1922] 2006; cf. Roscigno *et al.*, 2007). Meer in het bijzonder gaat het om een hedendaagse toepassing van dit weberiaanse concept: de 'etnische competitietheorie'.

De etnische competitietheorie stelt dat concurrentie om schaarse hulpbronnen leidt tot pogingen van sociale groepen om elkaar uit te sluiten (Olzak, 1992, 163; cf. Blalock, 1956 en 1967). Dit betekent dat autochtonen anti-immigratiepartijen zouden steunen omdat ze immigranten de toegang tot schaarse middelen zoals banen willen ontzeggen. Als dit het geval is, kan verwacht worden dat interetnische nabijheid onder autochtonen minder weerstand tegen immigranten tot gevolg heeft in steden met overvloedige arbeidsmarktkansen dan in steden met geringe arbeidsmarktkansen. Er zijn verschillende studies die in deze richting wijzen.

Zo concludeerde Hjern (2009) recentelijk in zijn studie van Zweden dat "the economic context matters in that anti-immigrant attitudes of people are strongest in poor municipalities with a large share of immigrants". Daarnaast vonden Branton en Jones in hun onderzoek naar de Verenigde Staten dat "*high socio-economic context and highly diverse contexts are related to higher levels of support for racial social issues; however, contexts characterized by low socioeconomic contexts and high racial and ethnic diversity are associated with lower levels of support for such issues*" (2005, 359, cursivering toegevoegd). Beide studies – die zich richten op negatieve denkbepelden over etnische minderheden – suggereren dat de invloed van interetnische nabijheid op het stemmen op anti-immigratiepartijen – een handeling die het gevolg is van zulke denkbepelden – afhankelijk is van het economische lot van autochtonen die nabij etnische minderheden leven. En inderdaad, in een grootschalige vergelijking van meerdere verkiezingen in verschillende Europese landen bleek dat de invloed van immigratie op steun voor rechts-populistische partijen sterker is in tijden en op plaatsen met hoge werkloosheid (Golder, 2003). Dit duidt erop dat de combinatie van wonen in de nabijheid van immigranten met het ervaren van concurrentie van migranten op de arbeidsmarkt de steun voor een anti-immigratiepartij vergroot. In aanmerking genomen dat de etnische competitie in Nederland het sterkst is in steden met de

grootste werkloosheid (Van der Waal, 2010), verwachten we daarom dat interetnische nabijheid in sterkere mate leidt tot steun voor de PVV in steden met een grotere werkloosheid (*hypothese 1*).

Een tweede reden voor de gemengde resultaten die contextstudies tot dusverre hebben opgeleverd is dat steden niet alleen in economisch maar ook in cultureel opzicht van elkaar verschillen. Diverse wetenschappers beweren dat sommige steden een veel toleranter cultureel klimaat kennen dan andere (Brown *et al.*, 2005; Florida, 2004 en 2005; Clark, 1996; Clark & Rempel, 1997; Sharp, 1996 en 2002) en recent onderzoek gericht op Amerikaanse (Sharp & Joslyn, 2008) en Nederlandse (Van der Waal, 2010) steden toont aan dat het culturele stedelijke klimaat van invloed is op raciale tolerantie en weerstand tegen immigranten onder blanken respectievelijk autochtonen. Zowel hoog- als laagopgeleide autochtonen zijn substantieel minder ethnocentrisch in Nederlandse steden die gekenmerkt worden door een toleranter cultureel klimaat, zoals gemeten met Florida's (2004) 'bohemian index' (Van der Waal & Houtman, 2010). Het is belangrijk om op te merken dat het hierbij niet gaat om een compositioneel maar om een contextueel effect. Er is, met andere woorden, geen sprake van een optelsom van individuele kenmerken, maar van een bepaald stedelijk milieu, atmosfeer of klimaat dat de denkbeelden van de stedelijke bevolking beïnvloedt (*cf.* Clark & Harvey, 2010; Deleon & Naff, 2004; Sharp, 2007).

Wanneer deze conclusie wordt gecombineerd met de stelling van Allport ([1954] 1979) en de bevinding van onder andere Dixon (2006) dat interetnische nabijheid slechts leidt tot minder ethnocentrisme onder autochtonen die al openstonden voor etnische minderheden, rijst de verwachting dat leven in de nabijheid van een groot aandeel immigranten op zichzelf niet leidt tot meer of minder ethnocentrisme onder autochtonen. In plaats daarvan lijkt het waarschijnlijk dat autochtonen die temidden van veel immigranten leven in steden met het meest tolerante culturele klimaat het minst ethnocentrisch zijn, terwijl deze autochtonen het meest ethnocentrisch zijn in steden met het minst tolerante culturele klimaat. Opvallend genoeg wijzen de gemengde resultaten van contextstudies in de Verenigde Staten in dezelfde richting: studies die empirische steun vinden voor de conflicthythese blijken vooral te gaan over ethnocentrisme of de steun voor 'racially conservative' politici onder blanken die in de zuidelijke staten wonen (Giles & Buckner, 1993; Stein *et al.*, 2000; Oliver & Wong, 2003), en deze staten worden bij uitstek gekenmerkt door een intolerant cultureel klimaat (Kuklinski *et al.*, 1997).

Het bovenstaande suggereert dat de invloed van interetnische nabijheid op steun voor anti-immigratiepartijen niet alleen afhankelijk zou kunnen zijn van stedelijke economische omstandigheden maar ook van het culturele klimaat van steden. Op basis van de theoretische ideeën die hierboven zijn uiteengezet kan worden verwacht dat interetnische nabijheid in sterkere mate leidt tot steun voor de PVV in steden met een minder tolerant cultureel klimaat (*hypothese 2*).

3. Data en operationalisering

Om onze twee hypothesen te toetsen hebben we ons eigen databestand samengesteld door data over de vijftig grootste Nederlandse steden in 2004 en 2008, verkregen uit de *Atlas voor Gemeenten* (www.atlasvoorgemeenten.nl), te combineren met gegevens uit de *Databank verkiezingsuitslagen* (www.verkiezingsuitslagen.nl). Tabel 1 toont de beschrijvende statistieken van de variabelen waarvan de operationalisering hieronder wordt uiteengezet. Voor alle latere analyses hebben we deze variabelen gestandaardiseerd.

TABEL 1. Beschrijvende statistiek (N = 50).

	Min.	Max.	Rekenkundig gemiddelde	Std. dev.
Stemmen op de PVV 2006	2.50	17.80	6.570	2.659
Stemmen op de PVV 2010	7.40	30.20	16.684	5.188
Etnische segregatie	0.15	0.47	0.339	0.077
Aandeel niet-westerse immigranten	3.50	33.90	12.828	6.324
Werkloosheid 2004	1.30	7.60	4.164	1.298
Werkloosheid 2008	4.50	10.80	7.124	1.577
Bohemian index	0.07	2.00	0.398	0.318
Bohemian index (zonder Amsterdam)	0.07	1.04	0.365	0.221
Homoscene index	8.60	100.00	29.822	18.974
Aandeel hoogopgeleiden	1.50	29.70	10.418	6.266

Bron: *Atlas voor Gemeenten* en *Databank verkiezingsuitslagen*, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/>.

Stemmen op de PVV 2006 en *stemmen op de PVV 2010* meten het aandeel van de bevolking in elke gemeente dat bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 respectievelijk 2010 op de PVV heeft gestemd. Hoewel de PVV in 2010 aanzienlijk meer steun verwierf dan in 2006, blijkt de geografische spreiding van deze steun erg stabiel in de tijd: de correlatie tussen stemmen op de PVV in 2006 en in 2010 is 0,904 (N = 50; $p < 0,0005$). In de analyses die volgen toetsen we onze hypothesen voor elk van beide verkiezingen afzonderlijk.

Etnische segregatie vat samen in hoeverre het aandeel niet-westerse immigranten van elke buurt afwijkt van het gemeentelijke aandeel niet-westerse immigranten.² Alleen de *Atlas voor Gemeenten* uit 2004 bevat deze data, waarmee dit de meest recente beschikbare meting van de etnische segregatie in de vijftig grootste Nederlandse steden is. De scores op *etnische segregatie* lopen van 0 tot 1, waarbij een score van 0 betekent dat het aandeel niet-westerse immigranten in elke buurt gelijk is, terwijl een score van 1 aangeeft dat alle niet-westerse immigranten geconcentreerd zijn in een of enkele buurten. Een hoge score op *etnische segregatie* staat voor een lage mate van interetnische nabijheid in een gemeente, maar alleen als

er wordt gecontroleerd voor het totale aandeel niet-westerse immigranten in een gemeente (cf. Rocha & Espino, 2009; Wagner *et al.*, 2006).

Aandeel niet-westerse immigranten is een controlevariabele die het bevolkingsaandeel van niet-westerse immigranten en hun kinderen meet voor elke gemeente in 2004, hetzelfde jaar als de meting voor *etnische segregatie*.

De indicatoren *werkloosheid 2004* en *werkloosheid 2008* worden gebruikt om te beoordelen of de invloed van etnische segregatie op steun voor de PVV in respectievelijk 2006 en 2010 afhankelijk is van de stedelijke economische kansenstructuur. Ze meten voor elke gemeente het aandeel van de beroepsbevolking dat op zoek is naar een baan – de standaard werkloosheidsindicator in Nederland. Hoewel het werkloosheidsniveau in 2008 substantieel hoger is dan dat in 2004 – hetgeen duidelijk de economische neergang die zich in die periode heeft voltrokken weerspiegelt – is de correlatie tussen beide aanzienlijk: 0,733 (N = 50; p < 0,0005). Dit betekent dat de economische kansenstructuur in het algemeen veel beter was voorafgaand aan de verkiezingen van 2006 dan aan die van 2010, maar dat de onderlinge verschillen tussen de steden grofweg hetzelfde bleven. Het is duidelijk dat sommige steden simpelweg meer economische kansen bieden dan andere, los van het algemene economische klimaat.

De *bohemian index* is onze eerste maat voor een tolerant stedelijk cultureel klimaat. Deze index is gebaseerd op Florida's gedachte dat een hoge concentratie bohemiens in een stad indicatief is voor "an underlying openness to diversity" (Florida, 2002, 64 en 2005, 113-28). Deze index meet het aandeel van de stedelijke bevolking dat betrokken is bij de productie van kunst en cultuur, zoals schrijvers, grafisch ontwerpers, architecten, componisten, schilders, beeldhouwers, fotografen, dansers en acteurs. Volgens Florida's beredenering is het niet het aantal bohemiens dat een stad tolerant maakt; in plaats daarvan worden bohemiens aangetrokken tot steden waar een tolerant cultureel klimaat heerst, en daarom wordt hun aanwezigheid beschouwd als een valide indicator van een tolerant stedelijk klimaat (cf. Van der Waal, 2010; Van der Waal & Houtman, 2010). Alleen de *Atlas voor Gemeenten* uit 2004 bevat de *bohemian index*. Deze variabele, waarop hogere scores staan voor een toleranter stedelijk cultureel klimaat, bleek ten gevolge van uitbijter Amsterdam erg scheef verdeeld. Om zeker te zijn dat onze uitkomsten niet worden bepaald door deze uitbijter, verrichten we onze analyses zowel met als zonder de data voor Amsterdam.

De *homoscene index* is onze tweede maat voor het culturele klimaat in steden. Het moet opgemerkt worden dat deze index anders is samengesteld dan de corresponderende maat van Florida (2004), omdat er geen gegevens beschikbaar zijn over de precieze omvang van de homoscene in Nederlandse steden. In de *Atlas voor Gemeenten* uit 2004 – de editie van 2008 bevat de *homoscene index* niet – wordt de index samengesteld op basis van twee indicatoren. De eerste is het aantal leden per gemeente van *COC Nederland*, de Nederlandse vereniging tot integratie

van homoseksualiteit. De tweede is het aantal mensen in een gemeente dat geabonneerd is op de *Gay Krant*. De gemiddelde score op deze twee indicatoren is gedeeld door de totale gemeentelijke bevolking en vervolgens herschaald van 0 tot en met 100. Een hogere score op de *homoscene index* staat voor een toleranter stedelijk cultureel klimaat.

Het *aandeel hoogopgeleiden* is een controlevariabele en meet het aandeel van de stedelijke bevolking dat hoogopgeleid is (hoger dan niveau 4 volgens de ISCED-classificatie van de Verenigde Naties). Deze controlevariabele is nodig om er zeker van te zijn dat de eventuele effecten van de *bohemian index* en de *homoscene index* contextuele effecten zijn en geen compositionele effecten die berusten op de goed gedocumenteerde grotere mate van tolerantie van hoogopgeleiden (Achterberg, 2006; De Koster *et al.*, 2010; Van der Waal, 2010). Daarom is deze variabele gemeten voor hetzelfde jaar als de *bohemian index* en de *homoscene index*: 2004.

4. Resultaten

We voeren onze empirische analyses allereerst uit voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2006. Voordat we overgaan tot de toetsing van onze hypothesen over de invloed van stedelijke contexten op het effect van interetnische nabijheid op steun voor de PVV, stellen we dit effect los van deze contextuele factoren vast. Model 1 van tabel 2 laat zien dat er een negatief en significant effect bestaat van *etnische segregatie op stemmen op de PVV 2006* wanneer er wordt gecontroleerd voor *aandeel hoogopgeleiden* en *aandeel niet-westerse immigranten*. Dit betekent dat er in steden met sterkere etnische segregatie, en dus minder interetnische nabijheid, minder stemmen op de PVV zijn. Deze bevinding is in overeenstemming met de conflicthythese, aangezien zij aantoont dat het electoraat in Nederlandse steden interetnische nabijheid vertaalt in steun voor de anti-immigratiepartij bij uitstek, de PVV. De controlevariabelen in model 1 reproduceren slechts eerdere bevindingen: in steden met een groter aandeel niet-westerse immigranten zijn er meer stemmen op de PVV, terwijl er in steden met een groter aandeel hoogopgeleiden minder stemmen op de PVV zijn.

In model 2 voegen we de contextuele factoren *werkloosheid* en *bohemian index* toe. Het effect van *bohemian index* is negatief en significant – dit viel te verwachten, want het betekent eenvoudigweg dat er in steden met een toleranter cultureel klimaat minder op de PVV wordt gestemd. *Werkloosheid* heeft geen enkel effect, en dat is belangrijker, want deze bevinding is in tegenspraak met hetgeen verwacht zou worden op basis van de etnische competitietheorie.

Middels model 3a toetsen we onze twee centrale hypothesen: interetnische nabijheid leidt in sterkere mate tot steun voor de PVV in steden met een grotere

werkloosheid (*hypothese 1*) en in steden met een minder tolerant cultureel klimaat (*hypothese 2*). Zowel het interactie-effect tussen *etnische segregatie* en *werkloosheid* als dat tussen *etnische segregatie* en *bohemian index* is significant en in de verwachte richting, namelijk negatief waar het gaat om *werkloosheid* en positief waar het gaat om *bohemian index*. Omdat *bohemian index* erg scheef is verdeeld ten gevolge van uitbijter Amsterdam, wordt deze analyse in model 3b gerepliceerd zonder de gegevens over Amsterdam. Dit blijkt grofweg dezelfde resultaten op te leveren.

TABEL 2. Stemmen op de PVV in 2006 verklaard door etnische segregatie (OLS-regressieanalyse, gestandaardiseerde coëfficiënten weergegeven, standaardfouten tussen haakjes).

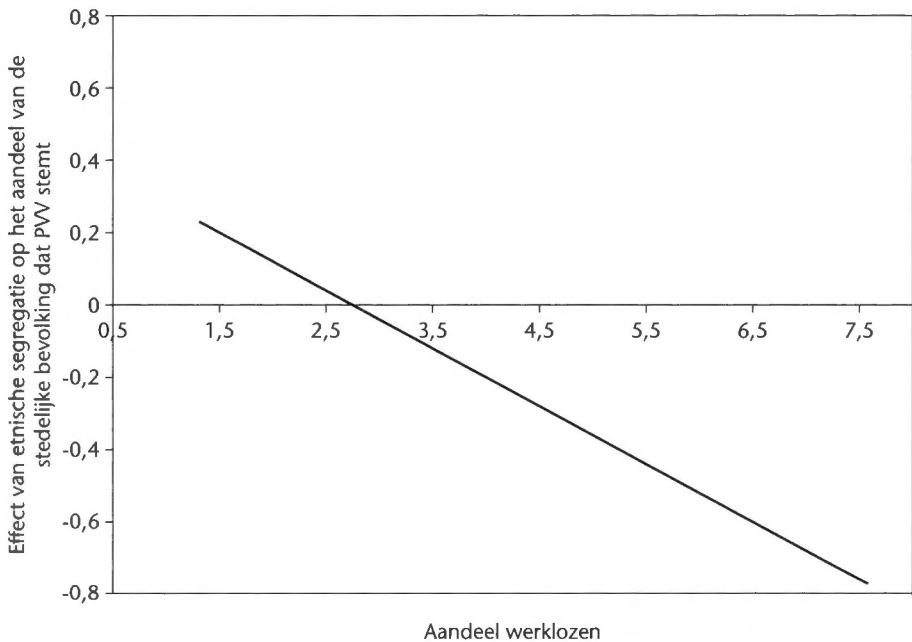
Onafhankelijke variabelen	Model 1	Model 2	Model 3a	Model 3b zonder Amsterdam	Model 4	Model 5
Constante	0,000 (0,120)	0,000 (0,115)	0,000 (0,120)	0,000 (0,124)	0,000 (0,118)	0,000 (0,121)
Etnische segregatie	-0,360**** (0,125)	-0,328*** (0,124)	-0,227* (0,142)	-0,193* (0,146)	-0,342*** (0,126)	-0,342*** (0,140)
Werkloosheid 2004		0,064 (0,129)	0,125 (0,128)	0,165 (0,133)	0,028 (0,129)	0,006 (0,129)
Bohemian index		-0,413*** (0,174)	-0,610*** (0,184)	-0,565*** (0,186)		
Gay scene index					-0,357** (0,183)	-0,372** (0,185)
<i>Interacties</i>						
Etnische segregatie *werkloosheid 2004			-0,208** (0,100)	-0,204* (0,123)		-0,135 (0,101)
Etnische segregatie *bohemian index			0,350*** (0,221)	0,336** (0,142)		
Etnische segregatie *homoscene index						0,196* (0,121)
<i>Controle variabelen</i>						
Aandeel hoogopgeleiden	-0,490**** (0,129)	-0,256* (0,159)	-0,169 (0,158)	-0,071 (0,182)	-0,232 (0,184)	-0,205 (0,190)
Aandeel niet-westerse immigranten	0,332** (0,133)	0,428*** (0,138)	0,359*** (0,142)	0,274** (0,134)	0,351*** (0,135)	0,309** (0,145)
N	50	50	50	49	50	50
Adjusted R ²	0,282	0,335	0,409	0,414	0,309	0,329

*: $p < 0,10$; **: $p < 0,05$; ***: $p < 0,01$; ****: $p < 0,001$ (eenzijdige significantietoets).

Bron: Atlas voor Gemeenten en Databank verkiezingsuitslagen, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/>.

Om deze resultaten inzichtelijk te maken zijn de interactie-effecten van *etnische segregatie* met *werkloosheid* en *bohemian index* uit model 3b weergegeven in respectievelijk figuren 1 en 2 (als ononderbroken lijnen). Figuur 1 laat zien dat meer

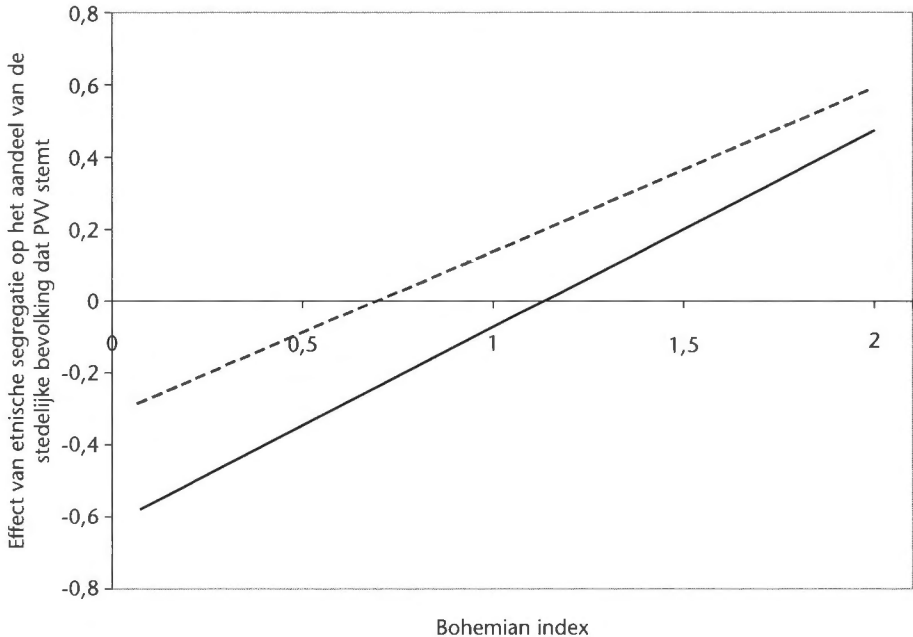
etnische segregatie, en dus minder interetnische nabijheid, in steden met een hoge werkloosheid leidt tot minder stemmen op de PVV. Dit is in overeenstemming met de conflicthypothese, die erop neerkomt dat interetnische nabijheid interetnische vijandelijkheden aanwakkert. Belangrijker is dat de richtingscoëfficiënt van de lijn aangeeft dat dit effect zwakker is in steden met minder werkloosheid: dit betekent dat een sterkere stedelijke economische kansenstructuur inderdaad een matigende werking heeft op het effect van interetnische nabijheid op het stemmen op een anti-immigratiepartij. Opvallend genoeg laat figuur 1 ook zien dat het effect zelfs omgedraaid is in steden met het laagste werkloosheidsniveau: daar leidt meer etnische segregatie, en dus minder interetnisch contact, tot meer steun voor de PVV, zoals verwacht zou worden op basis van de contacthypothese, die erop neerkomt dat interetnische nabijheid interetnisch begrip stimuleert.

FIGUUR 1. Het effect van etnische segregatie op stemmen op de PVV in 2006 naar werkloosheid.

Deze bevindingen laten zien dat de economische stedelijke context belangrijk is om het verband tussen interetnische nabijheid en stemmen op een anti-immigratiepartij te verklaren. Blijkens figuur 2 geldt hetzelfde voor de culturele stedelijke context. De ononderbroken lijn laat zien dat, in overeenstemming met de conflicthypothese, meer etnische segregatie, en dus minder interetnische nabijheid, zorgt

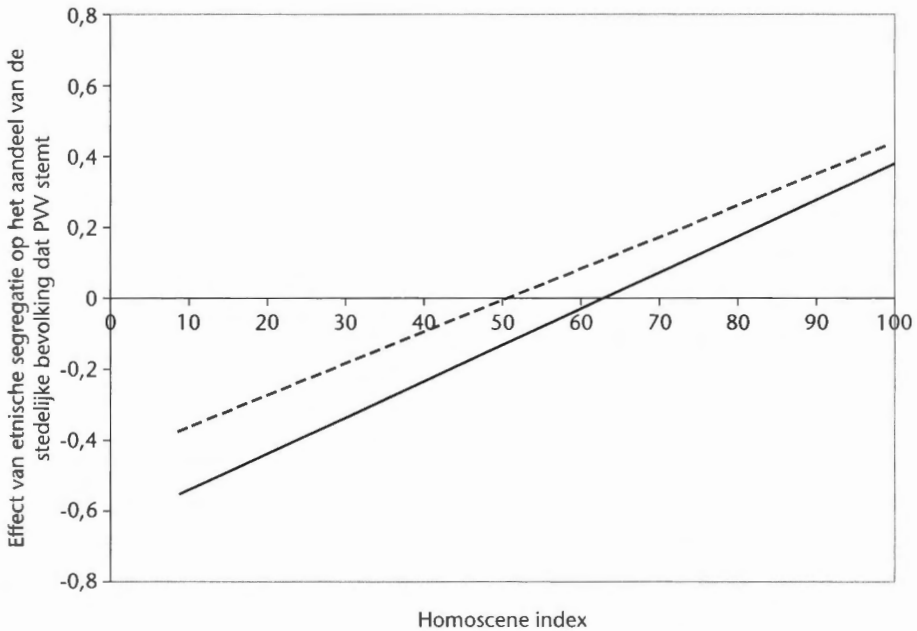
voor minder PVV-stemmen in steden met het minst tolerante stedelijke culturele klimaat in 2006. Dit effect is echter zwakker in steden met een toleranter cultureel klimaat, en het is opvallend genoeg zelfs omgekeerd in steden met het meest tolerante culturele klimaat. Daar leidt meer etnische segregatie, en dus minder inter-ethnische nabijheid, tot meer stemmen op de PVV, hetgeen in overeenstemming is met de contacthypothese.

FIGUUR 2. Het effect van etnische segregatie op stemmen op de PVV in 2006 (onderbroken lijn) en in 2010 (stippellijn) naar culturele atmosfeer (gemeenten met de *bohemian index* (zonder Amsterdam)).

Omdat metingen van de tolerantie van een stedelijk cultureel klimaat nog niet vaak toegepast zijn, controleren we of onze analyse robuust is door model 2 en 3a te repliceren in respectievelijk model 4 en 5, maar ditmaal met de andere indicator voor een tolerant stedelijk cultureel klimaat, de *homoscene index*. Uit model 4 blijkt dat de *homoscene index* op dezelfde manier functioneert als de *bohemian index*: er zijn minder stemmen op de PVV in steden die hoog scoren op de *homoscene index*. Uit model 5 blijkt dat de invloed van interethnische nabijheid op PVV-stemmen niet meer significant afhankelijk is van de stedelijke economische situatie als er gebruik wordt gemaakt van de *homoscene index* in plaats van de *bohemian index* om gelijktijdig het culturele klimaat van steden te meten. Het interactie-effect van

etnische segregatie en *homoscene index* is echter wel significant en in de voorspelde richting. De ononderbroken lijn in figuur 3 geeft een grafische weergave van dit effect.

FIGUUR 3. Het effect van etnische segregatie op stemmen op de PVV in 2006 (ononderbroken lijn) en in 2010 (stippellijn) naar culturele atmosfeer (gemeeten met de homoscene index).

Het patroon is hetzelfde als in de in figuur 2 getoonde grafische weergave van de bevindingen met betrekking tot de *bohemian index*. In overeenstemming met de conflicthypothese leidt meer etnische segregatie, en dus minder interetnische nabijheid, tot minder stemmen op de PVV in steden met het minst tolerante culturele klimaat. Dit effect is echter zwakker in steden met een toleranter cultureel klimaat, en in steden met het meest tolerante culturele klimaat is de invloed van interetnische nabijheid zelfs omgedraaid: daar leidt meer segregatie, en dus minder interetnische nabijheid, tot meer stemmen op de PVV, hetgeen in overeenstemming met de contact- in plaats van de conflicthypothese is.

Nu de analyses aangaande de parlementaire verkiezingen van 2006 zijn afgrond, herhalen we deze voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 om te zien of onze bevindingen ook door de tijd robuust zijn. Zoals te zien valt in tabel 3, leidt dit waar het gaat om de indicatoren voor het culturele stedelijke klimaat tot

ruwweg dezelfde uitkomsten. De gestippelde lijnen in figuur 2 en 3 geven deze resultaten grafisch weer: net als in onze analyses met betrekking tot de verkiezingen van 2006 blijkt de conflicthypothese op te gaan in steden met een weinig tolerant cultureel klimaat, terwijl de contacthypothese juist geldt in steden die wel een tolerant cultureel klimaat kennen. In tegenstelling tot onze bevindingen voor 2006 is de invloed van interetnische nabijheid op stemmen op de PVV in 2010 echter niet afhankelijk van het economische klimaat in steden. Hoewel het interactie-effect tussen *etnische segregatie* en *werkloosheid* conform de voorspelde richting is, is het niet statistisch significant in model 3a, 3b of 5.

TABEL 3. Stemmen op de PVV in 2010 verklaard door etnische segregatie (OLS regressieanalyse, gestandaardiseerde coëfficiënten weergegeven, standaardfouten tussen haakjes).

Onafhankelijke variabelen	Model 1	Model 2	Model 3a	Model 3b zonder Amsterdam	Model 4	Model 5
Constante	0,000 (0,117)	0,000 (0,111)	0,000 (0,116)	0,000 (0,117)	0,000 (0,109)	0,000 (0,110)
Etnische segregatie	-0,266** (0,122)	-0,227** (0,117)	-0,089 (0,140)	-0,047 (0,140)	-0,238** (0,114)	-0,192* (0,123)
Werkloosheid 2004		0,191* (0,120)	0,262** (0,121)	0,267** (0,119)	0,246** (0,119)	0,267** (0,120)
Bohemian index		-0,354** (0,161)	-0,513*** (0,170)	-0,531*** (0,163)		
Gay scene index					-0,435*** (0,170)	-0,471*** (0,173)
<i>Interacties</i>						
Etnische segregatie *werkloosheid 2008			-0,126 (0,113)	-0,138 (0,111)		-0,076 (0,113)
Etnische segregatie *bohemian index			0,287** (0,140)	0,266** (0,137)		
Etnische segregatie *homoscene index						0,170* (0,122)
<i>Controle variabelen</i>						
Aandeel hoogopgeleiden	-0,582*** (0,126)	-0,344*** (0,151)	-0,265** (0,152)	-0,153 (0,166)	-0,215 (0,174)	-0,168 (0,183)
Aandeel niet-westerse immigranten	0,201* (0,130)	0,229* (0,138)	0,160 (0,152)	0,098 (0,153)	0,145 (0,128)	0,095 (0,142)
N	50	50	50	49	50	50
Adjusted R ²	0,317	0,388	0,433	0,450	0,415	0,317

*: $p < 0,10$; **: $p < 0,05$; ***: $p < 0,01$; ****: $p < 0,001$ (eenzijdige significantietoets).

Bron: *Atlas voor Gemeenten en Databank verkiezingsuitslagen*, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/>.

Al met al tonen de in dit artikel gepresenteerde analyses aan dat in Nederlandse steden de invloed van interetnische nabijheid op stemmen op een anti-immigratie-

partij afhankelijk is van stedelijke contexten. Vooral de mate van tolerantie van het culturele stedelijk klimaat bleek van belang: hypothese 2 werd ondersteund in alle relevante analyses – zowel waar het gaat om de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 als om die van 2010, en met twee verschillende indicatoren voor de tolerantie van het stedelijk cultureel klimaat. De theorie die voorspelt dat het effect van interetnische nabijheid op stemmen op een anti-immigratiepartij afhankelijk is van de economische kansenstructuur van Nederlandse steden kreeg aanzienlijk minder empirische steun: hypothese 1 werd slechts eenmaal bevestigd in de analyse voor 2006 en verworpen in alle andere relevante analyses.

5. Conclusies

Dit artikel zet een eerste stap om de gemengde uitkomsten van contextstudies naar het effect van interetnische nabijheid op etnocentrisme of steun voor anti-immigratiepartijen te begrijpen. Het is intrigerend dat sommige contextstudies empirische steun voor de conflicthypothese hebben gevonden, terwijl de resultaten van andere juist in overeenstemming met de contacthypothese zijn. Ons onderzoek suggereert dat zulke tegenstrijdige bevindingen resulteren uit economische en culturele verschillen tussen steden. Een analyse op gemeentelijk niveau toont aan dat de invloed van interetnische nabijheid op steun voor de PVV afhankelijk is van de economische kansenstructuur en vooral van het culturele klimaat van steden.

In 2006 leidde interetnische nabijheid in steden met veel werkloosheid tot meer stemmen op de PVV – hetgeen in overeenstemming is met de conflicthypothese – terwijl interetnische nabijheid in steden met weinig werkloosheid juist tot minder stemmen op de PVV leidde – wat in lijn is met de contact- in plaats van de conflicthypothese. De bevinding dat interetnische nabijheid op zichzelf niet tot meer (conflicthypothese) of tot minder (contacthypothese) anti-immigratiestemmen leidt, omdat dit afhankelijk is van de economische situatie waarbinnen de interetnische nabijheid bestaat, is in overeenstemming met de etnische competitietheorie. Voor de verkiezingen van 2010 vonden we een dergelijk patroon echter niet. Dat is opmerkelijk, aangezien de werkloosheid in 2010 hoger was dan in 2006, waardoor men zou verwachten dat de lokale economische situatie belangrijker in plaats van onbelangrijker zou zijn voor de relatie tussen interetnische nabijheid en anti-immigratiestemmen.

Het culturele klimaat van steden speelt een belangrijker rol dan hun economische kansenstructuur, zo blijkt uit onze analyses. Op basis van literatuur die aantoont dat het culturele stedelijke klimaat van belang is voor etnische tolerantie in zowel de Verenigde Staten als Nederland (Sharp & Joslyn, 2008; Van der Waal, 2010), verwachtten we dat interetnische nabijheid in sterkere mate leidt tot steun

voor de PVV in steden met een minder tolerant cultureel klimaat. Deze verwachting wordt bevestigd door onze analyses voor zowel de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 als die van 2010: in steden met het minst tolerante culturele klimaat – gemeten met zowel de *bohemian index* als de *homoscene index* – leidt interetnische nabijheid tot stemmen op de PVV, terwijl interetnische nabijheid juist leidt tot minder stemmen op de PVV in steden met het meest tolerante culturele klimaat. De conflicthypothese gaat dus op voor steden met een intolerant cultureel klimaat, terwijl de contacthypothese geldt voor steden met een tolerant cultureel klimaat.

Deze bevindingen laten zien dat de economische en culturele kenmerken van steden niet alleen analytisch kunnen worden onderscheiden (cf. De Koster *et al.*, 2008), maar ook onafhankelijk van elkaar functioneren als het gaat om het verklaren van ethnocentrisme (Van der Waal, 2010) en steun voor een anti-immigratiepartij. Dit is volgens ons een belangrijk inzicht voor het onderzoeksveld dat zich bezighoudt met stedelijke politiek, waarbinnen bij het verklaren van stemgedrag en ethnocentrisme tot op heden vooral aandacht is besteed aan instituties en economische factoren (cf. Sharp, 2007,55). Het is des te belangrijker omdat culturele vraagstukken in westerse landen de afgelopen decennia steeds meer bepalend zijn geworden voor het stemgedrag (Achterberg, 2006; Morrill *et al.*, 2007; Van der Waal & Achterberg, 2006; Van der Waal *et al.*, 2007).

Men moet hierbij echter wel bedenken dat ons onderzoek, net als eerder onderzoek naar de invloed van een tolerant cultureel stedelijk klimaat op de ideologische opvattingen van burgers (Sharp & Joslyn, 2008; Van der Waal, 2010; Van der Waal & Houtman, 2010), is uitgevoerd met nieuwe indicatoren – de *bohemian index* en de *homoscene index* – die mogelijk meer omvatten dan wat wij hier in ogenschouw nemen. Men zou bijvoorbeeld kunnen beweren dat deze indicatoren niet zozeer een contextueel als wel een compositioneel effect behelzen. Hoewel we in ons onderzoek voor een compositioneel effect hebben gecontroleerd door het stedelijke aandeel hoogopgeleiden te modelleren, zou toekomstig onderzoek meer licht op deze kwestie kunnen werpen, vooral als er gebruik wordt gemaakt van gegevens over individuen die zijn genest in steden (zie hieronder).

Daarnaast zouden de *bohemian index* en de *homoscene index* iets anders of iets meer dan een tolerant stedelijk cultureel klimaat kunnen meten. Een verklaring voor onze bevindingen zou kunnen zijn dat de consumptiepatronen van bohemians en homo's relatief veel banen scheppen aan de onderkant van de dienstensector, waardoor er minder etnische competitie is aan de onderkant van de arbeidsmarkten van steden waar veel bohemians en homo's woonachtig zijn. Als dit het geval zou zijn, zouden onze bevindingen in lijn zijn met de etnische competitietheorie in plaats van met de culturele theorie, en zou er sprake zijn van een compositioneel in plaats van een contextueel effect. Dit lijkt echter onwaarschijnlijk, omdat we door het stedelijke werkloosheidsniveau op te nemen in onze modellen al expliciet een economische verklaring hebben gemodelleerd, en omdat het aandeel bohemians

in de stedelijke bevolking veel te klein lijkt om verantwoordelijk te zijn voor een compositioneel effect (0,07 tot 2 procent, en 0,07 tot 1,04 procent zonder uitbijter Amsterdam). Desalniettemin is vervolgonderzoek nodig om de mogelijk economische aspecten van de *bohemian index* en de *homoscene index* te ontwarren van de culturele verschijnselen die deze indices geacht worden te meten.

Ondanks deze kanttekeningen lijken de bevindingen die we in dit artikel hebben gepresenteerd veelbelovend om de gemengde resultaten van contextstudies naar de invloed van interetnische nabijheid op ethnocentrisme en steun voor een anti-immigratiepartij te begrijpen. Dit is des te meer het geval als men in ogenschouw neemt dat het om twee samenhangende redenen waarschijnlijk is dat de patronen die we voor Nederland hebben gevonden elders in sterkere mate aanwezig zullen zijn. In de eerste plaats is de mate van etnische segregatie in Nederlandse steden relatief laag, waardoor er slechts kleine verschillen tussen steden bestaan (Van der Laan Bouma-Doff, 2007). In de tweede plaats zijn de Nederlandse verzorgingsstaat en het Nederlandse arbeidsmarktbeleid nogal centralistisch, waardoor Nederlandse steden relatief kleine verschillen in economische voorspoed vertonen. Deze twee kenmerken van de Nederlandse situatie impliceren dat de patronen die wij hebben laten zien nog veel duidelijker zullen zijn in andere westerse landen, en in het bijzonder in de Verenigde Staten, die immers worden gekenmerkt door een hoge mate van etnische segregatie, geringe overheidsbemoediging met de arbeidsmarkt en een gedecentraliseerde overheid.

Hierbij moet nog wel opgemerkt worden dat we bij gebrek aan geschikte data op het individuele niveau noodgedwongen data op stadsniveau hebben gebruikt, terwijl stemgedrag uiteraard een verschijnsel op het individuele niveau is. Gegevens over het stemgedrag van individuen die zijn genest in buurten die verschillen naar het aandeel immigranten, welke op hun beurt zijn genest in steden die verschillen in economisch en cultureel opzicht, zouden het beste zijn geweest om onze ideeën te toetsen (cf. Johnston *et al.*, 2004). Zulke data zouden het ook mogelijk hebben gemaakt om anti-immigratiestemmen beter te meten. Want hoewel de PVV zonder twijfel de Nederlandse anti-immigratiepartij bij uitstek is, zouden andere sentimenten onder het electoraat, zoals politiek cynisme of algemene gevoelens van onbehagen (Ivarsflaten, 2008) ook ten grondslag kunnen liggen aan een deel van de steun voor de PVV. Als er betere gegevens beschikbaar komen zouden deze gebruikt moeten worden om onze hypothesen strikter te toetsen. Desalniettemin wijzen al onze bevindingen in dezelfde richting: de invloed van interetnische nabijheid op steun voor de PVV hangt af van het economische maar vooral van het culturele klimaat van steden.

Onze bevindingen zijn niet alleen relevant voor wetenschappelijke debatten maar suggereren ook dat het belangrijk is om kritisch te reflecteren op beleid dat is gericht op sociale menging. In Nederland wordt, in overeenstemming met de contacthypothese, van links tot rechts het idee gedeeld dat de interetnische nabijheid

die bestaat in buurten met een gemengde etnische samenstelling zorgt voor inter-etnisch begrip (cf. Uitermark & Duyvendak, 2008). Daarom heeft Nederland “probably the most ambitious and well-funded social mixing policy” (Uitermark, 2003, 531). De resultaten van ons onderzoek wijzen er echter op dat zulk algemeen beleid ten onrechte lokale economische en culturele omstandigheden negeert: in steden met veel werkloosheid of met een cultureel intolerant klimaat leidt sociale menging waarschijnlijk eerder tot interetnische spanningen dan tot interetnisch begrip.

Noten

1. In dit artikel gebruiken we de termen ‘immigranten’ en ‘etnische minderheden’ door elkaar, omdat ons onderzoek zowel voortbouwt op onderzoek verricht in de Verenigde Staten, dat voornamelijk handelt over weerstand van blanken tegen zwarten, als op studies over Europese landen, die voornamelijk betrekking hebben op weerstand van autochtonen jegens immigranten. In Nederland vallen anti-immigratiedenkbeelden samen met weerstand tegen etnische minderheden, aangezien ze neerkomen op weerstand tegen niet-westerse immigranten.
2. In Nederland worden hier zowel niet-westerse immigranten als hun kinderen toe gerekend.

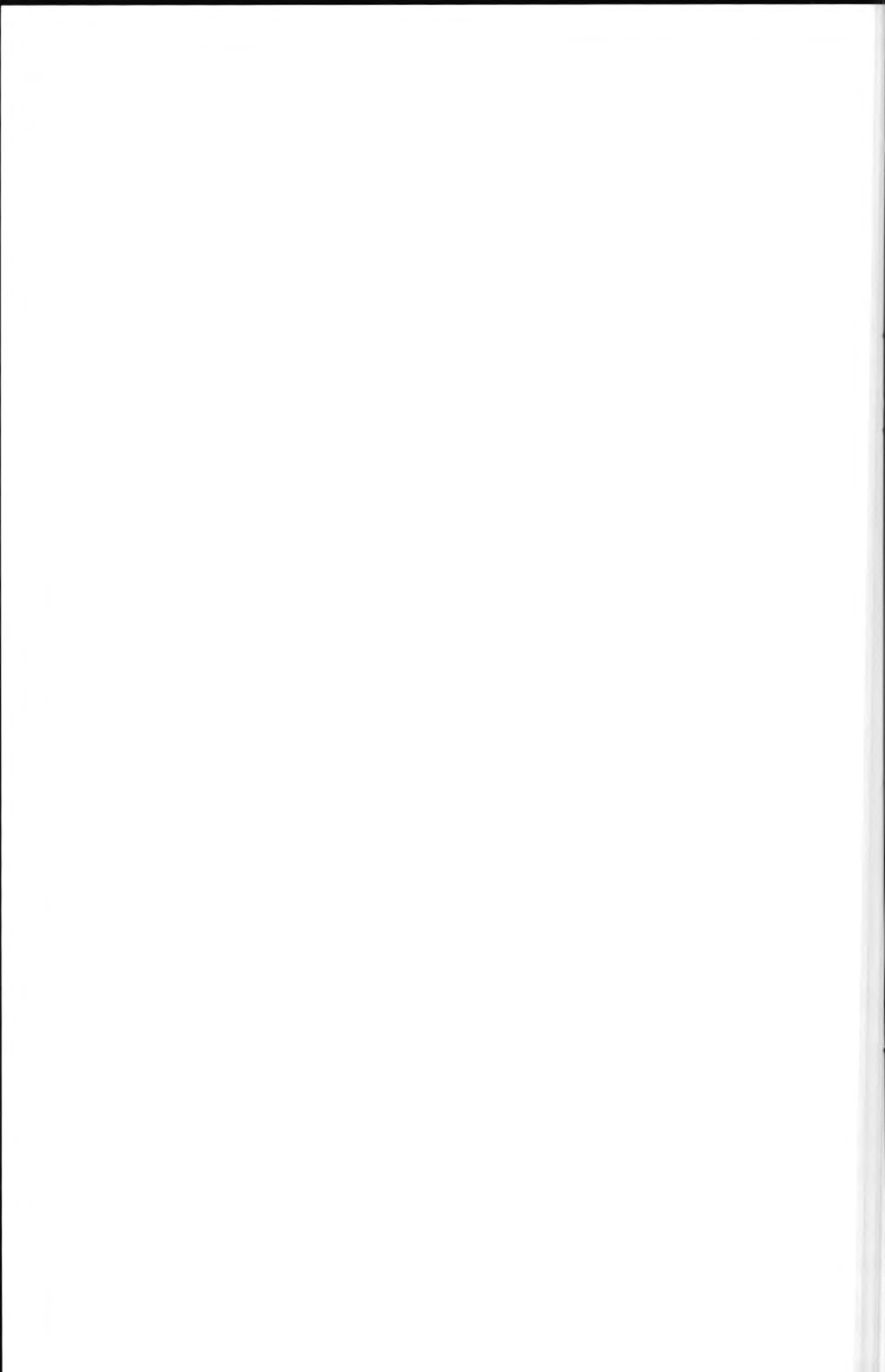
Bibliografie

- Achterberg, P. (2006). Class Voting in the New Political Culture – Economic, Cultural and Environmental Voting in 20 Western Countries. *International Sociology*, 21 (2), 237-261.
- Allport, G.W. (1979 [1954]). *The Nature of Prejudice*. New York: Doubleday.
- Blalock, H.M. (1956). Economic Discrimination and Negro Increase. *American Sociological Review*, 21 (5), 584-588.
- Blalock, H.M. (1967). *Towards a Theory of Minority Group Relations*. New York: Wiley.
- Brown, M., Knopp, L. & Morrill, R. (2005). The Culture Wars and Urban Electoral Politics: Sexuality, Race, and Class in Tacoma, Washington. *Political Geography*, 24 (3), 267-291.
- Burgers, J. & Musterd, S. (2001). Global and Local Determinants of Social Exclusion; Amsterdam versus Rotterdam. In H.T. Andersen & R. van Kempen (Eds.) *Governing European Cities: Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance* (pp. 125-149). Aldershot: Ashgate.

- Clark, T.N. (1996). Structural Realignment in American City Politics: Less Class, More Race, and a New Political Culture, *Urban Affairs Review*, 31 (2), 367-403.
- Clark, T.N. & Harvey, R. (2010). Urban Politics. In K.T. Leicht & J.C. Jenkins (Eds.) *Handbook of Politics. State and Society in Global Perspective* (pp. 423-441). New York: Springer.
- Clark, T.N. & Rempel, M. (1997). *Citizen Politics in Post-Industrial Societies*. Boulder: Westview Press.
- Deleon, R.E. & Naff, K.C. (2004). Identity Politics and Local Political Culture: Some Comparative Results from the Social Capital Benchmark Survey. *Urban Affairs Review*, 39 (3), 689-719.
- Dixon, J.C. (2006). The Ties That Bind and Those That Don't: Toward Reconciling Group Threat and Contact Theories of Prejudice. *Social Forces*, 84 (4), 2179- 2204.
- Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (ECRI) (2008). *Derde rapport over Nederland*. Strasbourg: Council of Europe.
- Fieldhouse, E., Shryane, R. & Pickles, A. (2007). Strategic Voting and Constituency Context: Modelling Party Preference and Vote in Municipal Elections. *Political Geography*, 26 (2), 159-178.
- Florida, R. (2002). Bohemia and Economic Geography. *Journal of Economic Geography*, 2 (1), 55-71.
- Florida, R. (2004). *The Rise of the Creative Class, and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. Paperback ed. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2005). *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge.
- Giles, M.W. & Buckner, M.A. (1993). David Duke and Black Threat: An Old Hypothesis Revisited. *Journal of Politics*, 55 (3), 702-713.
- Golder, M. (2003). Explaining Variation in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*, 36 (4), 50-60.
- Hjerm, M. (2009). Anti-Immigrant Attitudes and Cross-Municipal Variation in the Proportion of Immigrants. *Acta Sociologica*, 52 (1), 47-62.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ivarsflaten, E. (2008). What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases. *Comparative Political Studies*, 41 (1), 3-23.
- Johnston, R.J., Jones, K., Sarker, R., Propper, C., Burgess, S. & Bolster, A. (2004). Party Support and the Neighbourhood Effect: Spatial Polarisation of the British Electorate, 1991-2001. *Political Geography*, 23 (4), 367-402.
- Johnston, R.J. & Pattie, C.J. (2001). 'It's the Economy, Stupid' – But Which Economy?' Geographical Scales, Retrospective Economic Evaluations and Voting at the 1997 British General Elections. *Regional Studies*, 35 (4), 309-319.
- Johnston, R.J. & Pattie, C.J. (2006). *Putting Voters in Their Place: Geography and Elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.

- Kopstein, J.S. & Wittenberg, J. (2009). Does Familiarity Breed Contempt? Inter-Ethnic Contact and Support for Illiberal Parties. *Journal of Politics*, 71 (2), 414-428.
- Koster, W. de, Achterberg, P., Houtman, D. & Waal, J. van der (2010). Van God los: Post-Christelijk cultureel conflict in Nederland. *Sociologie*, 6 (3), 27-49.
- Koster, W. de, Waal, J. van der, Achterberg, P. & Houtman, D. (2008). The Rise of the Penal State: Neo-Liberalization or New Political Culture? *British Journal of Criminology*, 48 (6), 720-734.
- Kuklinski, J.H., Cobb, M.D. & Gilens, M. (1997). Racial Attitudes and the 'New South'. *Journal of Politics*, 59 (2), 323-349.
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2007). Confined Contact: Residential Segregation and Ethnic Bridges in the Netherlands. *Urban Studies*, 44 (5/6), 997-1017.
- Morrill, R., Knopp, L. & Brown, M. (2007). Anomalies in Red and Blue: Exceptionalism in American Electoral Geography. *Political Geography*, 26 (5), 525-553.
- Oesch, D. (2008). Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland. *International Political Science Review*, 29 (3), 349-373.
- Oliver, J.E. & Wong, J. (2003). Intergroup Prejudice in Multiethnic Settings. *American Journal of Political Science*, 47 (4), 567-582.
- Olzak, S. (1992). *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Penninx, R. (2006). Dutch Immigrant Integration Policies Before and After the Van Gogh Murder. *Journal of International Migration and Integration*, 7 (2), 241-254.
- Pettigrew, T.F. & Tropp, L.R. (2006). A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90 (5), 751-783.
- Rocha, R.R. & Espino, R. (2009). Racial Threat, Residential Segregation, and the Policy Attitudes of Anglos. *Political Research Quarterly*, 62 (2), 415-426.
- Roscigno, V.J., Garcia, L.M. & Bobbitt-Zeher, D. (2007). Social Closure and Processes of Race/Sex Employment Discrimination. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 609 (16), 16-48.
- Rydgren, J. (2007). The Sociology of the Radical Right. *Annual Review of Sociology*, 33, 241-262.
- Sharp, E.B. (1996). Culture Wars and Local Politics. Local Government's Role in Social Conflict. *Urban Affairs Review*, 31 (6), 738-758.
- Sharp, E.B. (2002). Culture, Institutions, and Urban Officials' Responses to Morality Issues. *Political Research Quarterly*, 55 (4), 861-883.
- Sharp, E.B. (2007). Revitalizing Urban Research: Can Cultural Explanation Bring Us Back from the Periphery? *Urban Affairs Review*, 43 (1), 55-75.
- Sharp, E.B. & Joslyn, M.R. (2008). Culture, Segregation, and Tolerance in Urban America. *Social Science Quarterly*, 89 (3), 573-591.
- Stein, R.M., Post, S.S. & Rinden, A.L. (2000). Reconciling Context and Contact Effects on Racial Attitudes. *Political Research Quarterly*, 53 (2), 285-303.

- Uitermark, J. (2003). 'Social mixing' and the Management of Disadvantaged Neighbourhoods: the Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited. *Urban Studies*, 40 (3), 531-549.
- Uitermark, J. & Duyvendak, J.W. (2008). Civilising the City: Populism and Revanchist Urbanism in Rotterdam. *Urban Studies*, 45 (7), 1485-1503.
- Vasta, E. (2007). From Ethnic Minorities to Ethnic Majority Policy: Multiculturalism and the Shift to Assimilationism in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*, 30 (5), 713-740.
- Waal, J. van der (2010). *Stedelijke Economieën in een Tijd van Mondialisering. Arbeidsmarktchansen en Etnocentrisme van Laaggeschoolden in Nederlandse Steden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Waal, J. van der & Achterberg, P. (2006). Stille Revolutie, Contra-Revolutie of Cultureel Conflict? Veranderingen in de Politieke Cultuur en hun Invloed op het Klassengebonden Stemgedrag. *Res Publica*, 46 (4), 369-392.
- Waal, J. van der, Achterberg, P. & Houtman, D. (2007). Class Is Not Dead – It Has Been Buried Alive: Class Voting and Cultural Voting in Postwar Western Societies (1956-1990). *Politics & Society*, 35 (3), 403-426.
- Waal, J. van der & Houtman, D. (2010) Tolerantie in de Postindustriële Stad. Het Etnocentrisme van Laagopgeleiden in 22 Nederlandse Steden Onderzocht. *Sociologie*, 6 (3), 74-97.
- Wagner, U., Christ, O., Pettigrew, T.F. Stellmacher, J. Wolf, C. (2006). Prejudice and Minority Proportion: Contact Instead of Threat Effects. *Social Psychology Quarterly*, 69 (4), 380-390.
- Weber, M. (2006 [1922]). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Paderborn: Voltmedia.

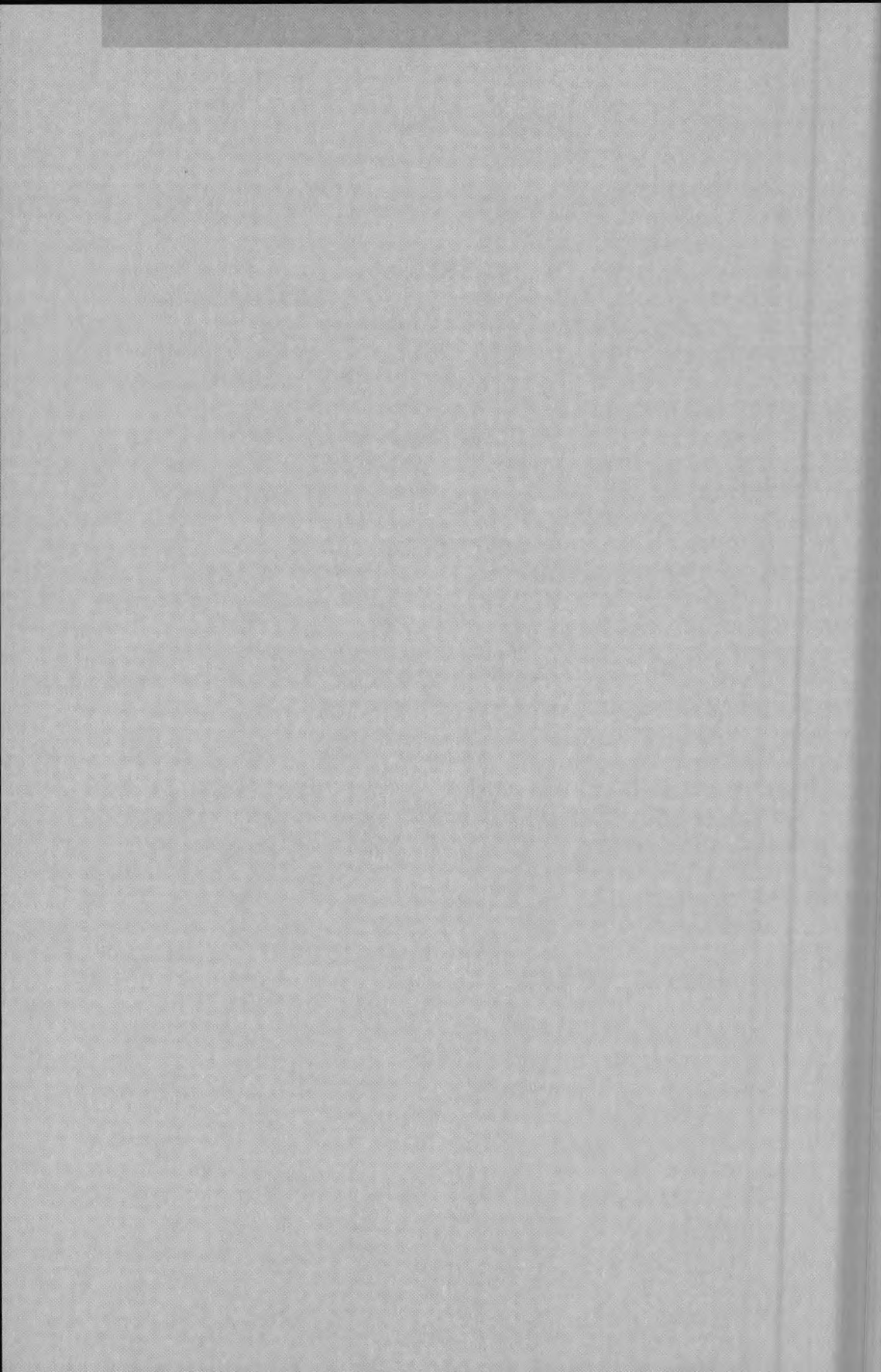

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

- ESSAY:
**De permanente crisis van de
democratie** 211
Jacques Thomassen
- SYMPOSIUM:
Populisme: zegen of vloek? 229
Jack de Vries, Paul Frissen, Herman
Lelieveldt, Marco Pastors, Julien van
Ostaaijen en Rinus van Schendelen
- ONDERZOEK UITGELICHT:
**Populistisch radicaalrechts:
een pathologische normaliteit** 245
Cas Mudde
- Politieke onvrede: wat we kunnen
leren door met burgers te praten** 248
Margit van Wessel
- Waarom nationale
belangengroepen aan 'multi-level
venue-shopping' doen** 251
Jan Beyers en Bart Kerremans
- AUTEURSINFO 255

De permanente crisis van de democratie¹

Jacques Thomassen

1. Inleiding

Als u een eeuw geleden in een democratisch land had willen wonen, had u daarvoor de halve wereld over moeten reizen. Aan het begin van de twintigste eeuw was Nieuw-Zeeland het enige land ter wereld dat we naar de maatstaven van nu een volwaardige democratie zouden noemen (Lijphart, 2000). Aan het eind van de eeuw waren er dat bijna honderd en zonder vergrootglas is op het Europese continent geen land meer te vinden dat zich niet tot de democratie heeft bekeerd. De twintigste eeuw wordt dan ook met recht wel de eeuw van de democratie genoemd.

Maar in diezelfde twintigste eeuw is geen decennium te vinden waarin niet gesproken werd over een crisis van de democratie. In feite gaat de hele ontstaansgeschiedenis van de representatieve democratie gepaard met een permanent gesomber over de toekomst van de democratie, om niet te zeggen met een regelrecht culturessimisme. Dat pessimisme heeft vele oorzaken, maar ik beperk mij hier tot het crisisdenken voor zover dat te maken heeft met de rol van de burgers in het democratisch bestel.

Een groot deel van de twintigste eeuw werd beheerst door een regelrecht wan-

trouwen van de politieke en culturele elite ten aanzien van de rol van het volk. Dat wantrouwen kent twee componenten.

- In de eerste plaats een gebrek aan vertrouwen in de competentie van het volk om een meer dan minimale rol in het politieke besluitvormingsproces te spelen.
- En in de tweede plaats een diepgeworteld wantrouwen of de waarden van de rechtsstaat bij het volk wel in goede handen zijn, en dat betreft dan vooral de bescherming van de rechten van individuele burgers en minderheden.

Dit wantrouwen lag ten grondslag aan de meeste crisistheorieën die tot ver in de tweede helft van de twintigste eeuw in zwang waren.

Maar na de jaren zestig keert het tij opeens. Dan viert de crisistheorieën nog steeds hoogtij, maar de redenering daarachter wordt opeens omgekeerd. Het zijn niet langer de burgers die niet deugen voor hun vak, maar het probleem ligt bij het politieke bestel. Dat geeft allesbehalve incompetent burgers te weinig ruimte in het politieke besluitvormingsproces.

Ik wil eerst kort iets zeggen over laten we maar zeggen die oude crisistheorieën en vervolgens het accent leggen op het meest recente debat over de crisis van

de democratie. Daarbij zal ik mij in deze versie beperken tot het debat dat daarover inmiddels ook in Nederland wordt gevoerd.

2. Democratie en de angst voor het volk

Aan het begin van de twintigste eeuw bestond er in de westerse wereld nog een grote sympathie voor een versterking van de rol van burgers in het politieke besluitvormingsproces, met inbegrip van vormen van directe democratie, zoals een referendum.

Daar kwam abrupt een einde aan in het interbellum. Toen bleek hoe kwetsbaar sommige van de amper gevestigde democratieën waren voor de verleidingen van populistische en fascistische bewegingen. Daarmee verloor de democratische wereld zijn onschuld en onder de elite overheerste voor lange tijd een grondig wantrouwen ten aanzien van de democratische gezindheid van het volk. Ortega y Gasset's *Opstand der horden* werd alleen al om zijn titel een maar al te graag geciteerd boek. Ook Schumpeters roemruchte klassieker *Socialism, Capitalism and Democracy* heeft voor lange tijd de toon gezet. Schumpeter verklaarde de burgers incompetent om een meer dan minimale rol in het democratische besluitvormingsproces te spelen. Aan Churchill, toch al zo'n democraat tegen wil en dank, hebben we de uitspraak te danken dat één gesprek met een doorsnee kiezer volstaat om voor eens en voor altijd van de democratie genezen te raken.

De opkomst van het kiezersonderzoek, nu ruim zestig jaar geleden, leek het geïllustreerd van deze zwartkijkers te bevestigen. De meeste kiezers bleken in de verste verte niet te voldoen aan wat toen werd aangeduid als de eisen van de klassieke theorie van de democratie. Bovendien bleken bij een groot deel van de bevolking de fundamentele waarden van de rechtsstaat niet meer dan een dun vernislaagje te vormen. Dat dunne laagje bleek maar al te kwetsbaar wanneer het aankwam op de toepassing van deze waarden op individuele burgers of minderheden. Zo voerde Lane, na een opsomming te hebben gegeven van de verschillen tussen de politieke elite en het gros van de bevolking, het volgende bezwaar aan tegen de opvatting dat volksvertegenwoordigers de opvattingen van hun kiezers zouden moeten volgen:

“delegates, bound to follow the demands rather than the needs of their publics, will be less supportive of free speech, less tolerant of unpopular groups, less supportive of legal due process, morally more rigid, more nationalistic, less prudent in finances, and less consistent in their policy preferences and expenditure patterns than political elites now are” (Lane, 1996).

Dit soort bevindingen leidde ertoe dat in veel van de politicologische literatuur van de eerste decennia na de oorlog verdere democratisering op weinig steun kon rekenen en in menige publicatie de elite werd uitgeroepen tot ‘hoeder van de democratie’ (Hoffmann-Lange, 1987).

Ook in het publieke debat heeft het pessimisme ten aanzien van het loutere voortbestaan van de democratie tot ver na de oorlog stand gehouden. Zo wordt aan Willy Brandt in zijn nadagen als Bondskanselier de uitspraak toegeschreven:

“Western Europe has only twenty or thirty years of democracy left in it; after that it will slide, engineless and rudderless, under the surrounding seas of dictatorship, and whether the dictation comes from a politbureau or a junta will not make that much difference”.

Het is een tot vervelens toe geciteerde uitspraak, maar hij is wel symptomatisch voor een vorm van doemdenken die tot in de jaren tachtig standhield.

3. Een nieuwe crisis van de democratie?

Op het eind van de jaren tachtig liepen de ons omringende zeeën van dictatuur plotseling leeg. Met de ineenstorting van de communistische regimes in het Oostblok was volgens Fukuyama de strijd tussen de grote ideologieën voor eens en voor altijd beslecht ten gunste van de liberale democratie. Daarmee zou er zelfs een eind aan de geschiedenis zijn gekomen (Fukuyama, 1989, Fukuyama, 1992).

Nu mag het potsierlijk zijn om het einde van de geschiedenis af te kondigen, maar als Fukuyama nu eens had afgezien van dat lineaire geschiedbeeld, had hij dan helemaal ongelijk? Vrijwel heel Europa heeft

zich inmiddels tot de democratie bekeerd. Niet alleen in de westerse wereld maar wereldwijd geeft een ruime meerderheid van de bevolking de voorkeur aan een democratische regeringsvorm. Zelfs de meest verstokte autocratische regimes in de wereld voelen zich geroepen hun bestaan te legitimeren met een beroep op de wil van het volk, hoe vals dat beroep ook moge zijn.

Je zou denken dat onder zo'n gesternte iedere discussie over een crisis van de democratie wel zou verstommen. Niets is minder waar. Zo gemakkelijk laten we ons een crisis van de democratie niet ontnemen. Nauwelijks had Fukuyama het einde van de geschiedenis afgekondigd, of hij werd al overstemd door een koor van cultuurpessimisten die met even grote stelligheid niet het einde van de geschiedenis maar het einde van de democratie aankondigden. Wat het meest opvallend is: dit nieuwe pessimisme diende zich vooral aan in de gevestigde democratieën van West-Europa en de Angelsaksische wereld, dus in de wereld die de ideologische strijd nu juist gewonnen leek te hebben.

Vanwaar toch al die somberheid? Het gemeenschappelijke element in vrijwel alle pessimistische beschouwingen is de erosie van het vertrouwen in politici, politieke partijen en de democratische instellingen. Deze zou vooral naar voren komen uit longitudinaal opinieonderzoek. Maar ook andere verschijnselen zoals de toegenomen volatiliteit van het electoraat zouden wijzen op een afname van het vertrouwen in de politiek.

Er is ook een dominante verklaring voor deze ontwikkeling. Deze is gebaseerd op

wat korthedshalve wel de moderniseringstheorie wordt genoemd. In een paar zinnen ruwweg samengevat: vooral ten gevolge van de enorme stijging van het opleidingsniveau en het informatieaanbod is er wat genoemd wordt een ‘cognitieve mobilisatie’ ontstaan. Burgers zijn beter geïnformeerd en vaardiger dan ooit om zich effectief in het politieke besluitvormingsproces te mengen. Maar hierin worden ze gehinderd door de beperkte rol die de traditionele politieke instituties hen toebedelen. Dit leidt logischerwijze tot onvrede met die rol en met de politieke leiders en instituties die staan voor de traditionele representatieve democratie.

De crisis van de democratie die hier gesignaleerd wordt, is dus het spiegelbeeld van wat eerder als de belangrijkste bedreiging van de democratie werd gezien. Het probleem ligt niet langer bij burgers aan wier democratische oriëntaties of competenties kan worden getwijfeld. Integendeel, het zijn vooral jonge, goed opgeleide burgers die niet iets anders dan democratie maar juist meer democratie willen. We hebben niet met antidemocraten te maken, maar met *dissatisfied democrats*, zoals ze in de literatuur zijn gaan heten, met *ontevreden democraten* (Dalton, 2004; Norris, 1999).

Ook over de oplossing van het probleem blijkt grote eensgezindheid te bestaan. Deze bestaat uit de versterking van de rol van burgers in het politieke besluitvormingsproces, vooral door de uitbreiding van meer directe vormen van democratie. Vandaar de inmiddels gevleugelde uitspraak “*the cure for democracy is more democracy*”.

Ik wil graag alle drie deze elementen in de redenering nog eens onder de loep nemen en de volgende vragen proberen te beantwoorden:

- a. Kloppen de feiten: is er inderdaad sprake van een erosie van politiek vertrouwen, in Nederland in het bijzonder?
- b. Hoe valide is de verklaring daarvan?
- c. Deugt de oplossing voor het probleem?

4. Daling van politiek vertrouwen?

Als eerste vraag dus: kloppen de feiten? Om een heel lang verhaal heel kort te maken: nee, die kloppen niet. Internationaal vergelijkend onderzoek wijst uit dat er geen algemene lineair dalende trend in politiek vertrouwen te vinden is. Er zijn weliswaar grote fluctuaties tussen de ene en de andere periode binnen landen en ook tussen landen bestaan grote verschillen. Maar of het nu gaat om het vertrouwen in de regering, in politieke partijen, of in het parlement, van een systematische lineaire erosie van vertrouwen is geen sprake. In de meeste West-Europese landen blijkt de tevredenheid met het functioneren van de democratie gedurende de afgelopen veertig jaar alleen maar te zijn toegenomen (Norris, 2011). Als de hypothese juist is dat de erosie van politiek vertrouwen voortkomt uit onvrede met de beperkte rol van burgers in het politieke besluitvormingsproces, zouden we juist in Nederland een daling van politiek vertrouwen moeten verwachten. Er is nauwelijks een moderne democratie

te vinden waarin de burgers op landelijk niveau zo weinig directe politieke zeggenschap hebben als in Nederland. We hebben het met een enkel – en dan ook nog raadgevend – referendum moeten doen, en de uitkomst daarvan bracht bij de politieke elite zo'n schrikreactie teweeg dat zij verdere referenda ook meteen maar weer in de ban deed (Andeweg & Thomassen, 2007). Er is ook nauwelijks een andere moderne democratie te vinden waarin naast de leden van de volksvertegenwoordiging geen enkele politieke ambtsdrager rechtstreeks door de kiezers wordt gekozen. Bovendien lijken de Fortuynrevolte en de naweeën daarvan moeilijk anders te interpreteren dan als uitbarsting van een grote en in de loop van de jaren toegenomen politieke onvrede.

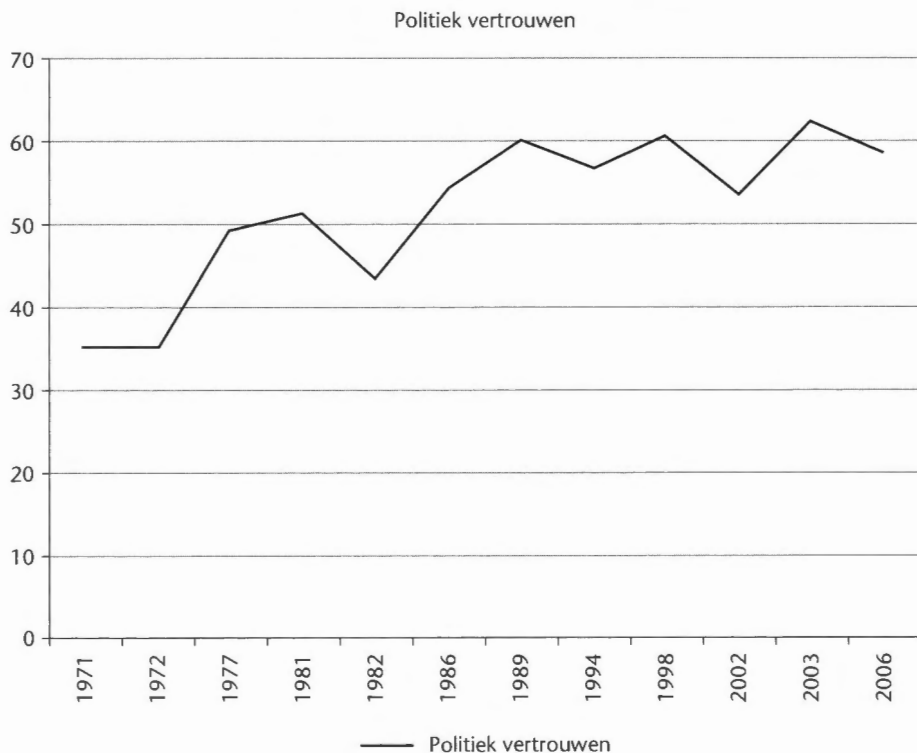
In de publieke discussie lijkt het bestaan van een legitimiteitscrisis in Nederland inmiddels boven iedere vorm van twijfel verheven. Datzelfde geldt voor zowel de oorzaken als de bestrijding daarvan. Zo stelt de Raad voor het openbaar bestuur in zijn eerder genoemde rapport dat er “– bezien over een langere periode – inderdaad sprake is van tanend vertrouwen in (in volgorde van afnemend vertrouwen:) parlement, regering en vooral partijen en politici”. Volgens de Raad komt dit doordat er een kloof is ontstaan tussen “enerzijds de gehorizontaliseerde publieke ruimte waarin mensen, maatschappelijke organisaties, bedrijven maar ook politiek bestuur in netwerken op voet van gelijkwaardigheid met elkaar omgaan. En anderzijds de verticaal georganiseerde instituties van politiek en bestuur, die – hoe wel onderdeel van de horizontaliteit – in

werkwijze nog uitgaan van een verticale fictie en daarom nog geen effectieve verbinding hebben gevonden met de nieuwe werkelijkheid” (Rob, 2010, 39-40). En de Raad heeft de uitspraak “the cure for democracy is more democracy” als motto aan het rapport meegegeven.

Maar zoals vele collega's al eerder met mij hebben geconstateerd, de empirische basis voor al deze zorgelijke geluiden is op zijn best flinterdun. Voor zover er in het internationale onderzoek al verschillen van inzicht bestaan over de algemene trend in westerse democratieën, er bestaat in elk geval geen enkel verschil van mening over het feit dat Nederland zich aan de algemene malaise heeft weten te onttrekken.

In figuur 1 is de ontwikkeling van het vertrouwen in de politiek in Nederland gedurende de periode 1971 tot 2006 in beeld gebracht.² Men kan erover twisten of deze figuur uitwijst dat de fles half vol of juist half leeg is, maar waar het om gaat is dat de figuur een positieve trend laat zien en daarmee alle sombere beschouwingen over de *erosie* van politiek vertrouwen ondergraaft.

Bovendien zijn burgers over het algemeen tevreden met het functioneren van de democratie in Nederland en deze tevredenheid is – tijdelijke dips daargelaten – in de loop van de jaren alleen maar toegenomen (zie figuur 2). De enige conclusie die op grond van een lange tijdreeks valt te trekken is dan ook dat alle beschouwingen over een afname van het politiek vertrouwen in Nederland de toets van empirisch onderzoek niet kunnen doorstaan.

Bron: Nationaal Kiezersonderzoek.

FIGUUR 1. **Vertrouwen in de politiek.**

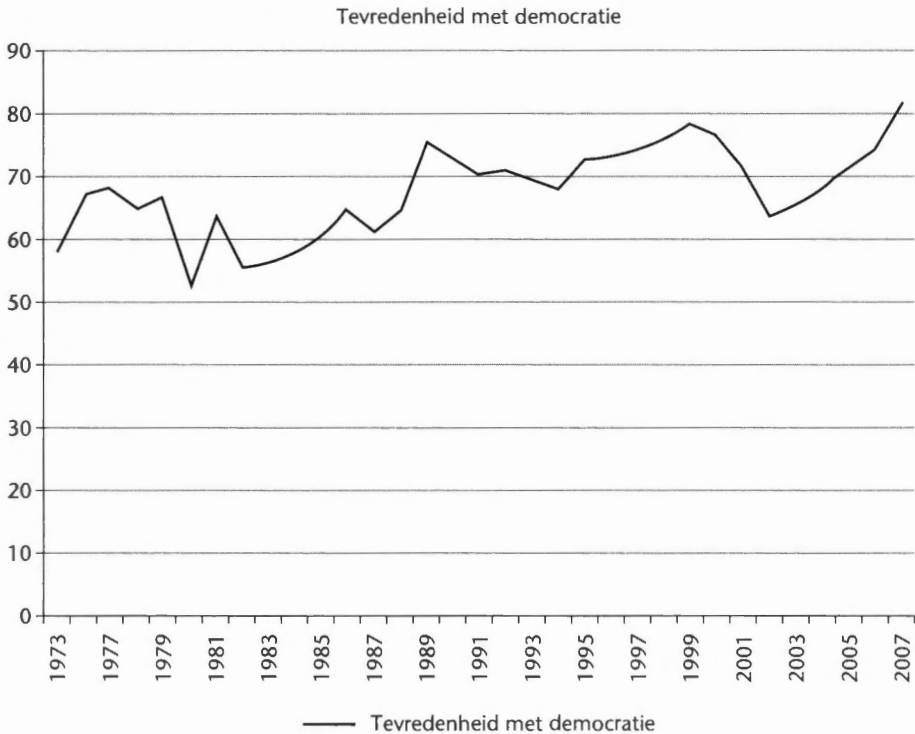
Ook de internationale vergelijking plaatst Nederland verhoudingsgewijs in een positief daglicht. Bijna nergens in Europa is het vertrouwen in regering, parlement, politieke partijen en politici zo hoog als in Nederland. Samen met de Scandinavische landen en Luxemburg staat Nederland in dit opzicht op eenzame hoogte (Van der Meer, 2009; Bovens & Wille, 2011).

5. Modernisering en politiek vertrouwen

Dat het politieke vertrouwen maar niet wil dalen, en zeker niet in Nederland, is in strijd met de theoretische veronderstel-

lingen die in het verlengde van de moderniseringstheorie door Dalton en anderen zijn ontwikkeld. De moderniseringstheorie en in het bijzonder de stelling dat de eis tot verdergaande democratisering het gevolg is van een cognitieve mobilisatie impliceert dat de toename van de onvrede zich vooral zal voordoen bij de hoger opgeleiden. Daltons belangrijkste hypothese is dan ook:

“The greatest loss in support should be located among those who are at the upper end of the economic order: the better educated, the more skilled, and those with higher incomes” (Dalton, 2004, 86).

Bron: Eurobarometer, gebaseerd op jaarlijkse meting, met uitzondering van 1996 waarvoor geen meting beschikbaar is.

FIGUUR 2. **Tevredenheid met het functioneren van de democratie in Nederland.**

Maar zijn het wel de hoger opgeleiden bij wie het politiek vertrouwen het meest is afgenomen? Het loutere feit dat de verwachte daling in politiek vertrouwen zich niet heeft voorgedaan is op zichzelf al reden genoeg om de achterliggende hypothese nog eens aan een empirische toets te onderwerpen. Maar daar zijn ook nog twee andere redenen voor.

In de eerste plaats de onmiskenbare maatschappelijke en politieke onvrede die tot uitdrukking kwam en komt door de massale toestroom van kiezers, eerst naar Pim Fortuyn en de LPF en vervolgens naar de PVV. De aanhangers van deze bewegingen, voor zover zij al duidelijk in beeld zijn (Van der Kolk & Aarts,

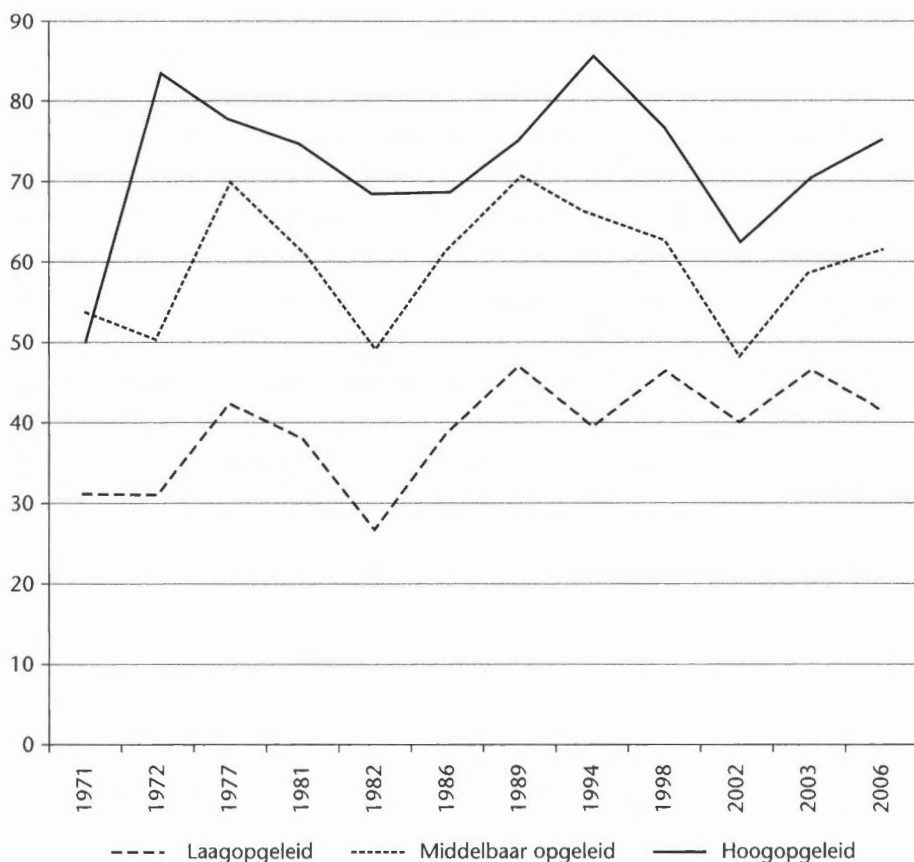
2008), passen niet bepaald bij de in wezen toch libertijnse revolte die begon met de studentenopstanden op het eind van de jaren zestig en zijn politieke vertaling vooral vond in politieke partijen als D66 en Groenlinks. Evenals in met Nederland vergelijkbare landen lijkt de revolte van goed opgeleide jongeren van de tweede helft van de vorige eeuw te hebben plaatsgemaakt voor een populistische revolte die allesbehalve libertijns is en vooral wordt gesteund door het slechter opgeleide en ook anderszins minder bevoorrechte deel van de samenleving. Het zijn de mensen die zich bedreigd voelen door de gevolgen van de globalisering en de open economie, die – althans in hun

perceptie – leidt tot het verlies van banen en de toevloed van grote aantallen immigranten met een totaal verschillende cultuur, vooral vanuit de islamitische wereld (Kriesi *et al.*, 2008).

Dat een daling van politiek vertrouwen zich juist bij de burgers aan de onderkant van de samenleving zou voordoen, is overigens een hypothese die ook al door Dalton als alternatieve hypothese werd geformuleerd. Als tegenhanger van de *positive effects hypothesis* luidt deze *negative effects hypothesis* als volgt:

“The greatest loss in support should be located among those who are at the margins of the economic order: the less educated, the less skilled, and those with lower incomes. In contrast, upper-status groups also might have become more sceptical about government, but not to the same degree as lower-status groups” (Dalton, 2004, 85).

Dalton toont aan dat in de loop van de tijd de positieve relatie tussen opleiding en politiek vertrouwen is veranderd. In

FIGUUR 3. Politiek vertrouwen naar opleidingsniveau.

de meeste landen waarvoor hij gegevens heeft, is deze relatie geleidelijk zwakker geworden en in sommige landen, waaronder de Verenigde Staten, inmiddels zelfs omgekeerd. In deze landen is het politiek vertrouwen van de hoger opgeleiden inmiddels lager dan dat van de lager opgeleiden. En dat is dus in overeenstemming met de *positive effects hypothesis*.

Er is echter genoeg reden om beide hypothesen nog eens opnieuw aan een empirische toets te onderwerpen. De resultaten van deze toets voor Nederland zijn weergegeven in figuur 3. De drie lijnen in deze figuur staan van boven naar beneden voor de ontwikkeling van politiek vertrouwen onder respectievelijk hoger, middelbaar en lager opgeleiden. De gegevens in deze figuur leiden tot een verwerping van beide hypothesen. In de eerste plaats is er zeker geen sprake van een trendmatige daling van politiek vertrouwen onder hoger opgeleiden zoals de *positive effects hypothesis* voorspelt. Maar de alternatieve hypothese, de *negative effects hypothesis* vindt nog minder steun. Juist onder lager opgeleiden blijkt het politiek vertrouwen in de loop van de jaren te stijgen, ook al is dit geen lineaire stijging. In feite blijkt het politiek vertrouwen in de jaren zeventig en de vroege jaren tachtig lager geweest te zijn dan in de periode daarna. In de tweede plaats is het vertrouwen onder lager opgeleiden systematisch lager dan onder hoger opgeleiden. Dit betekent dat we beide alternatieve hypothesen kunnen verwerpen. Met de verwerping van de *positive effects hypothesis* kunnen ook vraagtekens worden geplaatst bij een belangrijk element van de moderniserings-

theorie, in elk geval in de Nederlandse context.

Er is nog een tweede reden om een vraagteken te plaatsen bij de moderniseringstheorie als verklaring voor de vermeende daling van politiek vertrouwen in moderne democratieën. Het moderniseringsproces heeft zich min of meer gelijktijdig voltrokken in alle moderne democratieën en kan in elk geval niet de grote verschillen in politiek vertrouwen tussen die landen verklaren. Dus ook al zou zich in alle westerse landen dezelfde trend voordoen, dan nog zijn daarmee de verschillen in het niveau van vertrouwen tussen landen niet verklaard.

Wat verklaart die verschillen tussen landen dan wel? Uit internationaal vergelijkend onderzoek blijkt dat deze ten dele zijn toe te schrijven aan een compositie-effect. Als politiek vertrouwen sterk samenhangt met opleidingsniveau, zal logischerwijs het politiek vertrouwen in landen met een hoog opleidingsniveau *ceteris paribus* hoger zijn dan in landen met een lager opleidingsniveau. Dat blijkt ook inderdaad het geval te zijn. Maar daarnaast spelen ook systeemvariabelen een rol. In de eerste plaats het niveau van corruptie. Hoe lager het niveau van corruptie in een land, hoe hoger het niveau van politiek vertrouwen (Van der Meer, 2009). In de tweede plaats het kiesstelsel. Een evenredig kiesstelsel, maar meer in het algemeen een consensusmodel van de democratie, heeft een positief effect op het niveau van politiek vertrouwen in een land (Lijphart, 1999; Norris, 2008). Datzelfde geldt voor de democratische ervaring in een land. Hoe langer de democra-

tie in een land gevestigd is, hoe hoger in het algemeen ook het politiek vertrouwen (Van der Meer, 2009). Als men dat eenmaal weet is het niet zo verwonderlijk dat Nederland verhoudingsgewijs hoog scoort wat politiek vertrouwen betreft. Qua corruptie staat Nederland nog altijd bijna bovenaan de lijst van de minst corrupte landen ter wereld; het is het prototype van een consensusdemocratie en het kent een lange democratische traditie. Nederland ligt dus als het ware precies daar op de regressielijn waar men het zou verwachten.

In antwoord op de eerste vraag die we hierboven gesteld hebben, kunnen we nu constateren dat de feiten niet kloppen: er is onvoldoende aanwijzing voor een systematische daling van politiek vertrouwen. In de tweede plaats leiden zowel longitudinaal als vergelijkend onderzoek tot twijfels over de empirische geldigheid van de stelling dat modernisering tot een daling van politiek vertrouwen leidt.

6. Directe democratie, een oplossing voor welk probleem?

Als er al twijfels bestaan over de aard en de oorzaak van het probleem, dan geldt dit ook voor de oplossing daarvan. Het adagium “the cure for democracy is more democracy” is gebaseerd op de veronderstelling dat vooral hoogopgeleide mondige burgers ontevreden zijn over het functioneren van de democratie, omdat zij een grotere rol in het politieke besluitvormingsproces willen spelen. De *cure for de-*

mocracy is dan ook vooral de introductie van meer directe vormen van democratie. Een grotere en vooral meer directe rol in het politieke besluitvormingsproces zou het vertrouwen van burgers in de politiek moeten herstellen. Die boodschap is inmiddels wel overgekomen. Niet alleen in Nederland maar ook in vergelijkbare landen zijn de mogelijkheden voor burgers om rechtstreeks deel te nemen aan het beleidsproces enorm toegenomen, vooral op lokaal niveau, in de vorm van interactieve beleidsvorming, deliberatieve democratie, en in een enkel geval van een burgerjury.

Dat lijkt het logische antwoord op de onvrede van de *dissatisfied democrats* over wie Dalton en anderen spreken. Om twee redenen waag ik te betwijfelen of dit een adequate reactie is op de revolutie of in elk geval de maatschappelijke onvrede die in Nederland voor het eerst bij de verkiezingen in 2002 aan de oppervlakte kwam. In de eerste plaats zou ik durven stellen dat het hier toch vooral om burgers gaat die niet primair een grotere rol in het politieke besluitvormingsproces opeisen maar vooral willen dat er naar hen geluisterd wordt, in de zin dat de maatschappelijke problemen zoals zij die zien effectief worden aangepakt (vergelijk Hibbing & Theiss-Morse, 2002). Voor zover zij weinig vertrouwen hebben in ‘de politiek’ komt dat vooral doordat zij ontevreden zijn over het gevoerde regeringsbeleid.

Maar er is nog een tweede reden waarom vormen van directe democratie niet het adequate antwoord lijken te zijn op de populistische revolutie. Bij vrijwel alle vormen van politieke participatie die verder gaan

dan het simpelweg uitbrengen van een stem is de deelname uitermate selectief. Die selectiviteit wordt groter naarmate het percentage deelnemers lager is. Naarmate vormen van politieke participatie een groter beroep doen op kennis en vaardigheden, wordt de kans groter dat die actie-vormen voornamelijk benut worden door mensen met een betere opleiding, dat wil zeggen door mensen die ook anderszins al tot het meer bevoorrechte deel van de samenleving behoren. Het gaat om actie-vormen die een groter beroep doen op hulpbronnen als tijd, opleiding en spreekvaardigheid, met als gevolg dat bij vrijwel al dit soort processen er een oververtegenwoordiging is van goed opgeleide, goedgebekte burgers en een duidelijke ondervertegenwoordiging van de burgers die de populistische revolte van menskracht lijken te voorzien, de burgers dus die al eerder zijn bestempeld als de verliezers van de globalisering, voornamelijk minder geschoolden. Het gevolg is dat de verliezers van de globalisering ook nog eens op achterstand gezet worden in het politieke besluitvormingsproces.

Wil dat zeggen dat deze vormen van democratisering dan maar afgeschafd moeten worden of op een laag pitje moeten worden gezet? Dat lijkt mij niet. Ook al zijn de *'dissatisfied democrats'* wellicht niet zo dominant als vaak wordt verondersteld, zoals eerder opgemerkt gaat de geschiedenis van de representatieve democratie gepaard met een vrijwel permanente roep om verdergaande democratisering; de democratie is in een permanente staat van evolutie. Als oplossing om het vertrouwen in de politiek te herstellen verwacht ik

weinig van de pogingen burgers op een meer directe wijze in het beleidsproces te betrekken. Sterker nog, als mijn analyse juist is, zal een eenzijdige nadruk op meer directe vormen van politieke participatie alleen maar averechts werken en tot een nieuwe kloof leiden; een kloof tussen het beter opgeleide en verlichte deel der natie dat zijn weg wel weet te vinden in de wereld van het openbaar bestuur en het verongelijkte en achtergebleven deel van de bevolking dat zich op achterstand gezet voelt. Zij hebben meer baat bij een goed functionerende representatieve democratie. De politieke gelijkheid is uiteindelijk nergens zo goed gewaarborgd als bij algemene verkiezingen. Verkiezingen zijn dan ook nog altijd het belangrijkste instrument van de representatieve democratie (Powell, 2000).

7. Het is niet goed of het deugt niet: kiezers zijn gaan kiezen

Maar met die conclusie dreigen we van de regen in de drup te raken. Want als er over één ding overeenstemming lijkt te bestaan, dan is het toch wel dat de 'electorale democratie' niet goed meer functioneert. Vooral de toenemende volatilititeit van het electoraat wordt algemeen geïnterpreteerd als een (tweede) indicatie van een afnemend politiek vertrouwen. De juistheid van deze interpretatie lijkt te worden bevestigd door het feit dat in elk geval sinds 2002 veel van de wisselingen in stemgedrag ten goede komen aan populistische partijen als de LPF en de PVV die

pretenderen 'het volk' te vertegenwoordigen in tegenstelling tot 'het' politieke establishment in Den Haag. Maar het is toch primair de toenemende volatiliteit van de kiezersvoorkeuren die tot ongerustheid leidt. Zo stelt de Raad voor het openbaar bestuur in zijn eerder genoemde rapport *Vertrouwen op democratie*:

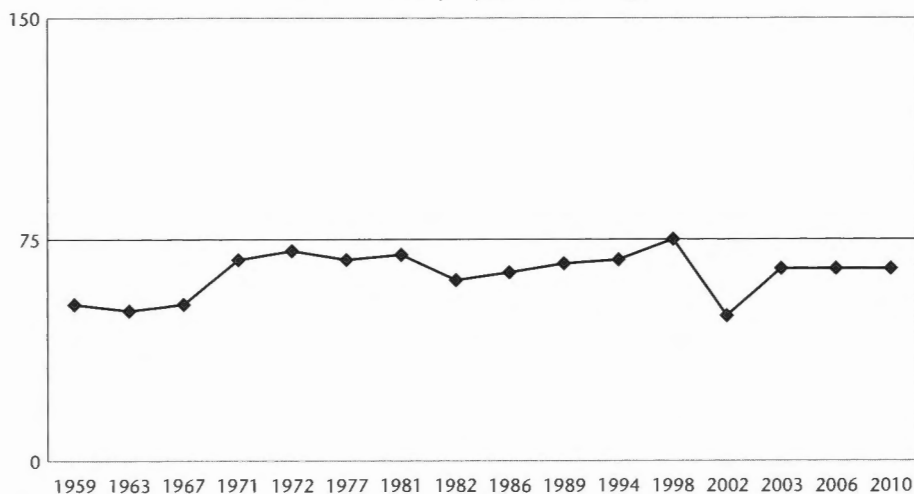
"Het is in de eerste plaats het volatiele stemgedrag dat politici, wetenschappers en commentatoren alert heeft gemaakt op de vraag in hoeverre in ons land sprake is van een vertrouwenscrisis tussen enerzijds politiek en bestuur en anderzijds de bevolking" (Rob, 2010, 12-13).

Bovendien wordt de enorme volatiliteit van het electoraat zoals deze zich vooral vanaf de verkiezingen van 1994 manifesteert, vaak niet alleen uitgelegd als het zoveelste teken dat kiezers hun vertrouwen

in de politiek verloren hebben maar ook als een teken van wispelturigheid.

Al deze interpretaties zijn een typisch voorbeeld van het is niet goed of het deugt niet. Toen ruim zestig jaar geleden in de Verenigde Staten het kiezersonderzoek van de grond kwam, was een van de meest verrassende uitkomsten dat verkiezingscampagnes er eigenlijk maar weinig toe deden, omdat de partijvoorkeur van de kiezers grotendeels bepaald werd door hun maatschappelijke achtergrond en vrijwel immuun was voor de inspanningen van politieke partijen (Lazarsfeld *et al.*, 1948; Visser, 1998). Vanuit democratisch oogpunt werd dat als een tamelijk schokkende ontdekking gezien. Kiezers bleken eigenlijk helemaal niet te kiezen, maar stemden *right or wrong* steeds op dezelfde partij. En bij het democratisch gehalte van de verkiezingen in Nederland ten tijde van de verzuiling werden om dezelfde reden in de

Zetelaantal linkse partijen, naar verkiezingsjaar

FIGUUR 4. Zetelverdeling tussen Links en Rechts in de Tweede Kamer.

jaren zestig al vraagtekens gezet. Zo stelde Lijphart dat in de hoogtijdagen van de verzuiling deze werd “geschraagd door een grote mate van politieke passiviteit van de massa – passiviteit, onverschilligheid en ook trouw aan en respect voor de leiders in de eigen zuil” (Lijphart, 1976, 11).

Vanuit democratisch oogpunt werd het dan ook als een grote vooruitgang gezien toen de kiezers ten gevolge van de ontzuiling in Nederland, en meer in zijn algemeenheid de *dealignment* zoals deze zich ook in andere landen manifesteerde, de ketenen van hun maatschappelijke predispositie afwierpen. “Kiezers zijn eindelijk gaan kiezen” (Rose & McAllister, 1986), was de euforische toon in de internationale literatuur van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw.

Kiezers in Nederland zijn inderdaad gaan kiezen, en hoe! Vanuit democratisch oogpunt is dit alleen maar winst. Een grote volatilititeit is ongetwijfeld een teken van onvrede met althans sommige politieke partijen en politici, maar het tot uitdrukking brengen van deze onvrede is nu eenmaal een functie van verkiezingen en niet noodzakelijk een teken van onvrede met het functioneren van het politieke stelsel als zodanig.

Een teken van wispelturigheid is het al evenmin. Kiezers wisselen inderdaad voortdurend van partij maar die wisselingen beperken zich over het algemeen tot een wisseling tussen partijen die dicht bij elkaar liggen op het politieke spectrum. Op een wat hoger abstractieniveau zijn kiezers juist verrassend stabiel in hun politieke voorkeuren.

In figuur 4 is het aantal zetels van de politieke partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum gedurende de afgelopen 50 jaar weergegeven. De verhouding tussen links en rechts in de verkiezingsuitslag blijkt vrijwel constant gebleven, met over het algemeen een kleine meerderheid voor rechts.

8. Opstand van het volk of een weerbarstig stelsel?

Maar de massale toeloop naar politieke partijen die zich afzetten tegen het politieke establishment, eerst naar de LPF en later naar de PVV, is dat dan geen duidelijk teken van een erosie van politiek vertrouwen? Ja en nee.

Laat ik beginnen met het nee. Het plotselinge succes van de LPF is veelal geïnterpreteerd als de opstand van een reldeloos geworden volk tegen de politieke elite. Zelfs de verwijzingen naar de opstand der horden worden niet geschuwd. De werkelijkheid is iets prozaïscher. Het plotselinge succes van Fortuyn en de LPF had wel degelijk een beleidsinhoudelijke achtergrond. Fortuyn en de LPF vulden een gat in de markt door zich te profileren op issues als immigratie en de multiculturele samenleving die voor een groot deel van het electoraat van groot belang waren maar door de elites van de traditionele politieke partijen verwaarloosd werden of zelfs bewust van de politieke agenda werden geweerd (Aarts & Thomassen, 2008b; Aarts & Thomassen, 2008a; Pelli-kaan *et al.*, 2007). Dit soort issues vormde dan ook al langer een smeulend vuur in

de Nederlandse politiek. In het Nationaal Kiezersonderzoek wordt de respondenten al sinds 1971 gevraagd naar de belangrijkste problemen waar Nederland mee te maken heeft. Al in het begin van de jaren negentig noemden kiezers opmerkelijk vaak problemen als de integratie van minderheden, criminaliteit en asielzoekers als de belangrijkste maatschappelijke problemen. In de jaren negentig ontbrak het alleen nog aan een politiek ondernemer die het vuur aanblied. Pas in 2002 diende deze zich aan in de figuur van Fortuyn (Aarts & Thomassen, 2008b).

Dus tot zover is het antwoord nee. De opkomst van politieke partijen als de LPF en de PVV is op zichzelf geen teken van onvrede met het politieke systeem of met het functioneren van de democratie maar is het gevolg van de rationele keuze van kiezers voor wie vraagstukken met betrekking tot de integratie van minderheden, immigratie en criminaliteit de belangrijkste maatschappelijke problemen vormen en die het gevoel hebben dat de traditionele politieke partijen hier te weinig aandacht voor hebben.

Maar het antwoord is ten dele ook ja: de opkomst van politieke partijen als de LPF en de PVV heeft wel degelijk te maken met een onvrede met het politieke bestel. Dat komt omdat het Nederlandse partijstelsel steeds meer is gaan lijken op wat Van Thijn al in 1967 als een waaierdemocratie typeerde (Van Thijn, 1967). Het kenmerk daarvan is dat er tegenover de regeringscoalitie geen oppositie klaarstaat om de macht over te nemen, maar dat de oppositie versnipperd is over links en rechts. Daardoor krijgt een toenemende

ontevredenheid over het gevoerde beleid niet de kans zich in positieve zin te richten op een herkenbaar alternatief en is het electoraat niet in staat om als het ware een constructieve motie van wantrouwen in te dienen. Het gevolg is dat onvrede met het beleid gemakkelijk omslaat in onvrede met het politieke systeem als zodanig in de vorm van een stem op anti-systeempartijen of in elk geval op politieke partijen die zich afzetten tegen het politieke establishment. Al lang voordat Fortuyn de politieke arena betrad, heb ik erop gewezen dat de vorming van het toen nog eerste paarse kabinet in 1994 dat gevaar in zich droeg (Thomassen, 2000) (zie ook: Andeweg, 2000). Dat kabinet bracht de belangrijkste ankerpunten aan de linker- en rechterzijde van het politieke spectrum in één kabinet bijeen en verhinderde daardoor dat eventuele onvrede met het beleid van dit kabinet gekanaliseerd kon worden door een geloofwaardige oppositie. Toen in de nadagen van het tweede paarse kabinet bleek dat zich een belangrijke maatschappelijke onvrede had opgehoopt, werd deze inderdaad gemobiliseerd door een nieuwe politieke beweging die zich afzette tegen 'de puinhopen van Paars' en daarmee vrijwel *ipso facto* tegen wat Lijphart al in de jaren zeventig als een karteldemocratie bestempelde, een samenwerking tussen politieke elites zonder werkelijke politieke concurrentie, waarvan Paars de belichaming was geworden. Daarmee nam de Fortuynrevolte inderdaad de gedaante aan van een revolte tegen het politieke establishment, maar de oorzaak daarvan zit hem eerder in de politieke constellatie dan in een gebrekkige rationaliteit van het electoraat.

9. Toch een crisis?

Daarmee hebben we dus toch een probleem gesignaleerd in het functioneren van de democratie in Nederland en als men dat een crisis wil noemen, dan is dat een kwestie van woordkeuze. De meest voor de hand liggende oplossing is uiteraard de kiezers in staat te stellen tot een constructieve motie van wantrouwen door hen niet alleen de volksvertegenwoordiging te laten kiezen maar ook de samenstelling van de regering. In het verlengde van het voorafgaande is er meer dan ooit reden dit te overwegen. Kiezers zijn gaan kiezen, maar dat impliceert ook dat hun stem een andere functie heeft gekregen, of liever gezegd dat kiezers met hun stem een ander doel voor ogen hebben. Steeds meer kiezers willen met hun stem invloed uitoefenen op het overheidsbeleid en niet alleen hun vertrouwen uitspreken in deze of gene politicus of politieke partij. In het traditionele Nederlandse consensusmodel is de invloed van de kiezers echter beperkt. Zij kunnen een stem uitbrengen die van invloed is op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging, maar wat er vervolgens met hun stem gebeurt, onttrekt zich aan hun invloed. Hoe meer het partijlandschap versnipperd, hoe meer ook de invloed van de kiezers op het beleid verwatert en hoe onduidelijker de relatie tussen de verkiezingsuitslag en de kabinetsformatie wordt. Daarmee staat de individuele de collectieve rationaliteit in de weg. Deze ontwikkeling is een rechtstreeks gevolg van de ontzuiling en het is dan ook geen wonder dat er in Nederland al vanaf het begin van de ontzuiling geklaagd wordt over het ontbreken van een

rechtstreekse relatie tussen de wil van de meerderheid van de kiezers en de allocatie van de regeringsmacht. Ons politieke stelsel is vanouds toegesneden op een zo getrouw mogelijk afspiegeling van maatschappelijke minderheden in de volksvertegenwoordiging. Dat was buitengewoon functioneel ten tijde van de verzuiling, maar dreigt nu in zijn tegendeel te verkeren. Het is een sta in de weg geworden om invulling te geven aan een andere belangrijke functie van de representatieve democratie: de mogelijkheid voor de kiezers om de zittende regering effectief ter verantwoording te roepen.

10. Conclusie

Ons politieke stelsel is dan ook aan groot onderhoud toe, laat daarover geen misverstand bestaan, maar – en dat is wat ik heb willen betogen – het probleem ligt niet bij een gebrekkige democratische oriëntatie of wispelturigheid van de kiezers, en zelfs niet bij een dalend politiek vertrouwen, maar bij een politiek stelsel dat niet langer in de pas loopt met de maatschappelijke ontwikkelingen. Om daar iets aan te veranderen is vooral politieke visie en politieke moed nodig.

Maar, en dat is de nuancering die ik heb willen aanbrengen, laten we niet al te gemakkelijk over een crisis van de democratie spreken. De problemen waarvoor we nu een oplossing proberen te vinden liggen in het verlengde van het democratiseringsproces zoals dat al in de negentiende eeuw is begonnen met als inzet een

meer directe relatie tussen de wil van het volk en het overheidsbeleid. Dat is een moeizaam proces waarin het volk soms redeloos lijkt en de elite radeloos. Maar dat de democratie reddeloos zou zijn, lijkt mij voorlopig een onzinnige stelling. We hebben de onverbeterlijke neiging om de problemen waar we nu mee geconfronteerd worden geweldig uit te vergroten en het historisch perspectief te verliezen (Van Deth, 1983). Er is geen enkele periode in de geschiedenis aanwijsbaar waarin de democratie steviger verankerd was dan in de huidige. Voor het eerst in de geschiedenis heeft de democratie tot in alle uithoeken van Europa gezegevierd. Om de eerder aangehaalde uitspraak van Willy Brandt te parafraseren: we worden niet langer omgeven door 'seas of dictatorship' maar door 'seas of democracy'. En ondanks alle populistische oprispingen is de democratische cultuur steviger gevestigd dan ooit tevoren. Zeker, dat geldt meer voor de waarden van de democratie dan voor die van de rechtsstaat. De waarden van de rechtsstaat, of liever gezegd de consequente toepassing daarvan, behoren eerder tot het culturele erfgoed van de elite dan tot dat van de brede lagen van het volk. Daar ligt onmiskenbaar een spanningsveld waarvan gretig gebruik gemaakt wordt door populistische bewegingen. Maar in tegenstelling tot in de jaren dertig is het anti-autoritarisme wijd verspreid (Inglehart & Welzel, 2005). Alle vergelijkingen met de ondergang van de Weimar-republiek of angstvisioenen over een opstand der horden missen dan ook iedere rationele grondslag. Het einde van de democratie ligt al evenmin aan de horizon als het einde van de geschiedenis.

Noten

1. Dit is een sterk verkorte versie van de rede waarmee de auteur op 24 september 2010 afscheid nam als hoogleraar politicologie aan de Universiteit Twente. Voor de volledige tekst van de rede, m.i.v. een uitvoeriger notenapparaat en meer uitgebreide literatuurverwijzingen, zie [http://www.utwente.nl/mb/polmt/staff/Thomassen/De %20permanente %20crisis%20van%20de%20democratie.pdf](http://www.utwente.nl/mb/polmt/staff/Thomassen/De%20permanente%20crisis%20van%20de%20democratie.pdf)
2. 'Politiek vertrouwen' in deze figuur is gebaseerd op een index van de antwoorden op de volgende drie stellingen: "Politici geven niets om de mening van mensen zoals ik", "Partijen zijn enkel geïnteresseerd in mijn mening, niet in mijn stem" en "Mensen zoals ik hebben geen invloed op de politiek". De percentages in de figuur betreffen het percentage van de respondenten dat op ten minste twee van deze stellingen een ontkenkend antwoord geeft. De eerste twee stellingen hebben betrekking op steun voor politici en politieke partijen, de derde stelling heeft een meer algemeen karakter. Weglating van deze stelling heeft echter geen invloed op de trend. Op het moment van schrijven waren de gegevens van het Nationaal Kiezersonderzoek 2010 nog niet beschikbaar.

Bibliografie

- Aarts, C. & Thomassen, J. (2008a). Dutch Voters and the Changing Party Space. *Acta Politica*, 43, 203-234.
- Aarts, C. & Thomassen, J. (2008b). Een nieuwe dimensie in de Nederlandse politiek. *Bestuurskunde*, 17, 47-55.

- Andeweg, R. (2000). From Dutch Disease to Dutch model? Consensus Government in Practice. *Parliamentary Affairs*, 54, 697-709.
- Andeweg, R. & Thomassen, J.J.A. (2007). Binnenhof van binnenuit. Tweede Kammerleden over het functioneren van de Nederlandse democratie. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- Bovens, M. & Wille, A. (2011). Politiek vertrouwen in Nederland: tijdelijke dip of definitieve daling? In R. Andeweg & J. Thomassen (Eds.) *De democratie doorgelicht: evaluatie van het Nederlandse democratische bestel*. Leiden: Leiden University Press.
- Dalton, R.J. (2004) *Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History. *The National Interest*, 16, 3-18.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Avon Books.
- Hibbing, J.R. & Theiss-Morse, E. (2002). *Stealth Democracy. Americans' Beliefs about How Government Should Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffmann-Lange, U. (1987). Eliten als Hüter der Demokratie? *Politische Vierteljahresschrift*, Sonderheft 18, 378-391.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschieer, S. & Frey, T. (2008). *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lane, R.E. (1996). 'Losing Touch' in a Democracy: Demands versus Needs. In J. Hayward (Ed.) *Élitism, Populism and European Politics*. Oxford: Clarendon Press.
- Lazarsfeld, P.F., Berelson, P. & Gaudet, H. (1948). *The People's Choice. How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duell, Sloan and Pierce.
- Lijphart, A. (1976). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: J.H. de Bussy.
- Lijphart, A. (1999) *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, A. (2000). Democracy in the Twenty-First Century. *Uhlenbeck Lecture*. Wassenaar: Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS).
- Norris, P. (Ed.) (1999). *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, P. (2008). *Driving Democracy: Do Power-sharing Institutions Work?* New York: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2011). *Democratic Deficits: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pellikaan, H., Lange, S.D. & Van Der Meer, T. (2007). Fortuyn's Legacy: Party System Change in the Netherlands. *Comparative European Politics*, 282-302.
- Powell, G.B. (2000). *Elections as Instruments of Democracy. Majoritarian and Proportional Visions*. New Haven: Yale University Press.
- ROB (2010). *Vertrouwen op democratie*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- Rose, R. & McAllister, I. (1986). *Voters Begin to Choose. From Closed-Class to Open Elections in Britain*. London: Sage.

- Thomassen, J. (2000). Politieke veranderingen en het functioneren van de parlementaire democratie in Nederland. In J. Thomassen, C. Aarts & H. Van Der Kolk (Eds.) *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998*. Den Haag: SDU.
- Van Der Kolk, H. & Aarts, C. (2008). *Een demografisch profiel van de aanhang van de PVV en degenen die een voorkeurstem uitbrachten op een VVDer bij de verkiezingen van 2006*. Enschede: Universiteit Twente.
- Van Der Meer, T. (2009). Politiek vertrouwen internationaal verklaard. In P. Dekker & et al. (Eds.) *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudies Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Van Deth, J. (1983). Veranderingen in Nederland. In J. Thomassen. (Ed.) *De verstomde revolutie*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Van Thijn, E. (1967). Van partijen naar Stembusakkoorden. *Open Brief 2*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Visser, M. (1998). *Five Theories of Voting Action*. Enschede: Twente University Press.

Populisme: zegen of vloek?

Jack de Vries, Paul Frissen, Herman Lelieveldt, Marco Pastors,
Julien van Ostaaijen en Rinus van Schendelen

Inleiding

Herman Lelieveldt, Roosevelt Academy,
Middelburg

Populisme is bij veel politici en wetenschappers een taboe. Het zou zich slecht verhouden tot het dragen van verantwoordelijkheid en zou zelfs ronduit gevaarlijk zijn. In het ergste geval vormt het zelfs een bedreiging voor de rechtsstaat, onder meer omdat het weinig oog zou hebben voor de rechten van minderheden. Populisten willen dat de wil van 'het volk' vertaald wordt in het landsbestuur en zijn argwanend tegenover elites en instituties die dat lijken te belemmeren.

Populistische bewegingen worden meestal geleid door een charismatisch leider en negeren nogal eens de politieke en parlementaire omgangsvormen. Toch worden ook steeds vaker de positievere kanten van het populisme belicht. Enkele politici en vooral jonge politicologen lijken niet ronduit negatief tegenover het verschijnsel te staan. Misschien zijn populistische bewegingen juist erg verfrissend: ze schudden het establishment op, vertegenwoordigen nieuwe groepen in de samenleving en na een tijd worden ze toch wel ingekapseld in de Nederlandse bestuurscultuur.

Op 23 maart stonden de zegeningen en gevaren van het populisme centraal op een symposium georganiseerd door het Studium Generale van de Universiteit Tilburg en de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur. Tijdens het symposium kruisten twee wetenschappers (Rinus van Schendelen en Paul Frissen) en twee politici (Marco Pastors en Jack de Vries) de degens, met als achtergrond het recent verschenen proefschrift van Julien van Ostaaijen, een studie naar de opkomst van de populistische lokale politiek in Rotterdam. Van deze vier sprekers toont Paul Frissen zich uitermate kritisch over het populisme, terwijl volgens de andere drie sprekers de populistische tijdgeest ervoor zorgt dat de politiek eens goed wordt opgeschud. Van Ostaaijen zelf somt in een afsluitende bijdrage nog eens kort op wat de goede en minder goede kanten van het populisme zijn en benadrukt dat we hier met een veelzijdig fenomeen te maken hebben. Een fenomeen dat we alleen maar beter kunnen begrijpen door het gedegen te bestuderen en te bediscussiëren, precies op de manier zoals dat in de bijdragen hieronder gebeurt.

Populisme, wetenschap en de paradox van Wilders

Rinus van Schendelen, Erasmus Universiteit
Rotterdam

Wetenschap en 'populisme'

Wie op basis van kennis wil oordelen over enig verschijnsel zoals 'populisme', ontkomt er niet aan de wetenschappelijke methode te volgen en in het bijzonder:

- a. het te beoordelen fenomeen waardenneutraal te definiëren (zo niet: tautologie);
- b. het fenomeen vervolgens op onbevanging wijze feitelijk (empirisch, ook naar oorzaken en gevolgen) te onderzoeken en controleerbaar te maken (zo niet: tendentius onderzoek);
- c. bij normatieve beoordeling uit de vele en altijd arbitraire sociale normen of waarden de eigen keuze te expliciteren en met andere te contrasteren (zo niet: waarde-absolutisme); en
- d. op logisch-consistente wijze te concluderen waarom men het onderzochte fenomeen goed of slecht acht (zo niet: pamflettisme).

Via de zogeheten 'wetenschappelijke methode' is nog nooit een fenomeen absoluut goed of slecht beoordeeld (Brecht, 1959). Wie een neutrale definitie hanteert, het onderzoek onbevanging en controleerbaar verricht en de waargenomen feiten (waarover consensus in beginsel mogelijk is) volgens diverse waarden (waarover consensus in beginsel juist niet mogelijk is) logisch en consistent beoordeelt, komt altijd tot conclusies van het type dat "feit A (B, C enz.) goed is voor X maar slecht voor Y". Vanuit een wetenschappelijke be-

nadering heeft populisme kenmerken die men, afhankelijk van gekozen normen, goed of slecht kan noemen, zoals dat ook geldt voor de afwezigheid van populisme.

Maatschappelijk debat en populisme

In het maatschappelijke debat, waarbij velen tegelijk in het openbaar hun oordeel geven over een fenomeen, ontbreekt de wetenschappelijke methode meestal. Gewoonlijk hanteren de deelnemers een waardebeladen definitie. Weinigen hechten belang aan feitelijk onderzoek en velen des te meer aan hun eigen beelden en ervaringen. Bij menigeen domineert *hic et nunc* een enkele waarde of norm over alle andere. De conclusies bevestigen vooral 'het eigen gelijk' en 'het ongelijk van de anderen'. Zo'n debat kan allerlei toegevoegde waardes hebben, zoals vermaak (kijkcijfers) en verkenning van het onderwerp (à la 'standpunt.nl'). Maar kennis voegt het niet toe, hooguit een beter inzicht in gebrek eraan en een prikkel tot kennisvorming.

Er bestaan ontelbaar vele definities van populisme. De meeste zijn, ook indien verwoord door 'wetenschappers', onwetenschappelijk en achten het fenomeen al op voorhand goed of slecht. Andere zijn beperkt tot historische fenomenen, zoals de Romeinse Gracchi-broers, de negentiende-eeuwse Russische Narodniks (letterlijk: mensen van het volk) en emancipatiebewegingen in Noord- en Zuid-Amerika in de negentiende eeuw en in Zuid-Europa tijdens het interbellum van

de twintigste eeuw. Zulke definities en historische fenomenen liggen maatschappelijk altijd controversieel, dat wil zeggen zij hebben zowel aanhang als oppositie en krijgen dus zowel goede als slechte beoordelingen. Latere generaties voegen hun herwaarderingen toe. Wat eerst goed heette, krijgt dan een slechte naam en omgekeerd. Niets heeft een absoluut en constant geldende waardering.

Politologie en populisme

In de politieke wetenschap wordt populisme, met zijn nadruk op 'volkswil' en 'meerderheid', theoretisch vaak beschouwd als democratievariant, zij het een kwetsbare omdat permanente minderheden dan buitengesloten kunnen worden (Dahl, 1956). Empirische aandacht geeft zij aan populisme slechts bij vlagen, naar aanleiding van enigerlei actualiteit (jaren 60 voor Derde Wereld en nu in Europa). Ook zij kent talrijke definities, waarvan sommige althans ogenschijnlijk waarde-neutraal zijn (Ionescu & Gellner, 1969). Twee voorbeelden: "het bepleiten van een sterke overheid in binnenlandse aangelegenheden, gecombineerd met internationaal isolationisme" (Axelrod, 1967) en "het nastreven van politieke doelen buiten de bestaande partijen en instellingen om en met een beroep op de burgers om de overheid onder druk te zetten" (Shils, 1960). De eerste definitie legt het accent op inhoud, de tweede op politieke methode of stijl.

Bij elke keuze voor een waardeneutrale definitie is cruciaal haar validiteit: gaat

het over datgene waarover wij het willen hebben? Volgens de eerste definitie (naar inhoud) zijn in Nederland nu sterk populistisch de partijen SP, CU en PVV en de overige (behoudens GL en D66) zijn dit enigermate. Onder de tweede definitie (naar methode of stijl) vallen ook de belangengroepen die, buiten de bestaande partijen en instellingen om en met een beroep op 'de burgers', de overheid be-lobbyen. Dan zijn in Nederland Milieude-fensie en reizigersorganisatie Rover sterk populistisch. Maar zijn zij inderdaad de fenomenen waarover wij het bij populisme willen hebben, ofwel: zijn die definities valide?

Mijn operationele definitie

Twee wetenschappelijke hoofdstrategieën kunnen een bruikbare definitie opleveren. De eerste is de deductieve die uitgaat van algemenere theorieën die minstens ten dele zijn getoetst en als bruikbaar aanvaard. Voor populisme bestaan zij nog niet. Zelfs een in het vakgebied breed gedeelde definitie ontbreekt (Taggart, 2000). De tweede strategie is de inductieve. Hier kan het maatschappelijke debat helpen. Welke kenmerken vooral associëren de deelnemers met populistische personen en stromingen?

Naar inhoud blijken geen twee personen die in het maatschappelijke debat populistisch heten aan elkaar gelijk te worden geacht. Inderdaad hebben bijvoorbeeld Fortuyn en Wilders in Nederland, De Winter en De Wever in België en Mussolini en Berlusconi in Italië elk een evident

verschillende en deels aan elkaar tegen-gestelde beleidsagenda. Dit geldt evenzeer voor populistische stromingen of bewegingen, die elk hun eigen historische context hebben. Blijft over: de vergelijking naar methode van opereren. In het maatschappelijke debat worden aan populistische personen vooral de volgende stijlkenmerken vaak toegedicht:

1. dominant leiderschap: de leider, afkeurig van consultaties, symboliseert de beweging;
2. agitatie tegen 'het gevestigde stelsel' en pro 'het volk': positionering 'van onderaf';
3. 'volkswil' als legitimatieclaim: de leider zegt deze wil te kennen en formuleert die;
4. heftige opbouw van een beperkte agenda: 'branding' als techniek;
5. publicitaire retoriek: via straat of media een groot bereik onder de burgers.

Mijn operationele definitie van een populistisch persoon is "leiderschap dat op eigenzinnige wijze ander overheidsbeleid verlangt, waarvan het denkt dat burgers dit willen". Dit is een minimale definitie, die dus bredere vergelijking toelaat. Zij omvat, wellicht paradoxaal, zowel methode als inhoud. De methode is constant, namelijk een leiderschapsclaim via heftige agendabouw, waarvoor ruime steun wordt beoogd op straat, bij de stembus of elders. De inhoud is afhankelijk van wat de leider denkt dat burgers willen en is dus variabel. De genoemde populistisch geachte personen variëren inhoudelijk van bijvoorbeeld 'linkse' tot 'rechtse' beleidswaarden, meer of minder openheid voor buitenland en meer of minder sterke

staat dan wel zelfstandige burger. Hun eigen historische context bepaalt waartegen zij zich inhoudelijk afzetten en wat zij verlangen. De definitie leent zich ook voor toepassing op belangengroepen. Van sommige bedrijven (Blokker), instellingen (Staatsbosbeheer) en ngo's (Natuurmonumenten) hebben de leiders soms ook stijlkenmerken van populisme.

De paradox van Wilders' anti-europeanisering: goed voor Europees bewustzijn

De politicus Geert Wilders past binnen mijn minimale operationele definitie van populisme. Op eigenzinnige wijze verwierf hij via de media en de stembus een leiderschapsclaim contra 'de Haagse elites'. Zijn agenda is een, in de Nederlandse context eind jaren 2000 gemaakt, eigen mengsel van een sterke binnenlandse overheid bij kwesties van veiligheid, integratie en ouderenzorg en een terughoudende overheid bij kwesties van markt en economie, dit alles gebaseerd op de norm van nationale soevereiniteit, zijn variant van isolationisme (behoudens tegenover de Verenigde Staten en Israël). Uiteraard is verdergaand empirisch onderzoek nodig om te kunnen bepalen in welke mate hij bij deze agenda scoort en blijft scoren op de populistische methode. Daarna is een normatieve beoordeling mogelijk op basis van enigerlei maatstaf die, zoals gezegd, altijd arbitrair is en afhankelijk van de keuze dus kan leiden tot positieve dan wel negatieve waarderingen en tot omkering van eerdere waarderingen. Hier beperk ik mij tot de casus van zijn anti-Europese agitatie. Is deze agitatie goed of slecht?

De norm van nationale soevereiniteit heeft een merkwaardige status in onze samenleving. Enerzijds geniet zij bij een deel van de burgers volop steun en bij anderen enige sympathie. Deze burgers zijn afkerig van sterke veranderingen van de Nederlandse maatschappij, zowel sociaal-cultureel (immigratie) als economisch (globalisering), onder druk van buitenlandse en vooral Europese factoren. Voor deze factoren hebben zij weinig interesse, laat staan kennis ervan. De uitkomst bevalt hen simpelweg niet. Anderzijds is de norm al lang vooral een fictie: *de facto* vanwege binnenlandse afhankelijkheden van andere landen en *de jure* vanwege Europese verdragen en wetten. Feitelijk is zij nu beperkt tot 'kleine' onderwerpen zoals thuiszorg en stadsplanning en zelfs hierbij gelden Europese afhankelijkheden en wetten.

Inderdaad zijn van het Gedoogakkoord dat de PVV gesloten heeft met de regeringspartijen VVD en CDA de paragrafen Immigratie en Veiligheid (driekwart van de tekst) deels al Europees-wettelijk geblokkeerd. Zij hebben dus de status van Europese lobbyagenda tot zowel wijziging van bestaande wetten als blokkering van wat onderweg is, zoals de plusminus 350 Europese beleidsinitiatieven inzake politie en justitie (COM 2010/171). De kansen van het kabinet op effectieve beïnvloeding van de EU conform dit akkoord zijn om vele redenen miniem. De lobbyresultaten zullen dus teleurstellen, met als effect dat Wilders' aanhang (her)ontdekt dat de nieuwe hoofdstad van Nederland Brussel heet. Dit geeft een nieuw bewustzijn van de Europese realiteit onder zijn (en andere) burgers die wellicht nog meer

afwijzend worden, maar met nu minder desinteresse. Paradoxaal wordt dankzij Wilders Europa opnieuw op de binnenlandse kaart van bewustzijn gezet. Zelf kan hij hier wellicht in eigen land electoraal garen bij spinnen ("de elites hebben onze soevereiniteit verkwanseld"), maar ook is mogelijk dat burgers de Europese realiteit aanvaardden zoals zij is.

Is burgerlijk bewustzijn van de Europese realiteit een hogere waarde dan soevereiniteit? Nee, in de wetenschap is elke sociale waarde arbitrair. Maar met zo'n sterker bewustzijn kunnen burgers hun binnenlandse organisaties beïnvloeden om het Europese beleid op terreinen van welzijn, welvaart en veiligheid dichter bij hun voorkeuren te brengen. Een populistische agendabouw kan dus goed zijn voor onder meer hun burgerschap en integratie in Europa. Met dank aan Wilders.

Het gevaarlijke populisme¹

Paul Frissen, NSOB/Universiteit van Tilburg

Er zit één voordeel aan het populisme en dat is dat het voor een normalisatie heeft gezorgd; het beeld van Nederland als superieure beschaving is verdwenen. Populisme is verder vooral gevaarlijk. Om die conclusie te trekken, is het noodzakelijk aandacht te schenken aan de potentieel *totalitaire* en dus *antidemocratische* kanten van het populisme.

In de eerste plaats moet dan natuurlijk worden vastgesteld dat de meeste populistische bewegingen, stromingen en partij-

en in het hedendaagse Europa vooralsnog kiezen voor de parlementaire weg. Daarbij proberen ze overigens wel de regels van dat spel maximaal op te rekken en spelen ze overwegend een rol van buitenstaander, die het parlement als tribune en niet als podium voor debat gebruikt. Wilders is in dit dubbelzinnige spel van meedoen zonder mee te doen een grootmeester geworden. Daarin ligt ook de eerste aanduiding van gevaar: de buitenstaander ondermijnt de legitimiteit van het parlement als institutie, omdat hij het parlement niet als bescherming, maar als bedreiging ziet. Dat het parlement pluriform is en daarvoor vaak krachteloos is object van anti-parlementaire kritiek.

In de tweede plaats postuleert het populisme een volkswil die eenduidig zou zijn en onmiddellijk kenbaar is. 'Het' volk heeft een heldere opvatting die in de bestaande, door elites gedomineerde machtsverhoudingen wordt veronachtzaamd en miskend en die dankzij de populistische partij en haar leider wel naar voren wordt gebracht. De onmiddellijke kenbaarheid van deze volkse opvatting blijkt uit opiniepeilingen en kan door de inzet van moderne media als het internet worden gearticuleerd. De onmiddellijk kenbare en eenduidige volkswil verdraagt zich natuurlijk niet met een democratieopvatting waarin minderheden centraal staan en met een democratische praktijk van pluriformiteit en principiële verdeeldheid.

Daarom ook, en dat in de derde plaats, is er in het populistische discours geen plaats voor deliberatie als essentieel kenmerk van een democratische orde en is de democratie eigenlijk direct en niet re-

presentatief. Wie de wil van het volk in grote meerderheid kent, hoeft immers niet de democratische dialoog aan te gaan en moet representatie uiteindelijk ook uitsluiten omdat alle andere opvattingen dan die van de meerderheid van het volk de volkssoevereiniteit ondermijnen. Latent is deze positie natuurlijk in veel partijen gericht op meerderheidsvorming aanwezig. Populistische partijen en bewegingen betogen opvallend vaak dat daadkracht en leiderschap geboden zijn en dat de stroperigheid van institutionele *checks and balances* moet worden aangepakt. Vaak ook wordt de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht bekritiseerd als een elitaire afstand van de volkswil, die altijd strengere straffen, harder optreden en meer gevangenissen wil.

In de vierde plaats: de voorkeur voor de directe democratische wil van het volk gaat gepaard met een sterke populistische afkeer van bestaande elites. Deze afkeer gaat vaak gehuld in een toonzetting van ressentiment en rancune, waarbij de elite altijd gecorrumpeerd en vaak corrupt is, terwijl het volk zuiver is. Het zuivere volk is niet kosmopolitisch maar is verbonden door etniciteit, geschiedenis en cultuur. Het beeld van de natiestaat wordt gekoesterd: dubbele nationaliteiten zijn uiteraard verdacht, zeker bij politieke machthebbers. Er is een cultuurgemeenschap die een vanzelfsprekend 'wij' belichaamt en die aan de politieke gemeenschap voorafgaat. Lidmaatschap van de politieke gemeenschap is slechts mogelijk na assimilatie in de cultuurgemeenschap. *Etnos* gaat aan *demos* vooraf en moet er volgens het populistische vertoog mee samenvallen.

Wat deze cultuurgemeenschap, ten vijfde, inhoudt is zeer dubbelzinnig. De elites wordt verweten cultuurrelativistisch te zijn en daardoor toegeeflijk aan fundamentalistische intolerantie. Men is 'soft' over de vrijheid van meningsuiting, de positie van vrouwen en die van homoseksuelen. Het populisme verwerpt het cultuurrelativisme en kiest zonder dralen voor de superioriteit van de westerse, vaak 'joods-christelijk' genoemde cultuur. Het Nederlandse populisme is op dit punt overigens bijzonder, omdat het rechten van vrouwen en homoseksuelen veel prominenter verdedigt dan populistische bewegingen elders. Evenmin is het Wilders-populisme antisemitisch. De verdediging van de westerse cultuur sluit overigens intolerantie niet uit. Die betreft dan andere zaken. Grootste contradictie is natuurlijk het voorgestelde verbod op de Koran met een beroep op de vrijheid van meningsuiting.

In de zesde plaats treffen we in deze curieuze cocktail van verlichtingsfundamentalisme en extreme onverdraagzaamheid ook een klassiek populistisch verschijnsel aan: dat van de zondebok. Dat zijn in de verschillende Europese populistische bewegingen overigens sterk uiteenlopende groepen. In het Nederlandse populisme van Wilders is er een tweevoudige zondebok. Aan de ene kant zijn er met name jongeren uit de Marokkaanse migrantengemeenschap, stevast aangeduid met de scheldwoorden van de straat, die aanvankelijk detoneren in het politieke debat maar inmiddels gemeengoed lijken te zijn geworden. Met de woorden verschuiven ook de acceptatiegrenzen van de aanpak:

die moet natuurlijk harder dan hard zijn. Aan de andere kant is er de islam, die als fascistische ideologie wordt neergezet en waarvan de heilige teksten moeten worden verboden. Soms expliciet, veel vaker nog impliciet, worden beide zondebokken verbonden. De overlast en criminaliteit van jongeren uit de Marokkaanse migratiepopulatie lijken dan in de islamitische karakteristieken van hun cultuur te traceren. Dat veroorzaakt een even ongenueanceerd als giftig mengsel. Loverboys en jihadisten zijn in hun gedragingen enkelvoudig herleidbaar en moeten dan ook worden uitgezet. Met hetzelfde gemak komen we zo uit bij de deportatie van tientallen miljoenen moslims van wie feitelijk assimilatie en geloofsafval wordt geëist. Het heilige boek dat hun geloof fundeert, moet immers worden verboden.

De conclusie dat het populisme, en de Nederlandse Wilders-variant, een totalitaire beweging is, kan op grond van voorgaande analyse niet zonder meer worden getrokken. Er is vooralsnog sprake van parlementair acteren en van aanvaarding van democratische processen als verkiezingen. Volgens het populistische discours is er een directe toegang tot de waarheid van het volk. In zijn bewoordingen wordt de werkelijkheid onnodig ingewikkeld gemaakt door intellectuele analyses en genuanceerde verhandelingen. Het waarheidsargument van de feiten die in klare taal spreken en ondubbelzinnig de werkelijkheid laten zien wordt opmerkelijk vaak ingebracht. Opiniepeilingen en internetraadplegingen zijn veel gehanteerde leveranciers van onomstotelijkheden. En in de krochten van de internetfora prijzen

deelnemers buitengewoon frequent de ongekuste versie van de waarheid die de populistische leider spreekt. Het ongekuste is extra aantrekkelijk omdat zo ook de codes voor gepaste taal kunnen worden gekraakt. De waarheid wordt hartstochtelijk met krachttermen gesproken – binnen en buiten het parlement, door leider en volk.

De waarheid van het populisme wordt ook ingezet tegen de discretie van de elite die steevast als geheimhouding en het verbergen van misstanden wordt gekwalificeerd. Transparantie is een geliefde term: alles moet boven water en boven tafel komen. De elites verdragen de waarheid niet, willen het volk dom houden en koesteren hun 'knettergekke' maatschappijopvattingen.

De populistische opvattingen over waarheid en transparantie berusten op een notie van *mogelijke onmiddellijkheid*. De wereld is kenbaar. De waarheid wordt alleen maar verhuld door elites en vraagt daarom om onthulling. Precies dat doet de populistische leider die het volk een stem geeft. Via hem – *vox populi* – spreekt het volk de waarheid. De wereld is ook doorzichtig, althans moet dat worden. Begrippen als discretie en distantie zijn verdacht, omdat ze de wereld en de waarheid gesloten willen houden, voorbehouden aan elites.

De notie van de onmiddellijkheid vraagt dan ook om een politiek van zuivering. De wil van het volk is waar, helder en eenduidig, en hoeft slechts te worden bevrijd van de onwaarheid, onhelderheid en ambiguïteit – van vreemde smetten, met andere, beladen, woorden. De onmiddellijkheid van de zuivere volkswil, die berust op

een eenduidige identiteit en geschiedenis, behoeft dan ook geen bemiddeling. In de kern is de volkswil via de directe democratie te realiseren. De onmiddellijkheid heeft dus de representatie niet nodig. Representant en gerepresenteerde vallen samen, uitiem gesymboliseerd in de leider die de '*vox populi*' is.

Precies op deze punten van onmiddellijkheid en onbemiddeldheid loopt het populisme vast. Het loopt vast precies in een van zijn grootste waarden, namelijk die van krachtig leiderschap. Uiteindelijk kan leiderschap niet anders worden gezien dan als een vorm van representatie en dus van bemiddeling. De wil van het volk bestaat niet als deze de articulatie door een leider nodig heeft. Kennelijk kan het volk alleen via de leider met één stem spreken. Daarin ligt ook de fundamentele denkfout van het populisme. Het volk is een mythologische constructie, een politiek artefact. De benoeming ervan is al een daad van representatie, van bemiddeling. Dat maakt *de onmiddellijkheid van het populisme* per definitie *onmogelijk*. Maar het maakt de onmiddellijkheid van het populisme ook gevaarlijk. Het wil immers tegenover het volk als politieke eenheid van botsende belangen, rivaliserende inzichten en contradictoire preferenties een constructie van culturele, etnische en historische eenheid plaatsen. Daarin worden *de* vreemde en *het* vreemde juist buitengesloten als vijand. In deze zin is het populisme dus antipolitiek, antidemocratisch en totalitair, voor zover het zijn articulatie van de *vox populi* wil verbinden met de politieke macht in de staat en over zijn gevaarlijke monopolies.

Daarom ook verschil ik ten diepste van mening met die auteurs die het populisme opvatten als een weliswaar ongemakkelijke of zelfs gevaarlijke, maar daarom niet minder noodzakelijke correctie op de problemen in de huidige democratie. Wat het populisme zegt te vertolken – maatschappelijke onvrede, vervreemding, uitsluiting, overlast – kan alleen politiek worden beantwoord en daarmee is het antwoord per definitie pluriform, ambigu en contradictoer. De politieke orde is gebaseerd op de fundamentele erkenning van pluriformiteit, ambiguïteit en contradicties. De strijd tussen politieke opvattingen moet vreedzaam worden gevoerd, in het perspectief van de onmogelijkheid en onwenselijkheid deze te beslechten. Bemiddeling en distantie zijn dan nodig tussen de politieke macht en de samenleving der burgers. De kloof tussen deze macht en deze samenleving moet dan ook niet worden gedicht, zoals vele auteurs en vele politici met het populisme betogen, maar dient te worden vergroot. Dat nu kan slechts door de afstandelijke bemiddeling die politieke representatie is in ere te herstellen.

De opknopbeurt van het populisme

Marco Pastors, raadslid Leefbaar Rotterdam

Ik heb net de beide betogen aangehoord en met name bij dat van Frissen heb ik een aantal keren moeten slikken. Als je zijn meetlat tegen niet-populisten aanhoudt, scoren zij minstens even slecht. En dat mag natuurlijk. Maar af en toe denk

ik “zien jullie het dan niet?” Frissen zegt dat een goede democratie respect heeft voor minderheden, maar het is nog altijd die 70% gevestigde politieke partijen die de macht heeft. Leefbaar Rotterdam heeft 30% van de stemmen in Rotterdam. Ik behoor dus zelf tot de minderheid. Hebben wij dan voordat het populisme opkwam, in 2002, zoveel respect gekregen? Bij respect voor minderheden hoort ook respect voor mensen zoals Pim Fortuyn en de mensen die op hem stemmen. Dát zijn de minderheden en die worden te weinig gehoord. En het lijkt er af te toe nog wel eens op dat de gevestigde partijen in het kader van verdeel en heers ook heel veel moeite hebben om naar een meerderheid te luisteren. Hoewel 70% voor strenger straffen is en 60% voor minder Europa, gebeurt het niet. Terwijl je als politiek het volk juist heel erg serieus zou moeten nemen. Gevestigde politieke partijen luisteren niet. De enige die er wel iets mee doen, zijn de populistische partijen zoals wij in Rotterdam en landelijk de PVV.

Uiteindelijk is het dus de samenleving die bepaalt. Neem nu strenger straffen. De wetgever mag dat invullen en rechters moeten dat uitvoeren. Al heel lang zeggen mensen “kan dat niet strenger?” En dankzij het populisme, dankzij de gedoogmacht van de PVV, gaat dat eindelijk gebeuren. Zelf ben ik ook met een kruistocht bezig op dat gebied. Rechters beweren te pas en te onpas dat strenger straffen niet helpt, zonder hier enig bewijs voor aan te dragen. Ik vraag rechters naar de onderzoeken die hun bewering staven. Die zijn er dus niet, maar ondertussen blijft de gevestigde orde zichzelf wijsmaken dat strenger straffen niet helpt. Er is terechte

kritiek op rechters, zeker daar waar ze de ruimte hebben om strenger te straffen en dat niet doen. Als je daar vervolgens met rechters over door praat, zeggen ze dat strenger straffen wel helpt, maar dat het vooral belangrijk is om de pakkans te vergroten. Kijk, daar heb ik als populist geen enkele moeite mee. Maar voer dan die discussie en niet zo'n non-discussie dat strenger straffen niet helpt, terwijl wij met z'n allen aan onze buik alleen al voelen dat het tegendeel waar is.

Van Schendelen had het over Europa, iets wat qua zeggenschap ook nooit aan ons is voorgelegd. Daar is ook achterstalig onderhoud. Wat vinden mensen in Europa belangrijk: de bedreiging van de verzorgingstaat, de enorme omvang van het openbaar bestuur, veiligheid, immigratie en integratie. Maar een aantal jaren geleden was Europa vooral bezig met de lengte van de bananen en hoe krom ze mochten zijn. Met de grote vraagstukken die zich in alle grote steden in Europa en in achterstandswijken voordoen, die met individuen maar ook met immigranten te maken hebben, houdt Europa zich niet bezig. Als men dat nou wel had gedaan, was Europa allang veel verder geweest. Maar als je dat niet doet en arrogant blijft reageren, wordt het voorlopig niets en is het ook volstrekt terecht dat het niets wordt.

Men heeft blijkbaar zo'n hekel aan het populisme dat men van alle kanten ontkent en bestrijdt wat wij zeggen. En ik denk dat dat ook een beetje het probleem is waar wij nu als samenleving mee zitten. Volgens mij is populisme een groot goed. Er is namelijk heel veel achterstallig onderhoud in onze samenleving, in onze poli-

tiek en in ons overheidsbestel. Het populisme is één grote inhaal- en opfrisbeurt. Een opfrisbeurt voor al dat vermolmd, arrogante en verstofte gedrag van de gevestigde orde.

Er zijn nu regelmatig zaken waar het populisme spanning op zet en dat wordt dan heel kritisch bekeken. Maar nogmaals: als u de niet-populisten met dezelfde kritische bril zou bekijken, dan ziet u veel ergere dingen. Want die populistische *willen* alleen maar dingen, maar de anti-populisten zitten op het pluuche en *doen* het al. Zij hebben de macht. Daarom is de kritiek van het populisme terechte kritiek en zien we een terecht herstel van wat er aan de hand is. En laat u niet wijsmaken dat het allemaal niet kan, want het kan wel. Dat hebben wij in Rotterdam laten zien toen we in 2002 zoveel zetels haalden dat de gevestigde partijen niet om ons heen konden. Als eerste maatregel hebben we toen het Centraal Station in Rotterdam veilig gemaakt. We waren bang dat het onze eerste bananenschil zou worden, maar binnen zes weken was het veilig. Het is een kwestie van veel stadwachten, alles wat scheef hangt recht hangen en alles wat vies is schoon maken en zorgen dat het schoon blijft. Je houdt dat een aantal weken vol en dan is het klaar. Het was niet zo moeilijk, maar toch was het de gevestigde partijen in de vijftien jaar daarvoor niet gelukt. Er was wat Paul Scheffer noemt een zelfverkleerde onmacht, "zo is het nu eenmaal".

Populistische partijen hameren erop dat het wel anders kan. Het aansluiten op de samenleving is daarbij het belangrijkste. Op alle succesnummers van het populisme zie je dat gevestigde partijen de on-

derwerpen ernstig hebben verwaarloosd en zelfs hebben ontkend. Dat geldt voor veiligheid, immigratie, integratie, of we wel waar voor ons belastinggeld krijgen, de omvang van de overheid, enzovoort. Op al die punten werd de samenleving gediskwalificeerd. Op die manier hebben ze ook hun eigen populisme gekweekt. Want je kunt heel lang proberen om de deksel op het pannetje te houden en zeggen "wat zijn wij toch goed bezig in Nederland". Maar als je dat vooral tegen elkaar zegt en je vergeet dat af en toe te checken bij degenen die op je stemmen, klapt de boel op een gegeven moment uit elkaar. En dat is dan ook terecht. Het is de situatie waar we nu in zitten.

Ik ben zelf optimistisch en hoop dat nog veel populistten op het pluche komen. De studie van van Ostaaijen en die titel, 'Aversion and Accommodation', is daar goed op van toepassing (van Ostaaijen, 2010). De kunst van het populisme is aanpassen en afwijken. Je moet niet zo ver afwijken dat ze je eruit schoppen, want dan verandert er ook niets. Maar je moet je ook niet zo ver aanpassen dat het niet uitmaakt of je er bent.

Heilige huisjes worden gelukkig niet alleen in Rotterdam aangepakt, het kabinet doet dat nu op landelijk niveau ook, dankzij de PVV. Neem bijvoorbeeld de inburgeringcursussen. Dat werkt niet en wordt gelukkig afgeschaft. En zo zijn er meer zaken. De illusie dat we niet naar een kleinere overheid zouden kunnen bijvoorbeeld. Dankzij de crisis gaan we dat gelukkig wel meemaken. Daar wordt de samenleving beter van. Dat zijn allemaal zaken waarvoor het populisme draagvlak heeft gecreëerd. En in die zin is het popu-

lisme een zegen. Sinds duidelijk is dat je met nieuwe initiatieven, met nieuwe partijen, kan doordringen in het bestel, ben ik vol vertrouwen dat het juist dankzij het populisme weer goed gaat komen met Nederland.

Populisme en politieke marketing

Jack de Vries, communicatieadviseur,
oud-staatssecretaris

Ik stond voor de keuze: ga ik aan de kant zitten van de bedreiging of de zegen. Ik heb gekozen voor de zegen, omdat ik het er niet mee eens ben dat sommige mensen betogen dat populisme de oorzaak is van alle ellende. Ik betoog dat populisme een gevolg is van hoe de samenleving, de politiek en de media in elkaar zitten. Ik start met een politieke analyse.

In de hoogtijdagen van de verzuiling in Nederland kon je op basis van iemands geloof vrij precies aangeven wat mensen stemden, welke krant ze lasen en van welke omroep ze lid waren. Dat was de ordening zoals we die kenden. Vervolgens kregen we een verschuiving naar de maakbare samenleving. De overheid ging alles regelen, zoals de sociale zekerheid en de gezondheidszorg. Overal kwam meer en meer overheid. En we vonden dat prima. De overheid zou voor ons geluk zorgen. Vervolgens kregen we een volgende verschuiving, naar marktwerking en liberalisering. De hoop werd toen op het bedrijfsleven gevestigd. En wat zien we nu? Door de economische crisis hebben we geen

vertrouwen meer in financiële instituties en het bedrijfsleven. Daarnaast heeft de burger ook weinig vertrouwen in de overheid en de politiek. En hoe werkt dat dan door in de politiek? Die onderschatte dat en in 2002 was de overwinning van Pim Fortuyn een *wake up call*. De brede coalitie van gevestigde partijen in het tweede paarse kabinet dacht dat het economisch goed ging, maar de onderstroom van onvrede in de samenleving werd onderschat.

Fortuyn voelde dit haarfijn aan en hij maakte gebruik van een gevoel van negativiteit in de samenleving. Wat de samenleving vindt, is dus een politieke werkelijkheid. Kiezers zijn volstrekt op drift, geen enkele politieke partij is meer zeker van de eigen aanhang, elke verkiezing kan de uitslag weer helemaal anders zijn. Politieke partijen zijn op zoek naar de kiezer. Burgers zoeken naar nieuwe ankerpunten en politici zijn in staat van permanente campagne om die kiezers aan zich te binden. Toen het CDA vroeger 54 zetels had, kon het er daarvan 45 uit de verzuiling verklaren. Nu hebben grote politieke stromingen nog maar een vaste aanhang van 10 zetels en de rest moeten ze erbij verdienen. En ook dat werkt populisme in de hand. En iedere politieke partij weet dat je nooit de grootste politieke partij in het land wordt als je die moderne burgerij, het grootste deel van de samenleving, niet aan je bindt. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 kozen ze voor Wouter Bos, die ook populistisch zei “weg met al die bezuinigingen”. Daarna zaten ze allemaal bij Verdonk en nu zitten ze voor een groot gedeelte bij de PVV.

Aan de andere kant is er de invloed van de media. Die zijn ook met elkaar aan het concurreren om kijkers en lezers. Daardoor wordt het steeds oppervlakkiger, want je hebt aan de ene zijde de politici die op jacht zijn naar publiciteit en aan de andere kant de journalisten die op zoek zijn naar spanningen. Met Twitter zijn er in één slag zelfs 500.000 journalisten in dit land bijgekomen. Beeldvorming bepaalt. Er zijn prachtige analyses over inhoud, het positioneren van politieke partijen, maar wat houdt u over aan een tv-uitzending: hoe kwam hij of zij over? En daardoor laten mensen hun keuze bepalen. Of je het nu leuk vindt of niet, het is wel de werkelijkheid van alle dag. Iedereen herinnert zich nog het GeenStijl-fragment waarbij minister Vogelaar zich geen raad wist met een interviewer die haar minutenlang achtervolgde. Het beeld is allesbepalend. En Wilders maakt heel goed gebruik van beeldvorming. Ook Wilders wil een brede groep kiezers aanspreken. Kijk bijvoorbeeld naar zijn laatste campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen. Je ziet hem in het asiel, je ziet hem in het zorgcentrum, je ziet hem in de Albert Heijn. Is dat populisme of is dat politieke marketing om gewoon de kiezer te bereiken?

Verskillende populistische kenmerken komen breed voor in de Nederlandse politiek. Neem bijvoorbeeld het vereenvoudigen van de werkelijkheid. Fortuyn sprak over “de puinhopen van paars”, de Socialistische Partij doet dat als ze zeggen “waarom moet de bakker betalen voor de studie van de zoon van de advocaat”, en D66 wanneer hun partijleider Pechtold spreekt over “Het kabinet van de betutteling”. Dit soort taalgebruik is dus niet

voorbehouden aan populistten, maar zichtbaar bij alle partijen. Naar mijn mening is het niets meer dan politieke marketing die nodig is om te overleven in dit tijdperk van de mediocratie. Wat is nu mijn conclusie? Veel gaat over de wil van het volk. En populisme is daar een reactie op. Burgers kiezen voor een partij die hen op dat moment het meeste aanspreekt. Niet alle mensen zijn het eens met de standpunten van Wilders, maar de meeste antwoorden die je krijgt, zijn dat hij wel duidelijk is en ze daardoor “weten waar hij voor staat”. Waar Frissen in zijn bijdrage dus kritisch is over sterk leiderschap omdat dit op gespannen voet staat met de democratie, wil ik hier op deze plek daar juist een lans voor breken. Wil de politiek weer vertrouwen terug krijgen en uit het verdomhoekje komen, dan zullen politieke leiders minder volgend moeten zijn. De kloof tussen burger en politiek zal groter moeten worden. Authenticiteit en staan voor wat je denkt dat goed is voor de samenleving zal meer respect opleveren. Het is voor de andere politieke partijen de uitdaging om de geloofwaardigheid te herstellen. Dus laten we niet met een beschuldigende vinger wijzen naar het populisme, ook al kun je het met bepaalde standpunten echt niet eens zijn. Er ligt hier een opdracht om de geloofwaardigheid van de politiek te herstellen. Die opdracht ligt bij andere politieke partijen en de media en uiteindelijk bij de samenleving zelf. Is populisme een gevaar? Nee, het is een zegen want het is een *wake up call*, om onszelf als het verwende Nederland eens goed in de spiegel te bekijken. Dat is de boodschap van de populistten.

Besluit: de zegeningen en gevaren van het populisme

Julien van Ostaaijen, Universiteit van Tilburg

Veel gevestigde politici zoeken naar een manier hoe ze zich tot het populisme moeten verhouden. In een interview met dagblad *de Pers* sprak CDA-coryfee en senator Eelco Brinkman over de elite, het volk, of wat hij noemde ‘de gewone mensenmaatschappij’ (*De Pers*, 24/2/2011). Zijn partijgenoot Jan Peter Balkenende zei ten tijde van zijn premierschap dat populistten geen verantwoordelijkheid nemen (*Binnenlands Bestuur*, 5/10/2009). En de President van de Europese Raad, Herman van Rompuy, noemt het populisme zelfs ronduit gevaarlijk (*De Morgen*, 23/11/2010). Soms staan daar positieve geluiden tegenover, zoals die van PvdA-leider Wouter Bos die al in 2008 zei dat zijn partij misschien wat populistischer moest worden (*De Pers*, 8/4/2008).

De citaten hierboven lijken allemaal uit te gaan van verschillende definities van het begrip. En dat is inderdaad een probleem. Of zoals David van Reybrouck, auteur van *Pleidooi voor populisme* het zegt: “De populariteit van het begrip lijkt omgekeerd evenredig met de helderheid ervan” (Van Reybrouck, 2009, 10). Aan de andere kant, hoewel veel auteurs evenveel definities van het populisme geven, kom je in de literatuur wel vaak dezelfde kenmerken tegen. Zonder de ultieme synthese te claimen, kom ik op basis van de literatuur tot de volgende werkdefinitie: populisme is een stijl van politiek bedrijven waarbij de homogene wil van ‘het volk’ (of een variant op dat begrip) centraal staat. Het belang van

'het volk' moet worden verdedigd tegen de heersende elite en externe bedreigingen (zie onder meer Canovan, 1980; Mudde, 2007; Albertazzi & McDonnell, 2008).

Populisme is dus allereerst een stijl en geen ideologie. Ik zie in het populisme geen samenhangende maatschappijvisie die op alle maatschappelijke problemen een antwoord biedt. Sommigen noemen het een smalle ideologie, een ideologie die alleen iets zegt over de relatie politiek-bestuur. Maar ik zie populisme veel meer als een stijl van politiek bedrijven. Elke politicus en elke politieke partij kan zich in meerdere of mindere mate een populistische stijl aanmeten. Kenmerken van die stijl zijn: een het beroep op het volk als een uniforme entiteit die moreel goed is. Dat volk moet beschermd worden tegen een corrupte elite en tegen externe bedreigingen. Wie deel uitmaakt van de elite kan per context verschillen. Hier in Nederland is dat vaak de Haagse politiek op het Binnenhof, maar als je het aan de Venezolaanse president Hugo Chavez vraagt, kom je misschien tot een heel andere elite: de kapitalisten en de grote bedrijven. Hetzelfde geldt voor de externe bedreigingen. Ook die kunnen in verschillende contexten verschillend worden ingevuld. Allerlei groepen, zoals immigranten, feministen en intellectuelen kunnen eronder vallen.

Dat populisme een stijl is, zie ik enigszins bevestigd door onderzoek van Sarah de Lange en Matthijs Rooduijn (2011). Daaruit blijkt dat één of meer kenmerken van het populisme in de verkiezingsprogramma's van alle door hun onderzochte partijen zijn terug te vinden. Een substan-

tiële aanwezigheid van alle kenmerken is vooral bij enkele *usual suspects* van het Nederlandse populisme aanwezig, momenteel vooral de PVV.

Als antwoord op de vraag 'is populisme een zegen?' zou ik dus allereerst zeggen dat het er maar aan ligt in hoeverre je de populistische stijl doorvoert. Een gematigde variant van populisme hoeft niet slecht te zijn. Sterker nog: het kan heel goed zijn. En veel populisme in Nederland is vrij gematigd. Samenvattend beschrijf ik drie bedreigingen en drie zegeningen van het populisme.

De eerste bedreiging volgt uit het feit dat populistten wantrouwend zijn ten opzichte van alles wat er tussen de volkswil en het uitvoeren van die volkswil instaat. Dat kan het parlement, de politieke partijen, maar ook de rechterlijke macht zijn. Het feit dat Wilders de rechterlijke macht in zijn betoog op eenzelfde lijn als de (verdorven) elite plaatst, is gevaarlijk. Wantrouwend staan tegenover de instituties die de democratische rechtstaat invulling geven, betekent uiteindelijk ook het ter discussie stellen van die democratische rechtstaat zelf. Ten tweede staat het populisme vijandig ten opzichte van minderheden. Het hangt van de definitie van 'het volk' af wie door de populistten als minderheid gedefinieerd wordt. Maar als je op die manier bepaalde groepen systematisch buitensluit, verhoudt zich dat slecht met het idee dat democratie ook het opkomen voor minderheden is. En de laatste bedreiging is een verharding van de politiek. Als je vindt dat de samenleving verhardt en dat daar iets aan gedaan moet worden, moet je dan als politicus niet het goede

voorbeeld geven? De populistische anti-elitaire, anti-establishment stijl vervalt echter vaak in grovere omgangsvormen. Niet zo heel lang geleden was er ophef in de Tweede Kamer toen de fractievoorzitter van de SP Jan Marijnissen “effe dimmen” zei tegen de voorzitter. Tegenwoordig noemen we ministers “knettergek”.

Aan de andere kant zijn er ook voordelen van het populisme te geven. Allereerst wordt wel gezegd dat populistische democraten zijn. Populisten willen meer invloed van de burger op besluitvormingsprocessen en op de politiek en zijn vaak voor directe democratie. Ten tweede vertegenwoordigen populistische bewegingen nieuwe groepen. Uit exit polls blijkt onder meer dat Fortuyn en Wilders nieuwe kiezers naar de stembus kregen. Misschien maar enkele procenten, maar het zijn wel mensen die voorheen niet gingen stemmen. Ruud Koole verwoordt het als volgt: “het vertrouwen in het parlement is gegroeid omdat de onvrede over de politiek er vaker wordt verwoord” (Koole, 2010, 51). En ten slotte is het een zegening dat het stelsel af en toe eens wordt opgeschud, dat nieuwe partijen de wat ingeslapen politiek tot leven brengen. Ik heb dat voor mijn proefschrift zelf onderzocht in Rotterdam, waar Leefbaar Rotterdam die functie ook enigszins vervulde (Van Ostaaijen, 2010). Ik zeg niet dat de manier waarop populistische partijen dat doen altijd goed is, maar het heeft zeker nut. In het systeem van de Nederlandse democratische rechtstaat zijn er allerlei *checks and balances*, macht en tegenmacht, de wetgevende macht en de uitvoerende macht, het lokale niveau en het nationale niveau en allerlei

(Europese) juridische kaders waaraan we ons moeten houden. Het populisme kan als een dergelijke tegenmacht binnen het politieke spel worden gezien. Het is een nieuwe vorm van verantwoording, hoe zeer andere politici de scherpe stijl en populistische retoriek ook verafschuwen.

Noot

1. Uit: Frissen, P.H.A. (2009). *Gevaar verplicht. Over de noodzaak van aristocratische politiek*, Amsterdam: Van Gennep.

Bibliografie

- Albertazzi, D. & McDonnell, D. (Eds.). (2008). *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- Axelrod, R. (1967). Structure of Public Opinion on Policy Issues. *Public Opinion Quarterly* 31 (1), 51-60.
- Binnenlands Bestuur (2009, 5 oktober). Balkenende roept bestuurders op tot lef. *Binnenlands Bestuur*. Ontleend aan <http://www.binnenlandsbestuur.nl/balkenende-roept-bestuurders-op-tot-lef.131927.lynx> op 5 april 2011.
- Brecht, A. (1959). *Political Theory: The Foundations of Twentieth-Century Political Thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Dahl, R.A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- de Lange, S.L. & Rooduijn, M. (2011). Een populistische tijdsgeest in Nederland?

- Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen. In R. Andeweg & J. Thomassen (Eds.), *Democratie doorgelicht: het functioneren van de Nederlandse democratie* (pp. 319-334). Leiden: Leiden University Press.
- De Morgen (2010, 23 november). Europees president Van Rompuy laakt populisme. *De Morgen*.
- De Pers (2008, 8 april). PvdA-leider Wouter Bos: we moeten populistischer zijn. Na pleidooi voor polarisatie, wil Bos nu meer aandacht voor de gewone man. *De Pers*.
- De Pers (2011, 24 februari). Je moet het volk goed verstaan. *De Pers*.
- Ionescu, G. & Gellner, E. (Eds.). (1969). *Populism: Its Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Koole, R.A. (2010). Populisme en politieke legitimiteit in Nederland. In M.J.G.J.A. Boogers, E. Meurs, A. van Omme, M.F. Stein & J. Vis (Eds.), *Vereniging van Griffiers, Het huis van de democratie na de gemeenteraadsverkiezingen: achterstalig onderhoud?* (pp. 44-54). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4), 541-563.
- Shils, E. (1960). *Political Development in the New States*. The Hague: Mouton.
- Sørensen, R. (2007, 3 april). Leve het populisme. *Column op de website Leefbaar Rotterdam*.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University.
- van Ostaijen, J.J.C. (2010). *Aversion and Accommodation: Political Change and Urban Regime Analysis in Dutch Local Government: Rotterdam 1998-2008* (Doctoral dissertation, Universiteit van Tilburg, 2010). Delft: Eburon.
- Van Reybrouck, D. (2008). *Pleidooi voor populisme*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.

Populistisch radicaalrechts: een pathologische normaliteit

Cas Mudde

SAMENVATTING VAN

Mudde, Cas. (2010). The Populist Radical Right. A Pathological Normalcy, *West European Politics*, 33 (6), 1167-1186.

Ten minste sinds de Tweede Wereldoorlog wordt populistisch radicaalrechts in de sociale wetenschappen als een 'pathologie' gezien. Zo spraken Theodor W. Adorno en zijn medewerkers reeds in 1950 over de "autoritaire persoonlijkheid" en noemde Richard Hofstadter populisme in 1964 "de paranoïde stijl van politiek". De meest uitgebreide versie van dit denken is de 'normale-pathologietheorie' van de Duitse sociaalwetenschappers Erwin K. Scheuch en Hans-Dieter Klingemann (1967), die haar weg vond in hedendaagse studies van populistisch radicaalrechts, meer impliciet dan expliciet, door het werk van met name Hans-Georg Betz (1994) en Michael Minkenberg (1998).

De kern van de normale-pathologietheorie, zoals breed verspreid, is gebaseerd op drie argumenten: (1) populistisch rechtsradicale waarden zijn vreemd aan westerse democratieën; (2) er bestaat slechts een klein potentieel voor (ca. 5-10% van de bevolking); en (3) steun

voor radicaalrechtse waarden (en partijen) wordt verklaard door "structureel bepaalde pathologieën".

Binnen de normale-pathologietheorie wordt populistische radicaalrechts bestudeerd als een pathologie. De belangrijkste puzzel is aan de aanbodzijde: waarom is er überhaupt een behoefte aan populistisch radicaalrechtse partijen? Er wordt gezocht naar 'abnormale' omstandigheden, zogenaamde crisissen (zelden duidelijk gedefinieerd). Dit leidt tot allerlei varianten van de oorspronkelijke moderniteitstheorie, waarin amper plaats is voor de aanbodzijde, laat staan voor de populistisch radicaalrechtse partijen zelf.

Ondanks haar populariteit is de these nooit empirisch getoetst. Dit artikel test de these op zowel ideologisch als attitudinaal niveau. Populistisch radicaalrechts is een combinatie van drie ideologische kenmerken: *nativisme* (zelf een combinatie van nationalisme en xenofobie), autoritaris-

me en populisme. Hoewel de exacte steun voor deze ideologie moeilijk te meten is, althans met de bestaande middelen, zijn de verschillende kenmerken verre van vreemd aan de huidige westerse democratieën.

Zo is nativisme een radicale interpretatie van het ideaal van de natiestaat, dat wil zeggen de congruentie van staat en natie, tot voor kort de onuitgesproken zelf-definitie van menige Europese democratie en direct verbonden met het recht op nationale zelfbeschikking dat in het charter van de Verenigde Naties is opgenomen. Autoritarisme is een ideologisch kenmerk dat niet eens uniek is aan populistisch radicaalrechts: het is ook een fundamenteel kenmerk van het conservatisme, een mainstream-ideologie in het Westen. Autoritaire kenmerken kunnen verder worden teruggevonden bij verschillende seculiere denkers (bv. Hobbes en Lenin) alsmede in verscheidene christelijke religies (bv. orthodoxie en katholicisme). Populisme, ten slotte, is direct verbonden met “de democratische belofte” (Canovan, 1999), strikt genomen houdt het zich daaraan tot het logische einde, en anti-establishmentideeën zoals de oorspronkelijke zonde in de christelijke leer of Lord Actons beroemde motto dat macht corrumpert.

Met andere woorden: populistisch radicaalrechtse waarden zijn helemaal niet vreemd aan die van westerse democratieën; sterker nog, elementen ervan kan men vinden in de ideologische mainstream. Het is dan ook niet verwonderlijk dat publieke-opinieonderzoek (bv. Eurobarometer) toont dat grote minder-

heden, en soms zelfs (grote) meerderheden, centrale standpunten van populistische radicaalrechtse partijen op het gebied van immigratie, criminaliteit en corruptie steunen. Hierbij gaat het om percentages tussen de 40 en 85, niet 5 tot 10, zoals de normale-pathologiethese beweert.

Populistisch radicaalrechtse partijen zijn dus niet zozeer een normale pathologie van westerse democratieën, maar eerder een pathologische normaliteit. Haar ideologische kenmerken zijn niet vreemd aan die van westerse democratieën, ze zijn een radicalisering van mainstreamwaarden. De paradigmatische verschuiving van de normale-pathologiethese naar de pathologische-normaliteitstheorie heeft belangrijke consequenties voor zowel de verhouding tussen westerse democratieën en populistisch radicaalrechts als voor de wetenschappelijke bestudering van populistisch radicaalrechtse partijen.

Wat betreft de relatie: de belangrijkste verschillen tussen westerse democratieën en populistisch radicaalrechts zijn deze in de mate van, niet in de soort van; met andere woorden, ze zijn kwantitatief eerder dan kwalitatief, want populistisch radicaalrechts is een radicalisering van de mainstream. Populistisch radicaalrechtse waarden zijn onder normale omstandigheden dan ook niet marginaal; ze zijn tamelijk wijdverspreid.

Als radicalisering van de mainstream moet populistisch radicaalrechts ook met concepten en theorieën uit de main-

stream sociale wetenschappen bestudeerd worden. Daarbij moet er meer aandacht worden besteed aan de aanbodzijde dan aan de vraagzijde; er bestaat duidelijk een constant en groot aanbod. De echte strijd gaat ook niet over attitudes maar over de issues. Partijen als het *Front National* (FN) en Vlaams Belang (VB) hoeven de attitudes van de bevolking niet te veranderen, deze zijn reeds in grote mate in overeenstemming; zij moeten ervoor zorgen dat 'hun' issues (corruptie, criminaliteit en immigratie) de politieke agenda bepalen. Provocatief gesteld is de werkelijke onderzoeksvraag: *waarom zijn slechts zo weinig populistisch radicaalrechtse partijen succesvol, gezien de vruchtbare voedingsbodem in de meeste westerse democratieën?*

Bibliografie

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J. & Sanford, N.R. (1969[1950]). *The Authoritarian Personality*. New York: W.W. Norton.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Houndmills: Macmillan.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, 47 (1), 2-16.
- Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics, *Harper's Magazine*, November, 77-86.
- Minckenberg, M. (1998). *Die neue radikale Rechte im Vergleich: USA, Frankreich, Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Scheuch, E.K. & Klingemann, H.D. (1967). Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik*, 12, 11-29.

Politieke onvrede: wat we kunnen leren door met burgers te praten

Margit van Wessel

SAMENVATTING VAN

Van Wessel, Margit (2010). What we Can Learn from Asking the People. *Parliamentary Affairs*, 63 (3), 504-523.

Bestaand onderzoek naar politieke onvrede richt zich vaak op 'factoren' eerder dan op burgers als 'actoren' die een eigen perspectief hebben op hun relaties met politieke actoren en instituties. Hierdoor blijven de inzichten die deze perspectieven kunnen bieden buiten bereik. We weten niet hoe burgers politieke realiteiten interpreteren, en ook niet hoe voor hen die realiteiten botsen met de normen die zij hanteren ten aanzien van politiek. Dit artikel biedt een bijdrage aan het debat over politieke onvrede, in de vorm van de introductie van een alternatieve, interpretatieve benadering van de studie van politieke onvrede, en de presentatie van de resultaten van een exploratief onderzoek waarin deze benadering werd toegepast. Voor dit onderzoek werden 20 burgers geïnterviewd die aan de hand van een vooraf gehouden survey geïdentificeerd werden als politiek ontevreden. De survey bevatte een aantal stellingen over politiek, ook gebruikt in ander politiek onderzoek in Nederland, zoals het Nationaal Kiesonderzoek. Scores op deze stellingen werden voor dit onderzoek gebruikt als indicator voor politieke onvrede.

Maar hoe dan vervolgens beelden van de werkelijkheid en normen die liggen achter politieke onvrede te onderzoeken? Hiertoe was een open benadering nodig, en er kon daarom niet uitgegaan worden van hypothesen. Bovendien zijn burgers geen politieke wetenschappers van wie we kunnen verwachten dat zij hun werkelijkheid en normen in abstracte termen en theorieën vatten. Het werk van de Canadese politiek filosoof Charles Taylor (2004) bood een oplossing voor deze methodologische uitdaging. Taylor stelt dat 'gewone' burgers dan wel niet theoretisch denken, maar wel degelijk ideeën hebben over de politieke werkelijkheid, en normen ten aanzien daarvan hanteren. Hij noemt dit 'de sociale verbeelding'. Taylor ziet de sociale verbeelding als de manieren waarop mensen zich hun sociale bestaan voorstellen; hoe hun relaties met anderen eruit zien, de praktijken die daarbij horen, de verwachtingen die wij van elkaar kunnen hebben, en de dieperliggende noties en beelden die hier aan ten grondslag liggen. Deze verbeelding kan niet beschouwd worden als theorie: de manier waarop mensen hun sociale bestaan voorstellen

wordt veelal niet uitgedrukt in theoretische termen, maar gedragen in beelden en verhalen. De sociale verbeelding is dan ook niet iets van elites, maar van iedereen in een samenleving. Het is een gedeeld begrip dat gedeelde praktijken mogelijk maakt en legitimeert, maar deze ook kan delegitimeren: gewone burgers kunnen vaststellen dat iets dat gebeurt niet deugt, en waarom dit zo is. Dit gedeeld begrip is dus zowel feitelijk als normatief.

Het veldwerk voor dit onderzoek nam deze benadering als uitgangspunt en richtte zich op praktijken. De analyse was gericht op het zoeken naar patronen van gedeeld begrip. Tijdens de interviews werden respondenten aangemoedigd om politieke praktijken (agendasetting, leiderschap, vertegenwoordiging, responsiviteit, accountability, prestatie en inclusie) te beschrijven en te evalueren. De verhalen die zij vertelden maakten het mogelijk om praktijken waarover respondenten ontevreden waren te identificeren en te beschrijven, en ook om de normen ten aanzien van deze praktijken te leren kennen. Daarmee konden beelden van morele orde – idealen vanuit dewelke respondenten politiek benaderden – blootgelegd worden.

De analyse maakte duidelijk dat respondenten politiek benaderden in termen van beleidsconsequenties. Deze identificeerden en evalueerden zij als ondemocratisch door hun botsing met als maatschappelijk breed gedeeld veronderstelde doelen en 'gezond verstand'. Institutionele politiek werd hierbij door hen grotendeels genegeerd. Beleid werd daarbij ervaren

als opgelegd vanuit een andere wereld, de wereld van burgers berekend door de gedwongen ervaring van de uitkomsten ervan. We zien hier analogieën met de theorie van Habermas van communicatieve actie, en dan meer specifiek de ideeën over de kolonisatie van de leefwereld door de systeemwereld.

Politiek werkte wat respondenten betreft vanuit rationaliteiten (concepties van problemen, doelen, strategieën) die ongekend dan wel illegitiem bleven. Zij kregen hun betekenis, in negatieve zin, in de botsing tussen rationaliteiten van de leefwereld die erdoor gekoloniseerd wordt. Respondenten hanteerden hierbij een politiek-leefwereldoppositie, waarbij voor hen vanzelfsprekend was dat verbetering van de democratie vraagt om een oriëntatie op de leefwereld van burgers als het uitgangspunt voor een democratische politiek. Respondenten presenteerden drie verschillende wijzen waarop politieke rationaliteit wat hen betreft faalt. Politieke rationaliteit sluit zwak aan bij maatschappelijke realiteiten; politiek negeert de kennis van burgers; en politiek handelt tegen de wil van het volk. Ten aanzien van al deze drie vormen van falen droegen respondenten alternatieven aan. Zij namen dus politieke standpunten in. Tegelijkertijd vonden zij geen verbinding tussen hun standpunten en de institutionele politiek. Hun eigen perspectieven in termen van gezond verstand formulerend, voelden zij zich verbonden met anderen die hun leefwereld deelden, maar alleenstaand ten aanzien van de politiek. 'Politiek' werd daarmee iets dat in termen van oppositie met de leefwereld te begrijpen

valt, en respondenten interpreteerden en evalueerden politiek dan ook in het licht van die leefwereld.

Om zich een beeld te vormen van politieke realiteit en morele orde over politiek was het voor deze burgers niet nodig om zich te verhouden met de complexiteit van institutionele politiek. Terwijl deze voor hen weinig betekenis had, bleven zij hierdoor niet zonder betekenisvolle oriëntatiepunten. De leefwereld was voor hen een belangrijk uitgangspunt voor het beschrijven en evalueren van politiek. In die zin benaderden respondenten de politiek met zelfvertrouwen. Maar deze oriëntatie op politiek, die democratie dicht bij huis zoekt, in betekenis en erkenning die direct

ervaarbaar zijn, werd geconfronteerd met een politiek die aan hun standpunten en wensen onvoldoende tegemoet kwam. De oriëntatie van respondenten op de leefwereld was voor hen daarmee zowel oplossing als probleem. De leefwereld bood betekenis en oriëntatie, maar respondenten ervoeren tegelijkertijd de betekenisloosheid ervan voor de politiek die wat hen betrof aan de leefwereld voorbijging.

Bibliografie

- Taylor, C. (2004) *Modern Social Imaginaries*.
Durham and London: Duke University
Press.

Waarom nationale belangengroepen aan 'multi-level venue-shopping' doen

Jan Beyers en Bart Kerremans

SAMENVATTING VAN

Beyers, Jan and Bart Kerremans (2011). Domestic Embeddedness and the Dynamics of Multi-level Venue-shopping in Four EU Member States. *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, forthcoming.

Nationale belangengroepen opereren vandaag in een context waarin vele beleidsissues hun oorsprong en beslag vinden op andere niveaus – Europees of internationaal – dan het nationale niveau. Vandaar dat het aannemelijk is dat ze strategieën ontwikkelen om beleidsvormers op elk van deze niveaus te beïnvloeden. Beïnvloedingstrategieën die zich uitspreiden over diverse beleidsniveaus noemen we multi-level venue-shopping (MLVS). De vraag is echter in hoeverre nationale belangengroepen daadwerkelijk aan dergelijk venue-shopping doen en in welke mate de neiging tot MLVS kan voorspeld worden aan de hand van diverse kenmerken van nationale belangengroepen en/of de politieke omgeving waarin ze actief zijn. In dit artikel onderzoeken we dit voor nationale belangengroepen uit vier EU-lidstaten: België, Nederland, Frankrijk en Duitsland.

Onze hypothese is dat de mate van MLVS varieert naar gelang van het nationale systeem van belangenvertegenwoordiging (neocorporatisme versus statisme), de aard van de beleidssector waarop de belangenbehartiging betrek-

king heeft, het type belangenorganisatie en de middelen waarover een organisatie kan beschikken. De meeste literatuur over belangengroepen kijkt naar dit laatste en veronderstelt dat naarmate de hoeveelheid en de kwaliteit van de hulpbronnen toeneemt een belangenorganisatie meer op het bovenstatelijk niveau – Europees of internationaal – actief zal zijn. Belangengroepen die het met minder moeten stellen zullen minder aan MLVS doen. Dit is een belangrijke hypothese omdat het betekent dat een meerlagige institutionele context tot gevolg heeft dat groepen die sterk uitgerust zijn meer op verschillende beleidsniveaus tegelijkertijd actief kunnen zijn, vooral wanneer zaken in het geding zijn die voor hen of hun leden belangrijk zijn. Ongelijkheden op nationaal niveau worden derhalve op de andere niveaus gereproduceerd. Deze ongelijkheden hebben niet noodzakelijk met geld of andere materiële zaken alleen te maken. Ook een geprivilegieerde toegang op het nationale niveau kan een nationale groep immers de nodige kennis en kunde opleveren die nodig zijn om op de andere niveaus snel toegang te verwerven. Indien een toegang

tot deze verschillende niveaus noodzakelijk wordt, zal deze dan ook snel verworven kunnen worden. Vanuit dat oogpunt zouden vooral belangengroepen uit neo-corporatistische stelsels zoals – België, Duitsland en Nederland – meer Europees actief moeten zijn.

Een alternatieve benadering die we onderzoeken legt minder de nadruk op de financiële mogelijkheden of de ervaring van een belangengroep, maar wel op de drijfveren die een belangengroep aanzet om te lobbyen op andere beleidsniveaus. Zo kunnen belangengroepen die in eigen land moeilijk toegang verwerven, toegang zoeken op de andere niveaus. Met andere woorden: belangengroepen zoeken op het Europese of internationale niveau compensatie voor structurele tekortkomingen op het nationale niveau. Een andere vorm compensatie heeft betrekking op preferentieafstanden. Vooral belangengroepen die qua politieke voorkeuren ver van de nationale beleidsvormers staan, zoeken op de andere niveaus compenserende vormen van toegang en zijn dan actiever met MLVS bezig dan diegenen die dicht bij de binnenlandse beleidsvormers staan. We meten deze variabelen door te kijken naar de politieke afstand tussen nationale belangengroepen en de politieke partijen die gedurende de periode van het onderzoek deel uitmaakten van de nationale regering. Hoe groter deze afstand, hoe meer MLVS. Deze hypothese is van belang omdat, indien correct, MLSV niet enkel wordt verklaard door verschillen tussen landen of sectoren, maar door de verschillen in de preferentieafstanden tussen belangengroepen en de beleidsmakers binnen een land. En deze kunnen doorheen de tijd

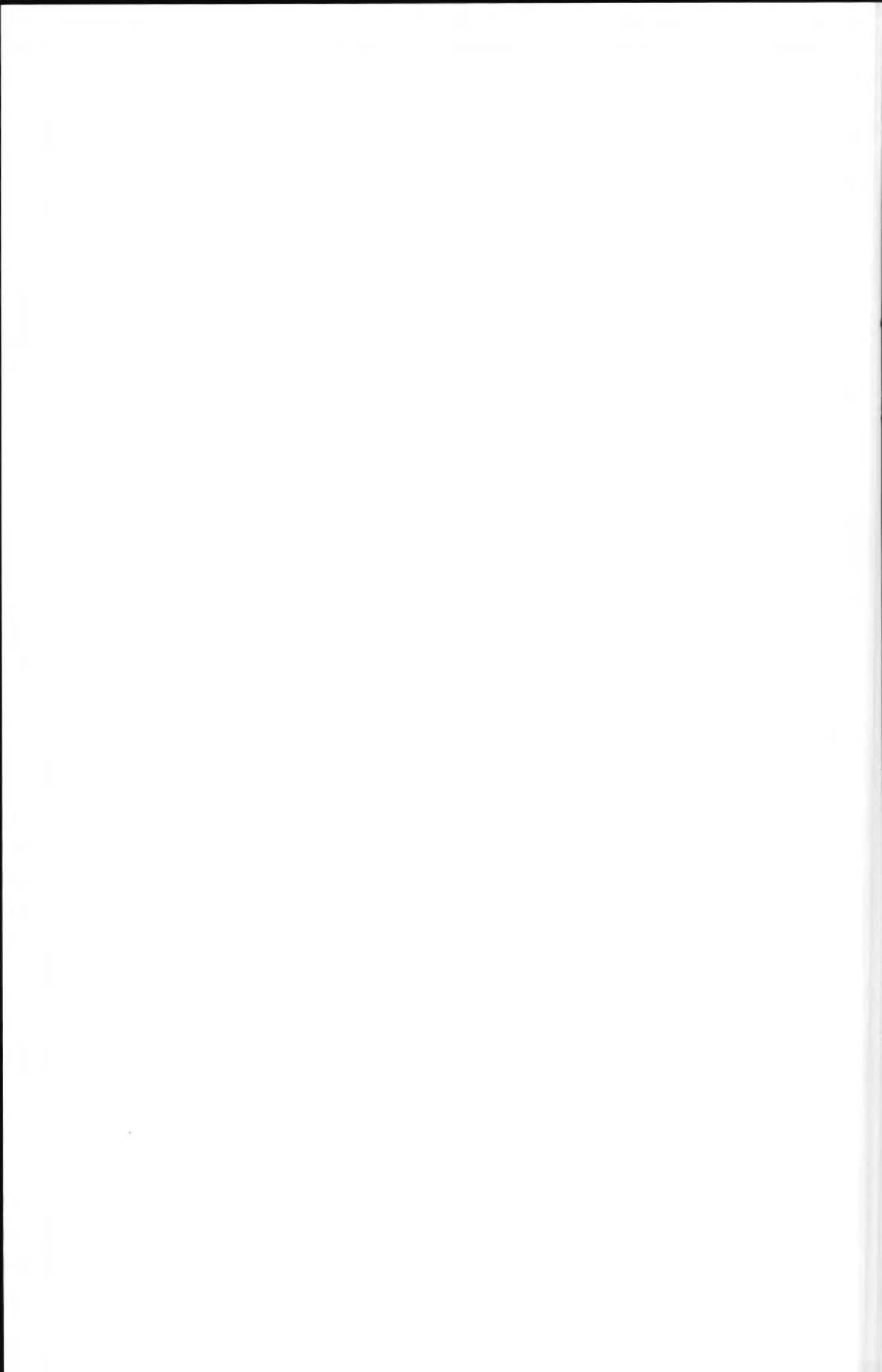
variëren, gezien verkiezingen voor nieuwe beleidsmakers kunnen zorgen. Met andere woorden: de mate van MLSV is niet uitsluitend een structureel gegeven.

Aan de hand van een unieke dataset met gegevens over de netwerken en de kenmerken van 473 belangengroepen die actief zijn op het terrein van de Europese handelspolitiek ten aanzien van de WTO, worden deze hypothesen getest. Uit onze analyses blijkt allereerst dat er heel wat variatie bestaat in de mate waarin nationale belangengroepen zich met MLVS bezighouden. MLVS volgt bovendien een cumulatief patroon waarbij belangengroepen het meest afstandelijke beleidsniveau (bijvoorbeeld het WTO-secretariaat in Genève) pas gaan benaderen wanneer ze eerst meer nabijgelegen beleidsniveaus – instanties op het nationale en het EU-niveau – benaderd hebben. Op Europees niveau worden actoren met de eigen nationaliteit benaderd (zoals een Europees parlementslid van de eigen nationaliteit) alvorens men actoren met een andere nationaliteit in het vizier neemt. Dit cumulatief patroon kan mooi worden aangetoond door middel van een Guttman-schaalanalyse. Belangengroepen die een grote reeks beleidsinstanties op meerdere niveaus in het vizier nemen vertonen het meest uitgebreide patroon van MLVS; diegenen die zich beperken tot het nationale niveau zijn het minst uitgebreid inzake MLSV.

Omdat we werken met teldata (aantal instanties die men tracht te beïnvloeden), omdat de variantie veel groter is dan het gemiddelde en omwille van het grote aantal nullen, toetsen we onze hypothesen aan de hand van een reeks negatieve-binominale regressiemodellen. Deze analyses

leveren een aantal bijzonder verrassende resultaten op. Zo blijkt dat de hoeveelheid middelen van een belangengroep geen enkel effect heeft op de uitgebreidheid van MLVS. Anderzijds blijkt wel dat een grote binnenlandse toegang gepaard gaat met meer MLSV, wat aangeeft dat een grote mate van binnenlandse betrokkenheid activiteiten op meerdere niveaus stimuleert. Het is echter niet zo dat dit in eerste orde gedreven wordt door een neocorporatistisch systeem in eigen land. Integendeel, in plaats van neocorporatisme lijkt het Franse etatistische model MLVS in de hand te werken. Kennelijk zijn belangengroepen uit landen waar echt moet worden gevochten om toegang te krijgen beter toegerust om zich met succes aan MLVS te wagen. Hoewel compensatie niet de belangrijkste drijfveer is, stellen

we vast dat de aard van het belang van een kwestie waarbij een belangengroep is betrokken een zeer belangrijke drijfveer tot MLVS vormt. Hoe hoger de gevreesde kosten van het Europees beleid, hoe meer MLVS. Deze bevinding inzake mogelijke kosten is heel interessant in combinatie met onze vaststellingen betreffende preferentieafstanden. Bij belangengroepen met een kleine preferentieafstand ten opzichte van de nationale besluitvormers stellen we minder MLSV vast dan bij belangengroepen met een grote preferentieafstand, en dit gecontroleerd voor de mate van binnenlandse toegang. Aldus vormt voor belangengroepen met een grote preferentieafstand ten aanzien van de nationale besluitvormers het bovenstatelijke niveau een aantrekkelijk alternatief.

Peter Achterberg is als cultuursocioloog verbonden aan het Centre for Rotterdam Cultural Sociology (CROCUS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij publiceerde onder andere over veranderingen in de politieke cultuur, de legitimiteit van de verzorgingsstaat, culturele globalisering, en de acceptatie van nieuwe technologieën. E-mail: p.achterberg@fsw.eur.nl.

Jan Beyers is hoogleraar politieke wetenschappen aan de Universiteit Antwerpen. Hij is actief op het terrein van institutionele theorieën, politieke organisaties en belangengroepen, vergelijkende en Europese politiek en onderzoeksmethoden. E-mail: Jan.Beyers@ua.ac.be.

Willem de Koster is als cultuursocioloog verbonden aan het Centre for Rotterdam Cultural Sociology (CROCUS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam, waar hij in december 2010 promoveerde op het proefschrift *'Nowhere I Could Talk Like That': Togetherness and Identity on Online Forums*. Hij publiceerde eerder over verschillende vormen van tolerantie en de culturele conflicten die daarmee gepaard gaan, virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten, online participatie door orthodox-protestantse homoseksuelen, keuzestress, maatschappelijk omstreden cartoons, de opkomst van de strafstaat, de publieke rol van religie en verzorgingsstaatschauvinisme. E-mail: dekoster@fsw.eur.nl.

Jack de Vries is eigenaar van 'Jack de Vries Communicatie Advies'. Voorheen was hij campagneleider van het CDA en staatssecretaris van Defensie. E-mail: www.jackdevries.nl.

Paul Frissen is hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg. Hij is tevens decaan en bestuursvoorzitter van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) te Den Haag en lid van het adviesorgaan Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO). Zijn recentste boek is getiteld *Gevaar verplicht. Over de noodzaak van aristocratische politiek*. E-mail: frissen@nsob.nl.

Bart Kerremans is gewoon hoogleraar internationale betrekkingen aan de KU Leuven. Zijn onderzoek richt zich op de internationale politieke economie van handelsbeleid met aandacht voor de rol en het gedrag van publieke en private actoren daarin. E-mail: bart.kerremans@soc.kuleuven.be.

Bart Maddens is hoogleraar aan het Centrum voor Politicologie van de Katholieke Universiteit Leuven. Hij doet onderzoek over onder andere partij- en campagnefinanciering en politieke partijen in multi-level systemen. E-mail: bart.maddens@soc.kuleuven.be.

Petra Meier is docente aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen en promotor coördinator van het Steunpunt Gelijke Kansenbeleid. Haar onderzoek spitst zich toe op vraagstukken van politieke vertegenwoordiging in politiek en beleid vanuit (o.a.) een genderperspectief. E-mail: petra.meier@ua.ac.be.

Cas Mudde is Nancy Schaenen Visiting Scholar aan het Janet Prindle Institute for Ethics alsmede Visiting Associate Professor in het Department of Political Science van DePauw University in Greencastle, Indiana (Verenigde Staten). Zijn onderzoeksinteresse gaat uit naar populisme. Met *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge University Press, 2007), won hij de Stein Rokkan Prijs (2008). E-mail: casmudde@depauw.edu.

Marco Pastors is organisatieadviseur en raadslid voor Leefbaar Rotterdam. Tussen 2002 en 2005 was hij voor die partij wethouder ruimtelijke ordening en volkshuisvesting. E-mail: leefbaarrotterdam@stadhuis.rotterdam.nl.

Gert-Jan Put is assistent aan het Centrum voor Politicologie van de Katholieke Universiteit Leuven. Hij doet onderzoek over de geografische spreiding van kandidaten en de geopolitieke strategie van partijen. E-mail: GertJan.Put@soc.kuleuven.be.

Sandra Sliwa was van november 2008 tot en met mei 2010 als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Universiteit Antwerpen. Haar onderzoek richtte zich op de impact van genderquota en de determinanten van voorkeurstemmen. Nu werkt ze als beleidsmedewerker voor de Milieu- en Natuurraad Vlaanderen. E-mail: sandra_sliwa@hotmail.com.

Peter Thijssen is hoofddocent aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Zijn onderzoek spitst zich toe op de wisselwerking tussen publieke opinie en politieke participatie. E-mail: peter.thijssen@ua.ac.be.

Jacques Thomassen is emeritus hoogleraar politicologie bij de Faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente en Algemeen Secretaris van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). E-mail: j.j.a.thomassen@utwente.nl.

Jeroen van der Waal is als socioloog verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Daar verricht hij onderzoek naar 1) de gevolgen van economische mondialisering voor sociale ongelijkheid in geavanceerde economieën, en 2) de gevolgen van culturele veranderingen voor waardenpatronen en stemgedrag in westerse samenlevingen. E-mail: vanderwaal@fsw.eur.nl.

Julien van Ostaaijen werkt als onderzoeker aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur (TSPB), verbonden aan de Universiteit van Tilburg. Zijn onderzoek heeft met name betrekking op lokaal bestuur. In 2010 verscheen zijn proefschrift *Aversion and Accommodation. Political Change and Urban Regime Analysis in Dutch Local Government: Rotterdam: 1998-2008*. E-mail: J.J.C.vanOstaaijen@uvt.nl.

Rinus van Schendelen is emeritus hoogleraar Politicologie aan Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn meest recente boek is *More Machiavelli in Brussels: the Art of Lobbying the EU*. E-mail: vanschendelen@fsw.eur.nl.

Margit van Wessel is universitair docent Communicatiewetenschap aan Wageningen Universiteit. Haar onderzoeksinteresse gaat uit naar de verhoudingen en communicatie tussen formele politieke en bestuurlijke organisaties en hedendaagse publieken. E-mail: margit.vanwessel@wur.nl.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikels als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikels:**
 - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
 - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract, corpus en bibliografie
 - Engelstalig abstract: 100-150 woorden
 - Engelstalige keywords: maximum 6
 - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
 - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
 - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
 - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
 - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
 - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
 - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
 - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
 - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
 - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
 - artikels worden in Word-versie ingediend
 - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
 - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
 - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
 - In 'het politiek essay' publiceren we artikels die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
 - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
 - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
 - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort zal worden ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
 - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicologisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicologisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
 - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemedend.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Pieter Verstraete en Peter Van Goethem

Iran: de kunst van het ontwijken

Censuur en verzet in de Islamitische republiek Iran

ISBN 978 90 334 8400 1

120 blz.

€ 18,50 (excl. verzendingskosten)

De Iraanse revolutie van 1979 vormt zonder twijfel een van de belangrijkste omwentelingen van de twintigste eeuw. Deze politieke en sociale omslag hield niet alleen de internationale gemeenschap bezig, maar kon ook op de interesse van vele intellectuelen rekenen. Zo reisde de Franse filosoof Michel Foucault tot tweemaal toe naar Iran om met eigen ogen de opstand van het Iraanse volk waar te nemen. Over zijn Iraanse ervaringen publiceerde Foucault een tiental bijdragen voor de Italiaanse krant *Corriere della Sera*.

Geïnspireerd door deze artikelen van Foucault reisden Peter Van Goethem en Pieter Verstraete vijf weken lang door Iran. Ze onderzochten op welke manier hedendaagse Iraanse kunstenaars met de door het Islamitische

regime opgelegde censuurmaatregelen omgaan. Is verzet nog mogelijk in een politiek repressief klimaat dat het culturele landschap dicteert en definieert, of geeft de strenge censuur net aanleiding tot nieuwe vormen van creativiteit? Op basis van hun eigen ervaringen en tientallen interviews met Iraanse kunstenaars, onderzoeken de

auteurs in vier indringende essays het spel van censuur en verzet in de Iraanse republiek.

PIETER VERSTRAETE is doctor in de Pedagogische Wetenschappen en werkt als postdoctoraal medewerker (FWO – Vlaanderen) aan het Centrum voor Historische Pedagogiek van de K.U.Leuven. Hij is tevens mede-oprichter van het productiehuis Fresh Water Films.

PETER VAN GOETHEM is werkzaam als producent en regisseur bij het productiehuis Fresh Water Films en als filmredacteur en -auteur verbonden aan het cultuurtijdschrift *rekto:verso*.

Peter Vermeersch
Het vredefront

ISBN 978 90 334 8110 9
192 blz.
€ 24,90 (excl. verzendingskosten)

In 1989 eindigde de Koude Oorlog, nog geen twee jaar later barstten de oorlogen in Joegoslavië uit. Sindsdien zijn de beelden van etnisch conflict nauwelijks uit het wereldnieuws geweest. Diverse plaatsen op de wereld – van Oost-Timor tot Rwanda – werden de afgelopen twintig jaar geteisterd door etnisch geweld. Het perspectief verschoof van machtsblok naar burger, van ideologie naar identiteit, van macropolitieke orde naar micropolitieke chaos. Wat hebben politicologen en sociologen in de voorbije twee decennia bijgeleerd over dit onderwerp? Welke verklaringen hebben ze naar voor geschoven, welke inzichten hebben ze verworven, en welke vooronderstellingen hebben ze moeten bijstellen? Dit boek gidst de lezer door de huidige academische literatuur. Het buigt zich onder meer over de ongreepbare

term 'ethniciteit' en gaat op zoek naar de theorie die het best het ontstaan van etnisch geweld verklaart. Het verkent ook mogelijke oplossingen. Wanneer er veel burgerslachtoffers vallen, klinkt de roep om internationale inmenging vaak luid en dwingend. Hoe kan en mag de internationale gemeenschap interveniëren?

Hoe kan na het geweld de maatschappij weer worden opgebouwd ondanks blijvende verdeeldheid en trauma's? En hoe groot is het risico dat een internationaal optreden de scheidingslijnen verhardt en het conflict verergert? Het vredefront onderzoekt deze vragen aan de hand van tal van voorbeelden uit de actualiteit.

PETER VERMEERSCH is slavist en politicoloog en doceert over etnisch conflict en nationalisme aan de K.U.Leuven. Hij is er verbonden aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid. In 2007 en 2008 was hij gastonderzoeker aan Harvard University. Hij doceert ook regelmatig aan de Central European University in Boedapest. Eerder publiceerde hij onder meer *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe* (Oxford, New York, 2007). Ander werk van hem – over ethniciteit, minderheden, en politieke ontwikkelingen in Centraal- en Oost-Europa – verscheen in talloze academische tijdschriften. Meer informatie daarover is terug te vinden op zijn website: www.petervermeersch.net.

Lode Berlage en Robrecht Renard

Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde

Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde

Lode Berlage en Robrecht Renard

ISBN 978 90 334 8234 2

204 blz.

€ 32,00 (excl. verzendingskosten)

Sinds het einde van de Koude Oorlog zijn de politieke en economische machtsverhoudingen op wereldvlak sterk geëvolueerd. Naast de Verenigde Staten en West-Europa eist China een steeds belangrijker plaats op. Andere ontwikkelingslanden zoals Brazilië en India groeien uit tot economische grootmachten. De internationale handel, inclusief die van de ontwikkelingslanden, is sterk gestegen. Ook de stromen van buitenlandse directe investeringen en van private transfers van migranten naar de ontwikkelingslanden zijn fors toegenomen. De snelle groei van grote landen heeft de wereldwijde armoede doen dalen. Maar binnen die landen blijft een substantieel deel van de bevolking onder de grens van extreme armoede.

Tegen die achtergrond is ook de ontwikkelingssamenwerking geëvolueerd. Ze gaat meer dan vroeger naar de armste landen en naar armoedebestrijding. In plaats van specifieke projecten te financieren, geven de officiële donoren in toenemende mate steun aan het globale beleid dat ontvangende landen voeren. Multilaterale donoren zoals de Verenigde Naties, de Wereldbank en de Europese

Unie hebben eveneens hun samenwerkingbeleid aangepast.

Het boek bevat bijdragen van diverse auteurs over de veranderende internationale politieke en economische samenhang, nieuwe hulpbenaderingen, de multilaterale actoren, andere internationale financiële stromen dan ontwikkelingshulp en een gevalstudie van Zuid-Afrika.

LODE BERLAGE is professor emeritus van de K.U.Leuven, waar hij ontwikkelingseconomie doceerde.

ROBRECHT RENARD is gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen. Hij doceert er ontwikkelingseconomie en is thans voorzitter van het Instituut voor Ontwikkelingsbeleid en -beheer.

vlaams
vredesinstituut

Vuurwapens

Handel, bezit en gebruik

Nils Duquet & Maarten Van Alstein

acco

Nils Duquet en Maarten Van Alstein

Vuurwapens. Handel, bezit en gebruik

ISBN 978 90 334 8491 9

244 blz.

€ 22,00 (excl. verzendingskosten)

Vuurwapens laten weinig mensen onberoerd. Door criminaliteit, incidenten en gewapend geweld zijn vuurwapens omstrede, maar ze betekenen voor veel mensen ook een hobby, een waardevol object of een vorm van bescherming. België is op het vlak van vuurwapens een bijzonder land: het behoort tot de wereldwijde top van vuurwapenexporteurs, in eigen land komen een aanzienlijk aantal burgers in contact met vuurwapens in de schietclub of bij de jacht, en ook de beleidscontext is specifiek doordat verschillende overheden bevoegd zijn.

Hoewel fel gedebatteerd wordt over vuurwapens en over de wetgeving ter zake, ontbreken opmerkelijk genoeg dikwijls objectieve gegevens of analyses die een totaalbeeld schetsen. Met dit boek vult het Vlaams Vredesinstituut die leemte door

een brede waaier aan aspecten van het verhandelen, bezitten en gebruiken van vuurwapens te belichten. De analyses steunen niet alleen op een uitgebreide literatuurstudie, maar ook op nieuwe data uit de meest recente statistieken. Voor dit onderzoek werd bovendien een unieke bevraging van alle stakeholders en een enquête bij meer dan 1000 burgers uitgevoerd. Het resultaat is een boek

NILS DUQUET is onderzoeker bij het Vlaams Vredesinstituut. Hij studeerde sociologie en politieke wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Binnen het onderzoeksprogramma 'Wapenhandel en -productie' van het Vredesinstituut onderzoekt hij o.a. de analyse van de Vlaamse handel in militair materieel en dual-use producten, de vuurwapenproblematiek in België en illegale wapenhandel.

MAARTEN VAN ALSTEIN is onderzoeker bij het Vlaams Vredesinstituut. Hij studeerde geschiedenis en doctorerde in de politieke wetenschappen aan de Universiteit Antwerpen. Binnen het onderzoeksprogramma 'Wapenhandel en -productie' van het Vredesinstituut onderzoekt hij het bezit en het gebruik van vuurwapens in België.

dat voor het eerst in België alle activiteiten met vuurwapens omvattend in kaart brengt, de wapenwet evalueert, het maatschappelijk draagvlak onderzoekt en de relatie met mortaliteit verkent. Dit boek wil niet enkel het debat tussen experts en beleidsmakers informeren, maar ook elke burger wegwijs maken in dit complex en controversieel thema.

Wim Peumans

Seks en stigma over grenzen heen.

Homoseksuele en lesbische migranten in Vlaanderen en Brussel

ISBN 978 90 334 8386 8

208 blz.

€ 24,50 (excl. verzendingskosten)

Homoseksualiteit en migratie. De combinatie van deze thema's wekt veel interesse en is een heet hangijzer in politiek, samenleving en wetenschap. Toch bestaat hierover weinig onderzoek in Europa.

Dit boek wenst een bijdrage te leveren aan een groeiende interesse naar de beleving van homoseksualiteit bij etnische minderheden met nadruk op seksuele migratie. In het eerste deel van het boek gaat Wim Peumans in een etnografische studie na waarom de geïnterviewde homoseksuele en lesbische migranten uit hun land van herkomst naar België kwamen en welke rol hun seksualiteit in de migratiebeslissing speelde. Daarnaast bekijkt hij wat de invloed van migratie was op hun seksualiteitsbeleving en de manieren waarop ze omgingen met hun gestigma-

tiseerde identiteit in het land van aankomst. Aan de hand van alle verhalen krijgt de lezer zo een beter inzicht in de levens van homoseksuele en lesbische migranten.

In het tweede deel van het boek reageren binnen- en buitenlandse academici en holebi-activisten op het onderzoek. Onderwerpen zijn onder meer een kritisch overzicht van de studie naar islam en homoseksualiteit, de situatie van tweede generatie homo's

en lesbiennes in Nederland, en de behandeling van homoseksualiteit in Belgisch en Europees vreemdelingenrecht en in de asielprocedure.

Dit boek richt zich tot een breed publiek dat geïnteresseerd is in migratie, etnische minderheden, seksualiteit, antropologie en asielbeleid. Door de vlotte en heldere schrijfstijl is het een boeiend en toegankelijk werk voor iedereen.

WIM PEUMANS is antropoloog. Als aspirant van het FWO-Vlaanderen voert hij momenteel bij het Interculturalism, Migration & Minorities Research Centre (K.U.Leuven) een doctoraatsonderzoek naar holebi's met een moslimachtergrond in Vlaanderen en Brussel. De in dit boek gepubliceerde studie werd bekroond met de Marguerite Lefèvreprijs voor Genderstudies 2010 (Academische Stichting Leuven).

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikels van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
 - Politiek essay: max. 7000 woorden
 - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
 - Onderzoek uitgelicht: max. 1000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikels

De impact van party magnitude op het aantal vrouwelijke verkozenen.
Gender quota in België kritisch bekeken

Sandra Sliwa, Petra Meier en Peter Thijsen

Maken sterke lijsten een verschil? Een analyse van de lijsten bij
de federale en regionale verkiezingen in het Vlaams Gewest (2003-2010)

Bart Maddens en Gert-Jan Put

Stedelijke context en steun voor de PVV. Interetnische nabijheid,
economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden

Jeroen van der Waal, Willem de Koster en Peter Achterberg

Deel 2 — Rubrieken

Essay: De permanente crisis van de democratie

Jacques Thomassen

Symposium: Populisme: zegen of vloek?

*Jack de Vries, Paul Frissen, Herman Lelieveldt, Marco Pastors,
Julien van Ostaaijen en Rinus van Schendelen*

Onderzoek uitgelicht:

Populistisch radicaalrechts: een pathologische normaliteit

Cas Mudde

Politieke onvrede: wat we kunnen leren door met burgers te praten

Margit van Wessel

Waarom nationale belangengroepen aan 'multi-level venue-shopping'
doen

Jan Beyers en Bart Kerremans